

TÓTH BÉLA

AZ ESTI LEVÉL

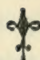
BUDAPEST
LAMPEL R. Kk. (WODIANER F. ÉS FIAI) R. T.
KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

100

ESTI LEVÉL

ÍRTA

TÓTH BÉLA

BUDAPEST.

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása.

3552—903. Budapest. Nyomatott Wodianer F. és Fiainál.

I.

A magyarok istene.

... Hogy a magyarok istene csak frázis?

Bizony nehezen állom meg, hogy ne nyomtattassam ide azt a ma is eléggé ismeretes verset, melyet édesapám most negyven esztendeje, akkor írt, mikor a bécsi ripőkök nyelvet öltve becsmérelték, csúfolták a magyarok istenét. Ugyanez időben csinálta ránk a svarcgelbség a *magyar glóbusz* viccet is. Vagy miért ne lehetne a magyarnak saját glóbusza, ha van saját istene? És gúnyolták a magyarok istenét a németek, ahogy most gúnyolják a magyarok. Édesapám verse a haragnak kitörése; átkozódó imádság: óh mutasd meg nekik, hogy élsz, magyaroknak istene!

Nekünk, mai öregeknek, az ilyesmire még meg-megdobban szívünk; de talán csak azért, hogy a vér hevesebb keringése agyunkat munkára serkentse. S elgondolkozunk: igaz-e, hogy a magyarok istene

csak frázis? Vagy ha nem az, hát mi? Ősi néphagyomány? Pogányságunk máig élő hite? Avagy — mint némelyek hiszik — vérbeli kevélységünk újabb alkotása?

Egyik sem. Hanem dicső valóság, nemzetünk lelkének legfönségesebb megnyilatkozása; ami saját metaphysikánk: hogyan fogjuk fel az istenség eszméjét a magunk eszével. *Ez* a magyarok istene. Az istenség fogalmát nem a vallások alkották meg, hanem a civilizációk; a vallások csak a készbe illeszkedtek bele, vagy megfordítva. Voltak emberszabású és baromszabású istenek. Sőt van olyan isten is, aki tulajdonképen nincsen; ezt vallja a föld hátán a legtöbb ember: a Buddha-hit óceánja. A keresztyénség istene sokalakú, a felekezetek szerint, sőt a felekezetekben belül is. Sok amerikai józan szerződést köt vele, a kölcsönös jogok és kötelességek alapján; az olasz meg akarja félemlíteni borzasztó fenyegetéseivel. És a többi. A theologiának mindehhez semmi köze sincsen. Ezt nem a kátéból tanulják az emberek és nem is a templomban hallják. Valamint az isten minden felekezet fölött van, azonképen az emberek istenfelfogása magában a természetben gyökerezik.

Mikor mi a magyarok istenét emlegetjük, értelmünknek ősi méltósága szólal meg. Hivatkozik arra, hogy nekünk idegen isteneink soha sem voltak;

mindig az Egyben hittünk, s fogalmunk róla magasztos és — amennyire az emberi gyarlóság engedi — tökéletes vala. Anthropomorphismus soha sem rútította el ezt a felfogást, babona sem fért hozzá. A legnagyobb ideálhoz emelkedett a magyar lélek, óhajtó sejtéssel. Nemesek voltak pogány vallásunk erkölcsei is. Mikor megkeresztelkedtünk, nem adatott nékünk új isten; nem is fogadtuk volna el. A keresztyén morál pedig legföljebb arra oktatott, hogy ne verjük be a felebarátunk koponyáját buzogánynyal még akkor se, ha német a szegény. Pogány életünk evangyéliomi tisztaságú vala. Nem kellett lemondanunk semmi kedves bűnünkről. Ilyesmit még leghazugabb ellenségeink sem mertek állítani. Ezért lehetett megtérésünk olyan csodálatosan gyors és zökkenés nélkül való. Ami pogány lázadás volt, ahhoz semmi köze sincs a táltosok theologiájának; az igaz ok az, hogy a keresztyénséggel vele járt a sok német, talján és tót pap és egyéb; az effélét meg nem állotta a nemes ázsiai magyar, s akár felebarát, akár nem: aprította mint a répát.

Ősi istenhivésünk és ez istenhivésben mindig nyilvánvaló tiszta, bölcs felfogásunk, egy szóval — akárhogy is nevetnek az urak — nemzeti metaphysikánk szólal meg, mikor a magyarok istenét emlegetjük. Szinte azt mondom, hogy tudományos dicsekvés ez.

Ami istenünk nem az, akit ti alkottatok a magatok képére és hasonlatosságára, hanem az, akinek dicső eszméje előtt imádkozva borúlt le évezredek előtt a Kelet térein élő nemes, tiszta nép; s ezt a hitét, ezt a felfogását nem bírta megrontani soha semmi érintkezés. Nem győzte le az ő istenét soha se bálvány, se trimurti, se Buddha, se Alláh; és nem változtatta meg szent valóságát semmi huzavonája a papoknak.

Él a magyarok istene, mert él benne való hitünk, él hozzá való hűségünk: a lelkünktől szakadt nagy, felséges, illetetlen fogalom, az évezredeknek előtte a Teremtő kegyelméből keletkezett. Ismerjük a Megismerhetetlent, bizony jobban, mint a világnak sok más népe. Ez a minden elegyedéstől ment theismus, az alkotó Lélek ideális felismerése a magyarok istene.

II.

Dr. Farkas Jenő.

Napok óta csendes, bánatos sóvárgással van tele a lelkem. Egy jó barátra találtam, én igen magányos ember. Valakire, akit szeretek a férfiszív ama minden asszonyszeretésnél mélyebb és nemesebb, mert értelmesebb vonzalmával, melynek barátság a neve. Megölelni őt, félénken — mert hiszen sokkal több énnálam — és ide ültetni őt, az öreg zsöllyébe, hogy beszélgessünk mindenről, ami lelkünknek rokona; ő, a tudós és én az ignoráns, — s egy perc múlva mégis két bizodalmas ember. S aki felé ez a vágyódás vonz, az én új barátom, dr. Farkas Jenő, meghalt, ifjan, pályájának szinte az elején, mielőtt én megismerhettem volna.

Csak ebből a szép, nagy könyvből szól felém az ő lelke. A monumentumból, melyet neki az Orvosi Kör állított. S mégis vele vagyok, vele maradok, az én szomorú barátságommal, valamíg élek.

Ismerkedésünknek, hiába olyan bánatos, megvolt a maga humora is. Mikor felnyitottam azt a könyvet, dr. Farkas Jenő munkáit, az első lapról arckép nézett rám: egy fiatal zsidó ember éles vonású, mosolygó ábrázata. És csupa ész, csupa elmésség, csupa emberszerető gúny az a mosolygás. És csupa geniális zsidóság. A keleti érzelmesség nagyon tud szeretni. Ime Schächter Miksáék — azt hiszem, megbecsülöm vele az Orvosi Kört, hogy csak így nevezem — egy, az ő világukon kívül csak kevéssé ismert fiatal társuknak halála után ilyen nemes, gyöngéd emléket állítanak, az összegyűjtött munkák könyvével. — Elolvastam a könyvet; s minden ívével nőtt bennem a csodálat, a szeretet, a lelki atyafiság érzése. Ez a holt ifjú az én ideálom: az európai magyar tudós, aki — *not least* — művész is. S az utolsó lapokon, abból a szépséges emlékbeszédből aztán kiderült, hogy dr. Farkas Jenő tulajdonképen tősgyökeres borsodi gentry volt, — kivéve hogy az orvosi oklevelébe nem engedte beírni régi nemesi predikátumát, ezt a ma a pokol fenekéről is mindig előkotrott izét. Megvallom, elszégyenkeztem egy kicsit: lám, nem is épp muszáj az embernek zsidónak lennie, hogy megbecsüljék és szeressék még akkor is, mikor már nem jár a Koronaherceg-utcán.

Dr. Farkas Jenő gondolkozó volt. Mint orvos is, mint szociológus is, mint művész is. Minek emleges-

sem Spencer, Carlyle, Ruskin nevét; jobb, ha azt mondom, hogy őreá az egész angol nemzetlélek hatott. S talán első, tiszta megtestesítője a Herman Ottó régi álmának, hogy a magyar kultúra az angoltól kérje azt, amit ma már kizárólag a némettől kölcsönöz. Dr. Farkas Jenő minden időnek a legangolabb magyar embere volt. Óh, nem anglomániát értek ezen; ez a silány külsőség ő hozzá nem fért. De angol volt őbenne az igazságot kereső elmének csodálatos világossága, ereje és egyszerűsége. Azaz egyenes józan ész, az a kétszer kettőnél is kevésbbé bonyolult logika, mely a német gondolkozásmódhoz szokott embert szinte megzavarja: hogy lehet a tudomány és a tudományos előadás ilyen komplikálatlan, ilyen átlátszó, ilyen magától érthető! — Ez ád mindannak maradandó értéket, amit dr. Farkas Jenő akár mint orvos, akár mint a közegészségügynek szociológiai alapon dolgozó búvára, akár mint művész írt. Hódító okosság, fényes tudás és nemes ízlés ez a lélek. Társalogván vele, vigasztalásom és örömem volt, hogy könyvének nem egy lapján találkozását láttam eszünk járásának; sok dologról egyformán ítéltünk, egyformán írtunk, s nem esett nékem soha jobban semmi dicséret, mint mikor ez a halott jóbarát, ki talán soha sem olvasta egy soromat sem, most azt mondja, hogy igazam volt.

Irígylem azokat, akik személyében is ismerhették és szerethették őt. Hogy a lelkével való kedves és tiszteletet gerjesztő társalgásomról épp ma este írok, annak megvan az a keserű alkalma, hogy holnap választanak ebben az országban vagy háromszáznegyven országgyűlési képviselőt, s nekem el kell gondolnom: vajon hány olyan *homme supérieur* akad parlamentünk e zömében, amilyen dr. Farkas Jenő volt! Vajon hányan visznek a törvényhozásba tudományt, bölcs és nemes gondolkozást, mindenek fölött pedig európai magyar lelket? ...

III.

Kate Greenaway.

Egy esti lapban olvastam, hogy Kate Greenaway meghalt. Azt méltóztatik kérdezni: ki volt az a Kate Greenaway? Bizony magam sem tudom, legalább ami a lexikonszerű adatokat illeti. S most majd keresgélni fogok a külföldi ujságokban, hogy legalább sejtsem: ki lehetett az az édes teremtés, akinek én ifjuságom legtisztább művészi örömét köszönöm.

A hetvenes évek végén Londonban egy rajzos album jelent meg. Tele színezett zinkographiával. Olcsó módja a sokszorozásnak, kivált az időben, mikor még volt fametszet. És csupa gyermekkép. És mind egyforma. A XVI. század vagy az empire hosszú, esetlen szoknyáiban és nagymamás kukullafőkötőkben csöpp kis leánykák — a legnagyobb se nagyobb az öklömnél — és mind olyan angyalian okos és együgyű, olyan bájos és furcsa, ezt az ósdi

habitust viselvén. Mintha maguk is megdöbbennének vagy mulatnának ezen a csodálatos maskarán. Nekünk, nézőknek, pedig kedves és isten tudja miért: megható ez apró alakok sokasága. Az ükanyánk ükanyjának gyermekségét láttuk viszont; s azt a századot, mikor Molière még nem ejtette ki az ő szomorúan csúfolódó igéjét: *„Ah, il n'y a plus d'enfants!"* Mert az a ruha még sem empire vagy ha empire, hát csak plágium, kérődzése a renaissanceval szomszédos divatnak. Gyermeket talán soha sem járattak ilyen bohó, vénes ruhában. De épp az a szívhez szoló, hogy ezek a kis tündérek mind ilyen ósdi köntöst hordanak, mind olyan igen régiek s családi képeinket látjuk bennök — négy-öt esztendős korukban. Ami apró ősanyáinkat. A tiszteletreméltó babákat, akik meghaltak nyolcvanéves korukban, még a Bethlen Gábor ideje előtt.

Mondom, valamennyi kép egyforma volt. Az album évfolyamain keresztül. És mind piros-almaképű leányka, bájosan komoly és csodálkozó nagymamácska. A fiú-alakok másodrendűek. Érezni, hogy szinte csak a symmetria kedvéért vannak. A lyányok a fők, a lyányok az uralkodók, a lyányok minden. S nem lehet beléjök unni. Mentől többször látjuk őket, annál kedvesebbek. S ezt e csodálatos gyermekképek írója igen jól tudta. Nemcsak hogy örökké ismételte alakjait, hanem ismételte azonegy képen is: azt a gyö-

nyörű, édes kis alakot lerajzolta egy sorba hétszer vagy tízszer, mert bölcsen számított arra a kedves emberi tulajdonságra, hogy gyönyörűségünk tellik benne, mikor hét vagy tíz kis macskát vagy pelyhes libát — túladunai nyelven: zsibát — látunk egy sorba. Mind egy, s mégis mind más és új. Mert a bohó báj soha sem lehet elég.

E furcsa és gyönyörű képecskék rajzolójáról soha sem tudtunk meg egyebet, mint hogy angol leány. Neve Kate Greenaway és — szép. Ez az utóbbi talán nem is igaz; de mégis bolond, aki nem hiszi. Vagy nem szép-e mindenki, aki szívünknek örömet ajándékozott? Az angolok imádják a gyermekeket. Nem csoda: ők a földkerekség legszebb emberfaja, hát gyermekeik is angyalok. A fajszeretet dicső ereje nyilatkozik ebben a gyermekszeretetben. A legnagyobb és legméltóságosabb emberi és nemzeti büszkeség. Kate Greenaway ezt a kultuszt aranyozta meg művészetével, ezzel a primitiv, együgyű, gyermekies és gyermekes művészettel.

A dologhoz értő emberek közül talán senkisem mosolyog, ha azt mondom, hogy az új művészetben, melyet mi a németséggel együtt szecessziósnak nevezünk, a szegény Kate Greenaway határköveket rakott le az ő naiv rajzaival. Látni mert a maga szemével és pingálni a maga kezével. És stilizálni a maga módja

szerint. Modern volt, modernebb, mint azok, akik ma eredetiség nélkül akarnak eredetiek lenni. S hatott úgy, ahogy a letűnt században talán nem hatott semmi más képíró. A saját hatása ölte meg. Közhellyé lett. Gyönyörű babáit szivartárcák bőrébe préselték; s vajon ki a five sisters Barison — kinek árnyéka még ma is kisért orfeumban és színpadon — ha nem a Kate Greenaway szent gyermekképeinek üzleti felhasználása! Öt liba egy sorba. Vagy néha csak egy. Mindegy. Az a bébé-divat rettenetes. És elterjedt a kikötővárosok legborzalmasabb utcáiba is. De Kate Greenaway, aki most halt meg, halhatatlan, s művészete, az agyonpropagált, örökké emlékezetes a XIX. század képírásában. Koralkotó. Félek, hogy a geniális szecessziós művészek sajtóperbe fognak ezért a beszédért. Mi közük nékik, nagyoknak, egy huszonöt évi előtti piktornéhoz, akinek a figuráit végül kétforintos firhangokba szőtték.

Pedig az a Kate Greenaway járt elül az *egyéni látás* hatalmas és szent dolgában, nagyerejű példával. Ruskin és Walter Crane érdeménél nem kisebb az ő érdeme. Költő volt. Szabadon érző nagy művész. Kifejezője annak, ami mindnyájunkban mint nagy erő lakozik, csakhogy nem adatott kimondanunk. A kor lelkének dicső fellobbanása.

IV.

The martyrdom of an Empress.

Van-e a fejedelmeknek magánéletök?

Vagy a fény, mely őket körülveszi, tulajdonképen világosság? Rettenetes, kegyetlen világosság, mely behat egész létökbe? Azt hiszem, úgy vagyon. Nem csupán a horror vacui természeti törvény, hanem a horror tenebrarum is. Valamint a levegő nem tűr semmi ürességet és mohó rohanással tódul mindenüvé, ahol helye kinálkozik, s áttör minden hermes-trismegistosi pecséten: azonkép a vilagosság is szilaj vágyakodással furakodik be minden homályba, s nem gát neki semmi fal, semmi hegy.

Röntgen előtt évezredekkel megvolt ez a borzasztó hatalmú x-sugár. A történetírás elénk adja a nagyok életének minden titkát. Heliogabalus ágyas-házának rejtelmeit látja szemünk; XV. Lajos szennyes nyoszolyájának misztériumait apróra ismerjük; Napoléon

szerelmeinek *historia arcanaja* olyan nyilt dolog, hogy sokkal tájékozottabbak vagyunk benne, mint a szomszéd királyi táblai biró csélcsapságai felől, melyet minden reggel hírűl hoz a frizérné, meg a piacról haza térő szakácsné.

Szegény nagyságos úr! Hogy így szapuljuk őket! Pedig csak királyi táblai biró! Mindazáltal ő igen szerencsés ember. És az a szerencséje, hogy csak királyi táblai biró. Mert csupán szóval bolygatjuk az ő magánéletét. Ha fenséges vagy felséges úr volna, mindezt ki is nyomtatnánk. Szórt sorokban, sőt itt-ott vastag, pohos betűkkel.

A dolog így van: egykor a fejedelmek magánélete épp olyan sérthetetlen portéka volt, amilyen ma a privát embereké. A pletyka persze nem kimélte őket sem; és a pletykából alkotta meg, erős kritikával, az ő benső életök képét, később, a halálok után, vagy épp századok múlva, a történetírás.

Most a fejedelmek magánélete közpréda; csak az apró embereké szent.

Jaj be jó apró embernek lenni! Teringette, engemet, ki tekintélyes akadémikus vagyok, megütne a guta, ha a tudomány egy rossz nap pragmatice kiderítené rólam: micsoda szobaleány volt az én első égi és földi szerelmem. Egyébiránt sajtópört indítanék az aljas leplező ellen; s be is csuknák az ipsét.

És jaj be rossz fejedelemnek lenni! A szegény fejedelem fiának, menyének magánéletét úgy tárgyalja New-York s utána a világsajtó, hogy én adófizető polgár, ha így irkálnának az én fiamról, menyemről, nem is igen gondolnék sajtópörre, hanem azon tünődném: kit pofozzak föl hamarosan?

New-Yorkot. Kétségkívül New-Yorkot. Mert a világsajtó nem hibás. A világsajtó akkor volna hibás, sőt szamár, ha azt, ami nyomtatva van, nem nyomtatná ki újra. Ez kötelessége. Valamint a történetírónak is kötelessége, hogy Suetoniust idézze. Ez rendben van. De az nincsen rendben, hogy a fejedelmek a jelenkor Suetoniusainak azt nem mondhatják: „Lassan a testtel! Majd ha meghaltunk, akkor szabad a vásár."

Mert nem minden Suetonius becsületes és gavallér ember.

Én úgy tudom, hogy mindaz, amit a mi boldogtalan trónörökösünk végzetéről eddig beszéltek, puszta gonosz fecsegés. Hogy mi az igaz, megírta maga Rudolf, egy magyar főúrhoz intézett, ha jól emlékszem, negyven negyedrét lapra terjedő levelében. Ez a levél mindmáig titok. De ismerek embert, aki tudja, mi van benne. Ó nem az asszony a Rudolf tragikuma, hanem az asszonynál is asszonyabb politika. Nem mondok többet. Csak azt mondom még, hogy trónörökösünk ezt a levelét a nyilvánosság elé szánta. És azt a levelet

meg is akarták jelentetni a nyilvánosság előtt. Már ki is volt szedve. És ekkor a király, az apa, értesülve a dologról, megüzente annak a főúrnak: „Legutolsó alattvalómnak is joga van kivánni, követelni, hogy holt fiát ne bolygassák; és nekem ne volna?"

Szerencsés még a király is, ha gavallérokkal van dolga. De szerencsétlen még a király is, ha nem gavallérokkal van dolga.

V.

Párizsi divat.

Néhai Octave Feuillet korából maradt reánk az a szerfölött együgyű babona, hogy a párizsi divat a faubourg Saint-Germainben terem. Olyanformán, mint a népdal a nép között. Ki csinálja? Hogyan lesz azzá, ami? Azt nem tudja senki sem. A faluban a nép szivdobbanása válik dallá; itt meg az igaz francia nemes nők érzése, izlése és gondolata fejeződik ki egy-egy ruhában. A költő verset ír; madame szoknyát alkot. Melyik fejezi ki jobban a maga lelkét? Ami ott az elmének és a szónak tündöklése, itt egy-egy *ruche* vagy *plissement.* S melyik tökéletesebb módja a költőiség tolmácsolásának? A papirosra írott vers szebb vagy a selyemre — betű nélkül — lehelt?

Ezt mind szép így elgondolni. Csakhogy a divatot nem a faubourg Saint-Germain eleven pastel-képei, azok az édes, bájos és szigorú kis hercegnők és gróf-

nők teremtik, hanem Durand úr, a kemény, fekete szakállu Durand úr, aki hiába húszezer frankkal javadalmazott tisztviselője a Worth-cégnek, mégis csak szabász, hogy ne mondjam, szabó, s noha a legköltőibb lény ezen a bolygó csillagon, üzletzárás után *gigot de mouton*t eszik óriás paszullyal. (Ez a paszuly illetőségére nézve soissonsi; Soissons Franciorszàgban a Stockerau.)

Durand úr nagy férfiú, de tulajdonképen mégis csak mathematikus. A permutatio műveletét végzi szüntelenül. Mivelhogy nincsen új a nap alatt, a meglévőt váltogatja, keveri, elegyíti, hogy mégis valami újfélét süthessen ki. Abcd, abdc, acbd, acdb, stb. A különbség csak az, hogy ő talán számosabb elemet csereberél. Az ember meztelenségét többé-kevésbbé fedező rongynak ugyanis sok eleme van Egyiptomtól Párizsig. Hosszú, rövid, bő, szűk, bodros, sima, aztán a színek... Ezt permutálja Durand; s mikor azt hiszi, hogy valami újat lopogatott össze a régiből, ráadja a kísérleti bábura.

A kisérleti bábu ma nem a kirakatok viasz kisasszonya, sem a műhelyek fűzfa vesszőből összeszerkesztett bájú hölgye, hanem a montecarloi cocotte. Ezen a phantomon próbálják ki mostanában: lehetséges-e valamely Durand-alkotás avagy sem? Durand úr t. i. féktelen egy kicsit. Néha olyan bolond újdonsá-

gokat timporál össze az óságból, hogy még a divat is elhűl bele. Ezért kell az alkotást experimentális úton nyilvánvalóvá tenni. Ami szertelenül vagy szemtelenül szertelen vagy szemtelen benne, magától lehullik, mint a gyümölcs férgese. S azt a ruhát egy hónap múlva már becsületes nők is viselik Párizsban; egy év múlva pedig Budapesten. De a montecarloi phantom az eredeti, az izléstől és tisztességtől nem enyhített kompoziciót mutatja be.

Szántszándékkal éltem a klinikai phantom szóval. A női szépség dolgában is vannak divatok. Persze azok is csak a meglévőnek és a voltnak permutatioi. Monte-Carloban, a világ ez Ős-Budájában, ma a csúf és vén nők a divatosak. Bolondot beszélek; mert vajon vannak-e csúf és vén nők ezen a bolygó csillagon? Bizony nincsenek, vagy legalább rend szerint nincsenek; mert a rútságnak is lehet kedvessége és a hervadtságnak is lehet bája. De Monte-Carloban, az asszonyok e világpiacán, most a félelmes, az iszonytató csúnyaság és a gonosz, a boszorkányos vénség kell. Mert — azt hiszem — ez a szecesszió. Utálatos, kendőzött, rozoga csontvázak Monte-Carlo szépségei; hajuk a Cléo de Mérode kitalálása szerint való két puffadt gubanc; rettenetesen kipingált szemök kísértetesen csillogó a belecsöpögtetett növényi méregtől. És mesterségesen piszkos a kezök. Csupa ispotály-

töltelék ez; és pedig a legborzasztóbb ispotályé. S ez ma a női szépség! Teringette! Mink is voltunk valamikor fiatalok, sőt tacskók, mikor az ember az egyetlen magyar filozófiai rendszer megalkotójával, Hentallerrel tartott, és azt mondta, hogy kutya, aki válogat. De ehhez mégis rémítő tacskóság kell; és pedig szecessziós tacskóság. Brrr, be jó tekintélyes férfiúnak lenni!

Különben elmondjam-e, milyen ruhát viselnek azok a kisértetek? Olyan kevés az egész ruha, hogy tulajdonképen szóra sem volna érdemes. No de mégis hadd mondok valamit róla. A kisérleti phantom, a cocotte, magára vesz — ha vesz — valami fehér alsószoknya-félét; továbbá igen rövid, fél arasznyi mellfűzőt (milyen fölösleges és hazug ez összetett szónak az eleje!) A válla leghónaljától csupasz; mivelhogy olyan, mint az arab mese boldog embere: inge nincs. De mégis van, vagy mi a kő. Mert erre a hábitusra ritka fekete selyem fátyolból való bő inget ölt, — a hónaalján alul. Ez a rece ing, a ruha, csak azért nem teljesen átlátszó, mert kék vagy zöld pillangókkal van elárasztva. A csarnokba besuhogó meztelen vén kísértet csupa szitakötő vagy darázs. Némelyiknek ruhaujja is van: mert külön kötöznek fel, nem egészen könyökig, valami fátyol tokot, olyanfélét, amilyen az óvatos könyvvivők kabátvédője. Ez a szecesszió. Ez

a mai empire. E császárság souverainjai, Bródy Sándor és Pekár Gyula, alkalmasint azt mondják most, amit már alkalmasint meg is írtak rólam, hogy t. i. marha vagyok. De ez az állapot nem is kétségbeejtő, mikor Durand az okos ember.

... Egyébiránt az ércpillangós ing majd hozzánk is eljut, azt hiszem, ércpillangós szoknya, azaz hogy egész báli ruha képében. Mert Monte-Carlo már Párizsig is enyhül; hát még Budapestig!

VI.

Az arany patkó.

Oláh András büntetőtörvényszéki tanácselnök ma, mikor megint a totalisateur egy áldozata — szegény kis vasutasné — ült a vádlottak padján, így kiáltott föl birói székében:

— Borzasztó, hogy hány áldozata van annak a lóversenynek! Nincs hét, hogy egy-két ilyen áldozata fölött ne kellene ítéletet mondanunk.

Kevés bizonyosság van a világon, de az bizonyos, hogy Oláh András biró úrnak ezért a nyilatkozatáért nem fognak arany patkóval diszített maroquin táblába kötött köszönő iratot átnyujtani azok, akik a magyar lófuttatás javadalmait bírják. Ezeket a ma-holnap a főpapság javadalmaival vetekedő milliócskákat. Vannak itt már igazi lovas érsekek, nyargaló püspökök és ügető kanonokok. Kérem, senki se vegye rossz néven ezt a hasonlatot. A koronázáson papi fejedelmeink elvégre is lóháton szoktak megjelenni. De ezek a vi-

lági istállós stallumok gyakran jövedelmesebbek az egyháziaknál.

Mert minden játékház fényes üzlet. A lófuttatás pedig játékház. Úgy emlékszem, 1881 óta az. Akkor nyílt meg a totalisateur nevű croupier boltja. Addig is voltak fogadások a lófuttatás dolgaihoz értő urak között. S az rendén való. De hogy a mosónék vigyék oda, a biztos percent levonása végett, heti béröket, meg a sikkasztó vasutasnék a más pénzét: az nem volt. Ma meg van. Követeli a lótenyésztés érdeke. Furcsa dolog ez a lótenyésztés. Míg valóban szükség volt rá, Széchenyi igéiből merítette az erőt, semmi másból; és virágzott. De mióta a gép munkája mindjobban kiszorítja az állat munkáját, vagyis mikor minden nap kevesebb lóra van szükségünk: akkor kezdenek gördülni a milliók.

Nem együgyű beszéd ez, instálom. Tessék csak elgondolni, hogy huszonegy év óta hány ezer kilométer vasút épült ebben az országban, hány lóvasút lett villamossá, mennyi a kerékpár és mennyi az automobil! Talán nem is mondok sokat, ha azt mondom, hogy e gépek révén több százezerrel kevesebb ló dolgozik az országban, mint azelőtt. Én ugyan mindig ellene mondtam annak a babonának, hogy a munkás lovak és ama még csak nyereg alá sem való futtató paripák között valami összefüggés van. Szakasztott olyan

ferde elmélet ez, mintha azt állítaná valaki, hogy a nép ereje és munkabírása attól függ, hogy vannak-e az országban szép számmal kötéltáncosok, akrobaták és más ilyen mívészek? Luxus-állatok tenyésztéséről van itt szó, csakis arról. Most, a lóhasználat fogytával, még inkább, mint valaha. S ez az anachronismus nem érdemli meg a népre valóságos adóként rótt milliókat.

Gyűlöletes ez a folyton gazdagodó és egyre több áldozatot ragadó játékház. Hallom a bölcs ellenvetést, hogy ha valaki játszani akar, játszik akkor is, ha nincs lófuttatás, mert van kártya és van sorsjáték. Csakhogy a hazárd kártyázás csak zárt körben tűrt dolog itt nálunk; s a mosónénak nincs casinoja, ahova a heti bérét vigye, ha meg akarja tízszerezni. A sorsjáték meg nem olyan portéka, hogy a sikkasztó vasutasné ezreket fektessen bele, azt remélvén, hogy egy-két óra alatt kimászhat a bajából. Mert húzás nincs minden nap. De lóverseny van az évnek immár tíz hónapjában folytonosan. Ama bizonyos irodákban folyik a játék az esztendőnek háromszáz napján. Montecarloi állapot ez: hát ma menjünk a bankba és élet vagy halál! Akár itt Budapesten van a most már száz vagy hány futtatás, akár csak irodai a munka: a játék megvan, szabad, gazságba és nyomorúságba döntője ezreknek, ellene pedig csak hóbortos ujságírók szólanak, vagy olyan nemes, bölcs bírák, amilyen Oláh András

úr, akit magasztos hivatalának szomorú tapasztalatai győztek meg e dolog borzasztóságáról. S meg is mondja, noha tudja, hogy megharagusznak érte igen hatalmas személyek.

Ez a ma birói székből hallatszott szózat az erkölcs követelő hangja: törvény tiltsa el ezt a galád hazárdjátékot. Persze utópia. Ha graphice lehetne kifejezni a liberalizmus bukását, ama sülyedő vonallal egy arányban emelkednék a másik lénia: a totalizateur millióinak gyarapodását jelző. A ritkán fürdők és a ritkán húst evők adója azoknak, akik mindennap fürdenek és a grill-roomban ugyanazzal a pillantással választják ki a rostélyra teendő szép húst, amellyel... Ej, a középkor ez. Még pedig a száztíz év előtti velencei középkor, mikor a tízek tanácsa egy csomó kiváltságosnak adta meg a fárao-bank jogát, s azok az urak gyémántgyűrűs kézzel söpörték be a Márk-tér nyilvános játékházaiban a gondolások garasait. Piszkos pénz, de szaga nincs. A kártyázás meg tiszta. Hiszen ép azért bízták gavallérokra, hogy az legyen. De Velence népe mégis belevesztett. S mikor jött az a kis kövér francia generális, San-Marco oroszlánja szétnyújtotta a négy lábát: megdöglött. Nem támasztották föl a legszebb zenés misék sem. Buonaparte pedig rátette a csizmás lábát a hasára. *Populum prius mendicum, dein servilem fecerunt.*

VII.

A piacon.

A katuska ember útálatos. Ezt nemcsak a nők érzik — pedig az a fontos, a döntő, mert az a természetes — hanem érezzük mink is; ez ugyan csekélyebb bizonyság. De az nem katuskaság, mikor a magyar úr az ő feleségével némely nagy napok reggelén elmegy a piacra, válogatni halat, vadat s mi jó falat. Az asszonynak szüksége van az úr jágertudományára — ezt az őzet vagy amazt? — és halászatbeli jártasságára — a tok ajánlatosabb-e ma, vagy a viza? — Ez nem katuskaság, urak, hanem a férfiú értelmének közremunkálása a ház jólétében és diszében. Bolond, aki szégyenli; sőt talán rideg szív is: magát mórikáló nagy férfiú. Leveszem a hajamat, ezt a fekete Bánffy-sapkát, azok előtt az urak előtt, akiknek ez a ház munka nem derogál. Sőt gyanusítom vele a sapka nevét viselő urat is, hogy maga is nem egyszer vete-

medett ilyes cselekedetre — magyar szandsáki váli korában is — mikor arról volt szó, hogy eerdély eember bölcsesége segítsen egy-egy ebédet ahhoz, hogy eerdélyi legyen a szónak legszászkárolyibb ejtése és az ínynek, gyomornak legbensőbb magyar érzése szerint.

Egy szóval, sok jó magyar úr jár a piacra. Ezekhez az urakhoz szólok ma.

Hát vitézlő uraim, nem tapasztalta-e kegyelmetek, hogy Budapest vásárcsarnokaiban és piacain olyan durvaság uralkodik, amilyen a pantallóban járó világon sehol? Vagy ha nem tapasztalták, hát nem forrott fel kegyelmetekben a vér, mikor az asszony cselédestül sírva érkezett haza a piacról, hogy micsoda csúfság esett rajtok! A gorombaság, a szemérmetlenség, a lustosszájúság, a trágárság uralkodik ottan. A széles Európában példátlan durvaság.

A központi vásárcsarnokban láttam egy szép nyári reggel ezt a jelenetet, a hentesek során. Egy asszony fél kiló, hatvan fillér ára disznóhúst vásárolt. S miután megfizette, meg is szagolta azt a húst. Ekkor a székálló, magyar polgár, adófizető és szavazó magyar polgár, az esküdtség minden kellékeivel biró úr, kiragadta annak az asszonynak a kezéből a húst, vitézül visszahajította neki a hatvan fillért, felkapott egy disznófarkot, kirohant az állásából — vagy minek

hívják — karon ragadta azt az asszonyt és az orrához dörgölte a disznófarkot és azt mondta tősgyökeres túladunai nyelven:

— Büdös kő magának? No hát szagulla!

Az asszony nem volt főhercegnő, sőt alkalmasint csillagkeresztes dáma sem; sőt minden valószinűség szerint csak munkásasszony. De én akkor azt a feltürkőzött, szép, izmos fehérkarú hentes urat, aki otthon nagyságos úr, meg akartam ütni.

S még sem ütöttem meg. Hogy miért nem? Mert gyáva voltam. Erős pillanatokban az elme gyorsan jár; itél és következtet. Ha én azt a szép fehérkarú nagyságos hentest pofon vágom, abból legottan nagy verekedés kerekedik. Vagy tán az se. Hanem kilenc henteslegény, azaz hogy segéd terem elő tudom is én honnan, s ezek a tisztes polgárok engemet, mivelhogy kilencen vannak, kidobnak a csarnokból, húsz méter radiusú ívben. Én meg várhatom az esti lapok alcímes tudósításait, és bennök a felséges vezércikket a magyar irodalom meggyalázásáról. Hát nemcsak a közélet szent, nagyérdemű térfiait bántom már, hanem a becsületes, hétköznapi munkában fáradó szegény munkásembereket is! No de az egyszer megkaptam a magamét. Ellazsnakoltak csúfosan. Úgy kell! S mindez cicero! Tetszik tudni, mi az a cicero? — Abban a gyors pillanatban, megvallom, eszembe jutott a kis-

pap is. Hogy miért hívom én kispapnak ezt a bizonyos amerikai héttöltésűt, aki e dicső szép országban mindig itt van nálam, az meglehetősen bizonytalan. De az már egészen bizonyos, hogy ha én ezt a kispapot némi ígék mondására indítanám, akkor lenne csak gyönyörű a cicero! Továbbá én ülnék egy kis féléves vizsgálati fogságban, aztán esküdtszék előtt és a fegyházban. S ez magyar írópálya! Mert a cicero azt üvöltené, hogy imhol a magyar író! Boldog a parasztlegény, aki leüti a maga gazemberét szó nélkül. Mert ő nem író. Tehát én nem verhettem pofon a magam gazemberét. Megalázva, nyomorúltan, szó nélkül kellett néznem, tűrnöm, hogy férfi bánt asszonyt, megtorlás, bűntetés nélkül! Mi volt a lelkem undorodott vomitusa? Száz ember kacagott ott jóizűen, a gaz bántalom láttára.

Széles ez országnak tekintetes és nagyságos járásbiró urai! Tessék nekem megmondani, miféle jogi alapon büntethették volna meg kegyetek azt a szép fehérkarú hentest? Verbalis injuria? Hát verbalis injuria az, mikor azt mondják valakinek: szagulla? És reális injuria az, mikor valakinek az orra alá tartanak valamely tárgyat, abból a célból, hogy a tárgy az illetőnek szaglóidegeiből valami illat vagy bűz érzékelését váltsa ki, — vagy hogy a Béliálba mondaná a harminckétéves pályára visszatekintő nagyságos Ajtay úr. És tisztelt járásbiró urak, micsoda jogi alapon szolgál-

tatnának kegyetek elégtételt a magyar úri nőnek, az anyának, aki leányával, a tiszta, az úri hajadonnal, elment a piacra, hogy gyermeke tanulja meg e háziasszonyi kötelesség módját is, s az első alkunál — nem is a lustosszájú paraszt kofák, hanem a fővárosi dús polgárok, úgynevezett urak részéről — feléje bőg a *mot de Cambronne!* Ez a Budapest placain minden nap a számoknál is gyakrabban emlegetett szó. Hát az a tulajdonképen, legmélyebb értelmében, döntő sociologiai fontosságú, de trágár ige, amelyet a fővárosi mészáros és hentes urak a csarnokokban és a piacon naponta milliomszor emlegetnek, a magyar káromkodás fényes fantáziája szerint hol az atyaistennel, hol a Krisztussal, hol a boldogságos szűz Máriával, hol az ember minden atyafiságával kombinálva, magáról a dolog elejéről, a teremtésről nem is szólván.

Hát tűrni kell ezt? Vagy elég, ha az asszony sírva fakad, a lyány sülyed szégyenében, a férj, az apa megkénytelen pulyán ott állani, mert verekedést nem kezdhet és fegyverhez nem nyúlhat még se — én istenem!

Gyalázat ez. Gyalázata a magyarságnak; mert a falusi vásárokon nem uralkodik ez az idegen tisztességtelenség. Mert ott, azokon a vásárokon, magyar emberek vannak. S a magyar mind úr, ha paraszt is. A cudar bécsi neveletlenséget kell itt nálunk tűrni. Mert bécsi az, noha a szótára a magyar csárdák

nyelvéből lopott. És bátor, és szemtelen, és arcátlan. Mert vevő mindig van elég. Az embereknek enniök kell. Senki sem koplal ma vagy holnap azért, mert vele a piacon gorombáskodtak. Ez a számítás világos. Büntetés pedig nincs. Magyar úrnőnek leányostúl, szó nélkül kell tűrnie, ha reá zúdítottak egy dézsa szóbeli moslékot. A trágárság nem büntetendő cselekmény minálunk. És miért nem az? Miért ne lehetne a helyszinén, a legrövidebb rendőri úton megbirságolni a csúfszájú nagyságos polgár urat és nem alávalóbb társát, a csúfszájú kofát, ha aljasan, ha szeméremsértően nyelvel, de a BTK. határain innen?

Ezt kérdem alázattal és a józan ész szerint.

VIII.

Udvariasság.

Okos urak és asszonyok szép levelekben nem győzik csapkodni a kezöket azon a pásztori jámborságomon, hogy Budapesten a piacra mentem gorombaságot keresni. Bizony találhattam volna másutt is, sőt körülbelül mindenütt, — bőven. — Hát én ezt régtől óta tudom. Panaszlom is, hol itt, hol a tárcában. Budapest az érintkezés dolgában, tudtommal, széles e világ legudvariatlanabb városa. Hogy a múlt héten épp a piaci durvaságról beszéltem, azt csak azért tettem, mert legalább ezzel az egygyel szemben a rendőri erő oltalmát akartam kérni mindnyájunk számára. Vagy ne védje meg az úri nőt semmi az olyan megrohanástól, hogy mikor a csirke árát sokallni meri — istenem, hát nem alkudoznak még a pénzügyminiszterek is? — az arcába ordítsák, csípőre tett kézzel, száz ember derült helyeslése között: „Ha magának nincsen pénze csirke-

húsra, hát menjen krumplit zabálni és lyukadjon ki tőle a hasa!" Az ilyesmi nem büntetendő cselekmény minálunk; hiszen nincs meg benne se a rágalom, se a becsületsértés kriteriuma; valamint nincs meg azokban a minden áldott nap ezerszer használt piaci műkifejezésekben sem, amelyek az arkangyal, a ló, az öreganya és a magyarul röviden kifejezett excrementum nagy találékonysággal felvirágzott motivumaiból szerkesztődnek össze, a verbum regens mindig az a bizonyos szittya ige levén, mely a Hadik-huszárok révén helyet követelt magának a német szókincsben is, a titkos értelmű magyar *manelka* szóval kapcsolatosan. *Ez* ellen kértem és kérek védelmet. Büntessék a gorombaságot és a trágárságot ott a helyszinén, rövid úton. Mert ha ez így marad, ha ezt tűrjük, akkor úri nő nem mehet többé maga vásárolni a piacra; arról nem is szólva, hogy a serdülő leányoknak kerülniök kell a csarnokoknak még a táját is, akár csak valami gyanus helyet.

Ami Budapest általános gorombaságát illeti, az ostobaság. S ezt nem én mondom, hanem Schopenhauer, a legnagyobb emberlátó. *Höflichkeit ist Klugheit; folglich ist Unhöflichkeit Dummheit.* A frankfurti bölcs szerint az udvariasság az önzés megtagadása. Tudjuk, jól tudjuk, hogy megvan mindnyájunkban; de nem akarjuk látni, mint ahogy a rút dolgokat

lepellel takarjuk el. Ez afféle hallgató megegyezés. Nem akarjuk észrevenni az egymás erkölcsi és értelmi nyomorúságát.

Minden társadalmi rendszernek az a végcélja, hogy boldogítson. Én azt veszem észre, hogy az udvariasság legkelendőbb azok között a népek között, amelyek nem ideális, vagyis az általános boldogításra törekvő rendszerben élnek, hanem a személyes boldogságot kereső systemában. A köz nagy, ragyogó, fenséges céljaiért vívó Athenében azok a dicső férfiak cudar gorombák voltak egymással. Euribiades vitaközben botot emelt Themistoklesre; és Themistokles nem hívta párbajra azt az urat, hanem azt mondta neki: „Üss, de hallgass meg!“ Így írja ezt Heine, már mint Plutarchos; mert hiszen a Budapesti Szemle szerint a kettő azonegy; amit Plutarchos ír, azt tulajdonképen Heine írja. Így volt ez Athenében. A khinaiak udvariassága közmondásos. Nem ismerem. De az iszlam országaiban sok időt töltöttem, s mondhatom, hogy még a franciák híres udvariassága sem különb az igazhitűekénél. Mert, haj, bölcs az a reálista arab és török. El akarja magától távoztatni az úgyis eléggé keserves élet amaz apró nyomorúságait, amelyek abból keletkeznek, ha az ember kutyának nézi a felebarátját és aztán nemkülönben kutyának nézetik. Ez az altruizmus, persze, a legdurvább realizmus. Mert csak

az idealista ember káromkodik és bőg, míg belekékül. Neki elvei vannak s azokat nem hagyja, ha megfeszítik is. Például a villamoson és a ruhatárban. Az iszlam embere türelmes, hogy türelemben részesüljön ő is. Nyakán soha sem dagad az ér a bömböléstől. Minek is dagadna, mikor az élet lebonyolítható az efféle erőfeszítés nélkül is. Jobb állva, mint járva; jobb ülve, mint állva; jobb fekve, mint ülve; jobb alva, mint fekve; jobb halva, mint alva. Nagy reális bölcseség ez, idealista magyarom, aki egy kicsit eltanultad, aztán tovább fejlesztetted a bécsi idealizmust: nem hallgatni meg senkit, hanem csak ütni vagy a legjobb esetben, leordítani az embereket. A postahivataltól a templomig.

Mondom, ez nem magyar erkölcs. Idegen szeplő rajtunk. Nemzetünk ős keleti voltát minden etruszk rovásnál és minden tekintetes Tar Miska úrnál jobban bizonyítja az a gyönyörű, méltóságos, nagyneműen emberi nyugodt, türelmes tisztesség, amelylyel ami földünk népe ékeskedik. Ez a hatalmas, az ősi orientális bélyeg. A magyar udvariasság. A népünk lelkétől elválaszthatatlan. Kételkedem hát szittyaságában ama hol kubikos, hol tekintetes úrnak, aki Szily Kálmánt pesti aszfaltköpködőnek írta, akadván magyar papiros, amelyre az ilyesmi kinyomtatható.

IX.

Ünnep.

Ma van annak nyolcvan esztendeje, hogy Petőfi Sándor e világra született. Kinek jutott volna eszébe ez az évforduló? Legföljebb egynéhány öreg és fiatal deák gondolt rá 1903 első órájában, hogy ezelőtt nyolc évtizeddel a Föld pályájának ugyane pontján keringett át, mikor a kis-kőrösi parasztház fölött megnyílt az ég ... Halottak születése napját nem szokás megülni. Ellenben kétségkívül igen szép ünnepet rendeznénk, ha méltóságos Petheőffy Sándor úr még élne, előkelő hivatalban; mert hivatal kellett neki, meghajtotta fejét, szépen mosolyogni tanult, nyájas szófogadás, kigyócsúszású hizelgés lett kenyere (s zsíros kenyere).

... hah, lett a kutyának,
Nem pedig énnékem! pusztán a gondolat is már
Lángfelhőket idéz véres szemeimnek elébe ...

Hogy mi lesz a sorsa, ha a szabadságharc bukása előtt tizenhárom nappal nem esik el a csatában? Millioman gondolkozunk rajta, hosszú évtizedek óta. S talán mind egyformán, mert hiszen valamennyien azonegynek ismerjük őt, az istenien és emberien egyszerűt. Alakja átlátszó, mint a gyémántkristály. Szívének nincs egy titkos redője sem; csak azok a dicső alkotások rejtettek előttünk, amelyek lelkéből még kikerülhettek volna. Ha azokat csak elképzelni is birnánk, már hozzá fogható költőknek kellene lennünk. De az ember maga olyan ismerős, mint a világtörténetben és a magunk életében senki más. Rejtelem minden teremtett lélek; még a tulajdon édes gyermekünk is, mihelyt magának kezd élni és nem tárja többé elénk a maga kis világát, együgyű őszinteséggel. Csak ennek az egynek, Petőfi Sándornak, nincsenek titkai. Mindnyájan látjuk őt, a látásnak legnagyobb tökéletességével. Mert ő az Ember és a Becsület.

Életének háromféle folytatását képzelhetjük el. Az egyik az, hogy Világos után osztrák kézre kerül, mégpedig könnyen, mert bujdosásában nem bírt gyáváskodni és nem hazudta le, mikor meglepték, hogy ő Alexander Petőfi. Felakasztották volna, s ez esetben első teljes dísz-kiadása (három lap hiján) nem foglalhatott volna helyet a bécsi hitbizományi könyvtárban. És sírja fölött, a levágott szivarvégekkel nagylelküen

táplált öreg honvédek sorai között, cudar rossz verseket szavalnánk a végrehajtásnak minden évfordulóján. A másik eshetőség az, hogy kimenekült volna Bemmel a Keletre, de onnan csakhamar visszatért volna Európába, emigráns életet élni Victor Hugoval egy sorban, bizonynyal a világ ünneplésének közepette és talán holtáig ... Ez a legkevésbbé hihető.

A harmadik lehetőség az igaz, a szörnyű: haza jött volna, lehet negyvennégyéves korában, lehet még előbb, mert nem bírt az aranykalászszal ékes rónaság nélkül élni. S akkor mi öltük volna meg őt; mi magyarok, ez a rettentő sorsában elnyomorodott nemzet. Birói itélettel végeztettük volna-e ki (mert a világtörténet minden vértanujának megvan az ő teljes rendben lévő percsomója) vagy az őrületbe, a kétségbeesésbe, az öngyilkosságba űztük volna jog, igazság és törvény szerint?

A kettő közül csak az a bizonyos, hogy nem engedtük volna közöttünk élni; megöltük volna. Ha nem a kezünkkel, hát a lelkünkkel.

Istennek különös kegyelme, hogy meghalt ifjan. Így tart tovább és örökké az ő élete. Ideálja még a leggyöngébb sziveknek is; azokénak, akik, ha testben is itt marad, irtóztató árulást követtek volna el, mert kényszerítette volna őket félelem, hunyászkodás, a

haszon reménye és minden hitványság, amelylyel ez a lét teljes. A rosszaságban ma is ő a jó. A gyöngeségben az erő. Verses könyve mégis a jövendőé, mint az evangyéliom vala. Azé a koré, mikor eljövend a „százszorszent égi szabadság.“

X.

A népiskolai könyvek.

Társaik között megbuktak azok a fővárosi tanítók, akik azt vallják, hogy a népiskolában még nincsen szüksége a gyermeknek semmi könyvre: de a szülék között bizony győztek. Eszem ágában sincs azt mondani, hogy e szerint a könyvek híveinek nincsen és nem lehet igazuk. Csimbókos kérdés az a könyv nagyon. Kegyetek jól tudják, s én még jobban tudom, hogy így este kilenc óra után, ezeket a leveleket kopogtatván lefelé, gyakran elvetem a sulykot. A friss hatás mindig elragad; és — sajnos vagy hála istennek — még nem vagyok olyan öreg, hogy ennek az ifjú erőnek ellent tudjak állani. Igaz, más nap reggel akárhányszor irigylem a jeles tudósokat, akiknek — svábok lévén — harmincéves korukban már benőtt a fejük lágya; tehát ha egy-egy tízsoros nyilatkozat

kellő óvatosságú megfogalmazásáról van szó, kilencvenhatórai respiriumot kérnek és kivánnak. De ha e percben csöngetnének az ajtómon, hogy valamely hatalmasság reám bízza annak az eldöntését: legyen-e a kis iskolás gyermekeknek könyvük vagy ne legyen? engemuccse nagy köhögés jönne rám, s nem tudnám, mit mondjak hirtelenében. Mert a paedagogia még sem olyan, mint a hegedülés: hogy tudniillik mindenki ért hozzá.

Rousseau ama mindenféleképen átgyúródott és összevisszaformálódott hatása, noha nincsenek gyermekeim, énbennem is bennem vagyon: hogy az a szegény csimota ott helyben, az iskolában tanulja meg a megtanulandókat; s itthon ne ölje magát is, bennünket is keservesen magoló fel s alá járkálásával, továbbá gyakorlatcsinálásával, mely — köztünk mondom — igen gyakran akadémiai tagok és doktorok közbejöttével történik. Vagyis legyen a gyermek könyve az ő fejében, az iskola ajándékából. S ne akarjon a népiskola középiskola lenni, a középiskola meg egyetem. Mert az oktatók személyei szerint gyakorta látunk efféle furcsaságokat is. Ezek hibák; még pedig, mint mondám, személyes hibák. Vannak igen jeles paedagogusok, akik azt követelik, hogy a tanítást és a tanulást végezze el az iskola, még a gimnáziumban is, a leckeórákon.

E követelésben nagy igazságosság vagyon, a három nyolcas szempontjából. Ez a három nyolcas — az elnyomottak új jelszava, azaz hogy jelszáma — igen régi dolog. Ha nem görög vagy római, hát középkori scholasticus jószág. Nyolc óra álom, nyolc óra munka, nyolc óra pihenés. Ez a nap és az éj becsületes és emberi jogok szerint való felosztása. Lassaleék bizony lopták valahonnan; de emberségemre mondom, dicsően. No már most tessék elképzelni az én elméleti fiam dolgát. A gyerek a piaristákhoz jár s minden áldott nap ott ül öt óra hosszáig. Vagyis dolgozott, keményen dolgozott az alatt az idő alatt. Bekapja ebédjét; s én tüstént franciára fogatom, mert nem akarom, hogy ha majd ő is díjakat tűz ki a becsület ellen soha sem vétett vívóknak, a prévôt többes számát prévaux-nak írja. Továbbá azt is gondolom, hogy fiamnak joga van heti négy-öt angol leckéhez. Nem különben óhajtom, hogy a fiam tudjon táncolni, — ne legyen a bálban Maflaldo olasz herceg — és lovagolni is. Mert szép ugyan az automobilon ülni, de a lovon nehezebb. És gerincfejlesztőbb. Ifj. Tóth tehát lovagolni tanul. E leckéje nem sokkal könnyebb és kedvesebb a görög vagy algebra-leckénél. Magamról tudom. Kemény dolog az. Hej, mikor longeon levén, a félszemü Petróczky lovartanár úr odasózott az ostorral a lábam ikrájára, hogy micsoda gábelzicc ez;

egyszersmind vallási viszonyaim felől is némi kételyeket hangoztatván! Ha rágondolok, most is sajog bele a musculus soleusom, no meg az isteni önérzetem is. No de csak azt akartam mondani, hogy a fiam-uram az iskolai öt órán kívül „vesz“ még három-négy más órát is; és bele is vesz. Mert mikor tanulja meg a leckét, s mikor csinálja meg a házi feladatokat? Persze az én akadémiai segédtagi segedelmemmel. Tudniillik fényes philologus vagyok. Tudom, hogy a görög feró futuruma oiszó; de a második aorisztus táján már észbontó kétségeim vannak. Hát amikor dicsőségem örököse azon kezd töprenkedni, hogy mi a tatárral egyenlő sinus nagy A per kettő? Arra még emlékszem, hogy négyzetgyök ess minusz bé plusz ess minusz cé; de a többi iránt már erős kétségeim vannak, s elvégre is nem vihetem bele az én toscanai trónörökösömet vakon a szekundába.

No de ne bolondozzunk tovább. Súlyos, komoly kérdés a gyermeki elmei munka kérdése is, nemcsak a nálam ékesebb szavú pártvezér asztalosoké. Jog, munka joga sérül akkor is, ha annak a gyermeknek többet kell dolgoznia az ő orcájának verejtékében, mint Isten és ember kivánhatja. Én azt akarnám, hogy fiam, Émile, akit különben Zoltánnak hívnának, már az iskolában végezzen el minden munkát, amit az iskola reá ró. Még a gimnáziumban is. Hát még az

ábéce akadémiájában! Melegség vagyon az én képzelődő szivemben, mikor elgondolom, hogy haza jön a kölyök és eldicsekszik vele: ő már tudja azt, hogy nini, inni és úr, ír! S nem könyvből tanulta, hanem a tábláról.

Uraim, a könyv és a tábla kérdése ez. Nagy kérdés. Ítéljenek legjobb, legtisztább, vagyis apai lelkiismeretök szerint.

XI.

A szent jobb.

Óh dicsőséges szent jobb kéz,
Melyet magyar óhajtva néz;
Drága kéncse népünknek,
Nagy öröme szívünknek!

Dícsértessék a Jézus Krisztus!

Első nemzeti királyunk emlékezete ünnepének szombatján ezzel a felekezeti köszöntéssel üdvözöllek benneteket magyar testvéreim. Annak nevében, ki a felekezet nélkül való istenhivés prófétája vala. Annak nevében, ki a szegényeknek hirdette az evangyéliomot s aki — míg évezredeken által sorra enyésznek a filozófia rendszerei; az egyik ropogva dől össze, mint a szikla, a másik szétpattan, mint a buborék — megalkotta az örökkévaló bölcseletet: a szeretetet. Mindenki érti ezt, aki ember. Érti ebben a gyülöletes mindenségben, melyen a halál uralkodik. Siralomház ez a

lét. Minden csak azért él, hogy meghaljon. Az egy tökéletlen sejt és a billió sejtből álló tökéletes szervezet: az ember. Egyenkint pusztulunk-e el, tisztességben sindevészve, mint akadémiák tagjai, vagy egyet gondol holmi Montagne Pelée, s egy tűzköpésével öl bennünket városszámra, a meg nem született gyerekekkel és a vak macskakölykekkel egyetemben? . . . „Csak szeretni, csak szeretni, az életnek titka ez!“ Vagy ki szeressen bennünket, embereket, ha még mi se szeretjük egymást, e zordon végzetnek közepette! Jézus tanított meg bennünket erre a legszentebb igazságra.

S ő, maga a szeretet vagyon velünk, a holnapi nagy magyar ünnepben is, midőn szíveink — sursum corda! — egyesülnek az atyafiságos érzésben. A symbolum — mi gyarlók még talán kívánunk ilyes külsőséget — egy összeaszott múmia-kéz. Igaz-e, hogy csakugyan az első magyar király hatalmas és áldó jobbja vala? A tudomány nem döntheti el. De az a maradvány mégis drága kincse népünknek, nagy öröme szívünknek, mint a legrégibb magyar nyomtatott betű, a Mátyás király korából maradt, de már eltűnt nürnbergi himnusz mondja.

A szent jobb legtökéletesebb története az, amelyet — egynéhány sorban — dr. Fessler Ignác írt meg. A nagy filozófus történetíró és a felekezet nélkül való igaz keresztyén. Lefordítom azt a kis írását:

„Az Isten anyjának tiszteletén kívül, a hívő és mélyen érző magyarok, Mária Terézia gyermeki ájtatosságának révén, kegyeletöknek új tárgyát nyerték szent István királyunk alamizsnálkodásban fáradhatatlan kezében, ebben a tiszteletreméltó és eddig senkitől sem sejtett maradványban. Mikor a király tetemét 1033. augusztus 20-án kiemelték a székesfejérvári sírboltból, Mercurius, a templom kincstartója és berkeszi apát, titkon eltulajdonította ezt az ereklyét, mely aztán négyszáznegyvenkét esztendeig nyilvános tisztelet tárgya volt, a mohácsi vész után pedig a dominikánusok ragusai templomába került. Itt fedezte fel Pray György ; s az ő javaslatára kérte el és kapta meg a velencei köztársaságtól Mária Terézia. 1771. május 29-én Schönbrunnba vitték. A hitelességéről szóló bizonyítványt Biagi Athanasius fővikárius, Pasquale Rajmund perjel és Garbi Ágoston fősekrestyés írta alá. Mária Terézia, a kincs birtokában, összegyüjtötte az udvart és a nagytekintetű rendeket, élükön Migazzi kardinálissal. Köztük volt Klimo György, Pécs tudós, nem könnyenhívő és nem az udvarnak hízelgő püspöke is. Június 29-én a királynő átadta nekik az ereklyét, szigorú és lelkiismeretes megvizsgálás végett. Az ereklyének kilencnapi tisztelete után a királynő parancsára Bajzáth József oseroi és Gondola Ferenc József

tempei címzetes püspök, hat nemes magyar testőr fedezete alatt Magyarországba vitte a szent jobbot. Győrött, július 15-re virradó éjjel, a székesegyházban őrizték az ereklyét, de nem nyitották fel szekrényét. Csak aztán Pannonhalmának szent hegyén, a szent Istvántól alapított benediktinus apátságban mutatták fel és adták a köztisztelet elé, három napig. Győrből a szent hegyre kivonult mindenki; egyháziak és világiak, öregek és ifjak, deákok és tanulók, közöttük e sorok írója is. Némelyek azért, hogy ihassanak a borból, melyet a főapát az alkalomra csatornákból folyatott; mások azért, hogy elkaparítsanak egynéhányat az ünnep emlékére vert pénzekből; a legjobbak azért, hogy gyarapíthassák hazaszeretetöket az áhítat révén, mely a szentekben csak Isten kegyességének hatalmát tiszteli. Julius 19-én a szent kincset Budára vitték és 21-én Migazzi kardinális nagy ünnepi pompával helyezte el a vártemplomban.“ Azóta ott is van; és százharminckét esztendőnek utána holnap fogja ismét látni a magyar király szeme.

Hogy ez így van, teljességgel nem valami elhanyagolás. Az osztrák császároknak, gondolom húsz tartományukban, összesen vagy huszonnégy, ha nem több védőszenttel van dolguk; tehát ha valamennyinek az ünnepén részt akarnának venni, minden hónapban legalább két processzión kellene megjelenniök. S olyan

tartományokban, melyek két patrónust tisztelnek, évenkint kétszer is. Például Karinthiában szent József és szent Egyed napján, Csehországban pedig nepomuki szent János és szent Vencel napján. Nagyobb baj ennél, hogy szent József mellesleg vagy öt tartománynak is patrónusa. Lehetetlenség tehát, hogy a császár március 19-én egyszerre kompareáljon Fiumében, Klagenfurtban, Laibachban, Grécben és Trieszt-ben. Az osztrák császárok tehát ezektől a tartományi ünnepektől tartózkodnak, kivéve talán az egy alsóausztriai szentét, Lipótét, mivelhogy az bécsi is; az nap jelen vannak a misén, de csak az óratóriumban. A császárok nagy egyházi ünnepe a bécsi úrnapja; akkor vonul ki a felséges úr azokon az aranyos hintókon, melyek máskor csak a magyar koronázás alkalmával használatosak. S a császár gyalog, levett tábornoki kalappal megy a szentség után. Ilyenkor a Stefans-Platzon egy jó ablak ára kétszáz forint.

Királyunk ő felsége holnap a szent jobb processziójában nem vesz részt. Nem is vehetne, hiszen nincs megállapítva — praecedens hiján — az udvari szertartás, hogy miként, hol, meddig stb. menjen. De az óratóriumból mégis látni fogja az ereklyét, melyet ükanyja látott utoljára.

A szent jobb ünnepe a XVIII. században is, meg a mult század első felében is csak egyházi ünnep volt.

A sokaságot a pesti vásárra gyűlt vidék adta hozzá. Nemzeti jelentősége 1859-ben kezdődött. Az ébredés első jele volt ez, még a Kazinczy-ünnepek és a szózat-éneklések előtt. Egyházi ünnep, de olyan magyar, hogy Rauscher kardinális, a kamarilla főpapja, állítólag azt mondta rá szent elszörnyedéssel: *„Das ist ja eine Wühlerei!“* Pedig azok a magyarok nem csináltak semmit, csak azt énekelték:

Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga,
Ki voltál valaha országunk istápja!
Hol vagy István király? Téged magyar kíván,
Gyászos öltözetben te előtted sírván.

Szomorú, régi szent ének ez. A melodiája is olyan, hogy könny futja el tőle a szemünket és mintha egy erős kéz markolna szívünkbe, akkor is, ha vacsora előtt, alkonyatkor, a harmónium mellett, véletlenül az eszünkbe jut . . . Holnap hallatszani fog, ezrek ajkáról. A nagy nemzeti ünnep az utóbbi években nem volt az, ami ezelőtt negyedszázaddal is volt. Megrontotta a rút felekezeti visszavonás is. A kálvinista Tisza Kálmán törvénybe iktatta; de meg kellett hátrálnia a vaskalapos klerikálizmussal szemben; mintha a magyarok első királya tehetne arról és vesztett volna magyarságából azért, mert halála után Róma a szentek közé sorozta, a Luther születése előtt sok évszázaddal! Rosszul cselekedtétek ezt, protestáns atyámfiai! Egy

lélek sem kivánta tőletek, hogy a processzión lóbálják a füstölőt; csak azt kérte Tisza Kálmán, hogy ismerjétek el ezt az augusztus huszadikát nemzeti ünnepnek. Nem vala ebben a ti ridegségetekben szeretet, magyar szeretet! Már pedig ebben a homo homini lupus-világban ki szeressen bennünket, szegény gyűlölt magyarokat, ha mi magunk se szeretjük egymást!

XII.

Az alperesek.

Az alperesek mostanában meglehetős sűrűn lövöldözik lefele a fölpereseket. A csabai eset nem az első az idén s alkalmasint nem is az utolsó. Hogy a megölt emberek statisztikai táblázatában — képzeljük, hogy van olyan — a felekezet leghosszabb vonala az izraelitáké, mert szinte a százig nyúlik: azt nem magyarázza meg az a kétségtelen valóság, hogy az uzsorások között sok a zsidó. Mert bizony szép számmal vannak itt keresztyén uzsorások is; tehát őreájok is kellene esnie a lelövöldözések bizonyos percentjének.

Annyival inkább, mert ők a legfélelmesebbek. A zsidó uzsorás úgyszólván nyiltan űzi mesterségét; s csak azért nem írja ki a cégtáblájára is, hogy micsoda, mert neve és üzlete épp oly ismeretes, mint például azok a nagyforgalmú üzletek, melyeknek szintén nincsen cégérjök s mégis minden bérkocsis tudja, hol vannak. A zsidó uzsorás nem takargatja a piszkot,

melyben él. És erősen kockáztatja pénzét is, szabadságát is. Még a mostani gyönge törvény segítségével is könnyű kést tenni a torkára. Elvégre is ő Shylock, a nyilvános rendes Shylock, hát csak igaz bíró, bölcs bíró kell, s nem veheti az Antonio vérét; sőt ő sül fel és ő ül. A keresztyén uzsorásról mindenekelőtt ritkán tudni, hogy uzsorás. Becsülete van, köztiszteletnek örvend és gyakran előkelő állásokat foglal el. Nevét az adós legtöbbször nem is tudja, mert ágensekkel dolgozik. Annál kevésbbé fordul elő a neve valaha peres aktában. S ha az adós valami módon mégis megtudja: kivel van dolga, helyzete annál kétségbeejtőbb, mert érzi ellenségének hatalmát. Megrendül a hite; nincsen reménye, hogy neki lehessen igaza. A Shylock kliensei botrányokat csinálnak, a büntető törvényszékhez szaladnak és lövöldöznek; a Széchenyi elveit valló lelencházalapító kliensei azonban a Dunába ugrálnak és fejbe durrantják — magukat. Ez a különbség.

A zsidó felperesek mostan divatos megölésének szerintem két oka van. Az egyik a folytonos antiszemita izgatás. Abba az úgyis gyűlölködő és úgyis elkeseredett adósba még több gyűlölséget és keserűséget sugall a sok ájtatos nyomtatott betű. Szüntelenül arra tanítják, hogy a zsidó nem ember, hanem valami rút élősdi állat, s pusztítani kell, mint a férget. Csoda-e, ha az olyan boldogtalan az ilyet szó szerint érti és

fegyverhez nyúl! Még a csabai esetben is, noha tudhatta, hogy a magyar biróságok nem kimélték azt a milliomost, tömlöcre vetették; hát most is lehetett reménysége, hogy a törvény megvédi őt és vagyonát: nem kell magának biráskodnia. Azt nem mondom, hogy az antiszemiták egyenesen fölhívják az alpereseket a zsidó felperesek megölésére; hiszen ebbe talán beleszólna a véghetetlen türelmű ügyészség is. A felekezet ellen való izgatás azonban megvan és foganatját látjuk az ilyen esetekben is.

A másik ok az esküdt biróságok enyhe itéletében való bizakodás. Az az erdész, aki Haas és Deutschot agyonlőtte, még bátor ember volt; tudta, hogy nem lutriz s hogy rettentő büntetést fognak rászabni. Ki is ülte a nyolcesztendei Illavát. De ma, mikor még a teljes fölmentés reménye sem balgatag — hiszen vannak rá példák — a kevéssé súlyos veredictum meg szinte bizonyos! ... Az a Petróné, aki tavaly megölt és feldarabolt egy zsidót, a jövő esztendő végén már szakácsné lehet valamely úri házban. Ha már most ilyesmit is olvas az ujságában az az ember, az antiszemita izgatásokkal elegy, csoda-e, ha azt mondja magában: „Az a három esztendő nem a világ“ és ráfogja a pisztolyt a maga zsidajára.

Ilyenek az idealizmus mai napjai. S jönnek majd még fényesebbek is.

XIII.

Október hatodika.

Az aradi hóhért, a bresciai hiénát, az úri hölgyek virgácsoltatóját, báró Haynau osztrák táborszernagyot, mikor az ötvenes évek elején Londonban mulatván, meg akarta nézni a Perkins-féle híres *brewery*t, a becsületes angol serfőzőlegények megrohanták; s kitépték bámulatosan hosszú bajuszát. Mellékes, hogy az a bajusz azért volt olyan bámulatosan hosszú, mert két oldalt mellé lopódott egy-egy darab szakáll is. Érdekesebb az a kérdés, hogy miért épp a Haynau bajuszára támadtak azok a derék serfőzők. Miért kellett nekik a bajusz? Hát a brit nép lelkének ősi dolga ez. Középkorelőtti. Angol felfogás szerint az a férfi legmeggyalázóbb büntetése, hogy arcáról leszaggassák hím voltának jelét, a szőrt, aztán kitolják a szemét. Lear király tragédiájában is ez történik. Glosterrel. Hallott-e valaha Haynau Shakespeareről? Sejtette-e,

hogy — a civilizációnak közepette föltámadván az ős, a nyers brit — a bajusz kitépése után következik a szem kitépése. Vagy azok a régi angolok emlegettek második stációt is? Ki tudja. Elég az hozzá, báró Haynau táborszernagy a serfőzőlegénynek körmei közül az árnyékszékbe menekült; irgalmas kéményseprők onnan szabadították ki a szűk ablakon, lajtorjákkal, a háztetőkön keresztül. Csaknem így járt Brüsszelben és Párizsban is. A rendőrségnek kellett őt védeni a nép dühétől.

S nem is az akasztófáért utálták őt, hanem a nők virgácsolásáért.

Holott a nők virgácsolása is csak épp olyan paragrafusa volt az osztrák katonai büntető törvénykönyvnek, amilyen az akasztófa. Az akasztófa ma is megvan. Hogy a verésről szóló paragrafusokat mikor törülte el a hadúr, nem tudom pontosan. Négyféle verés volt: 1. a pofon, 2. a bot, 3. a vesszőfutás, 4. az asszonyoknak dukáló virgács. A pofon tulajdonképen nem tartozott a codex dolgaihoz. Fegyelmi büntetése volt a katonalegénységnek; s kényekedve szerint alkalmazhatta már az altiszt is. Én 1869-ben, mikor piarista prefektusunk Budavárának nyugati bástyájára vitt sétálni bennünket konviktorokat, még láttam, hogy ama rondellák egyikén, melyet a honvédek azelőtt húsz évvel rohammal vettek meg, egy német káplár

pofozta a magyar regrutákat, ha valamit nem csináltak jól. Ennek a pofozásnak némi ceremóniája volt. A történt hibát persze tüstént észrevette az a nyomorúlt Abtheilung; s legjobban az, aki elkövette. A káplár nem szólt egy szót sem; csak nagy fontossággal föl s alá lépkedett egy darabig, tünődvén: hogy mi legyen most? Akkor aztán a vétőhöz ugrott és irtóztató pofont applikált a képére. A regruta meg szalutált; a szabályok szerint megköszönte a büntetést. (Ezt a régi osztrák szokást, a büntetés megköszönését is, csak egynéhány évvel ezelőtt szüntették meg.)

Minden profósznál a növényvilágnak három tagja volt állandóan készen az osztrák katonai büntetőtörvénykönyvben megszabott testi büntetések végrehajtására. Som. Fűz. Nyír. A somfa volt a bot. A fűzfa volt a vesszőfutásnál alkalmazott vessző; a profósz ezrivel tartotta sósvizes kádakban, hogy soha semmi hiány ne legyen benne. A nyírfasöprű a nők megvirgácsolására szolgált. A katonai codex gondoskodott róla, hogy e büntetés végrehajtása ne járjon a szemérem megsértésével. Szigorú utasítást adott, hogy a szoknyákat szabad felhajtani, de a pendelyt nem. De hisz ez valóságos lovagiasság! ... Hát minek lőtte magát agyon a nemes Maderspach Károly mozsárágyúval, mikor hitvesét az osztrák katonai törvény így büntette!

Az angolok, a belgák, a franciák azt hitték, hogy mindez báró Haynau táborszernagy úr legsajátabb akarata és cselekedete volt. S ezt nemcsak azok az idegen népek hitték, hanem hittük és hisszük mi jó magyarok is. Pedig Haynau, Pest díszpolgára, soha sem tett egyebet, mint hogy végrehajtotta az osztrák katonai törvényt. Épp úgy, mint az Olaszországban hazafiakat akasztó és nőket virgácsoltató *in Deinem Lager ist Österreich* Radetzky, kinek bécsi szobránál a magyar kormány díszruhában jelent meg, nem is oly régen; vagy a Bosznia megszállásakor nemkülönben kötéllel operáló osztrák generálisok, Bali Mihály úr érettségi bizonyítványának aláírói. Hogy Boszniában nem virgácsoltatták meg a bégek feleségeit, annak csak az az oka, hogy az illető paragrafus már „hatályon kívül helyeztetett."

Haynau az osztrák katonai törvénynek és a bécsi akaratnak épp olyan közönséges exekutora volt, amilyen a virgácsoló káplár és amilyen Aradon Mayer bakó vagy Budapesten Both hóhér. Tőle épp úgy nem függött élet-halál, mint azoktól a sintérektől. Bármit mond a szemtelen hizelgés: minden haditörvényszéki itéletet Bécs hagyott helyben. Nyalábbal van bizonyság, hogy Haynau nem volt valami korlátlan diktátor, hanem csak eszköz. „Borotva, melyet használat után tokba tesznek." Tokba tették pedig akkor, mikor Bach

azt vélte, hogy a pacifikálás könnyebben érhető el a katonai törvények *rücksichtslos* alkalmazása nélkül. Ez a Haynau gyakran rejtelmesnek mondott bukásának egyszerű magyarázata. Tompább borotva kellett.

Az a szörnyeteg ezeredmagával volt az osztrák hadseregben. Épp úgy, mint a hóhérságra kapható ember a világon. Miért ne vállalja el a munkát, ő, mikor rögtön a kész vállalkozók serege lép a nyomába. Soha sem szűnt meg semmi rendszer azért, mert nem akadtak végrehajtói. Minden rendszer egészen más okokból szünt meg.

XIV.

Telegráf a Föld körül.

Végre csakugyan körül van abroncsolva a Föld telegráfdróttal. Immár a Csendes-Óceán mélységeibe is lerakták a kábelt. San-Francisco és Yokohama között az elektromos szikra jár a tenger alatt. Az új vonal különben csak az, amely a Sandwich-szigetekről Manilára visz. De vele teljessé lett az abroncs; és a jövő héten az Egyesült-Államok elnökét a Fülöp-szigetek kormányzója olyan telegrammal fogja üdvözölni, mely az ó világon át megkerüli a Földet. Ez az út vagy ötvenezer kilométer, s a legnagyobb része tenger alatt van. Szárazon csak Kelet-Indián, Európán és Észak-Amerikán át megy a vonal; többi útja az Indiai-Óceán, a Vörös-Tenger, a Földközi-Tenger, az Atlanti-Óceán és a Pacific alatt visz.

Az elmélet szerint úgy van a dolog, hogy ha itt volna az asztalomon két telegrafáló-gép, melynek

egyikéből kiindul a Földet körülfogó drót, másikában meg végződik: ugyanabban a pillanatban érkeznék hozzám a jel, amelyben adtam. Mert az elektromosság egy másodperc alatt háromszázezer kilométert halad. Mi hát neki az az ötvenezer kilométeres kerülő út a Föld körül? Sokkal gyorsabb dolog ez, mint mikor most megütöm az írógép billentyűjét s az emeltyű a betűt felkoppantja ide a papirosra; pedig én másodpercenkint vagy négy betűt írok. Munkám egy csöppet sem késne, ha minden betűmmel körülkóboroltatnám a világot. De ez, mondom, csak elméletben van így. A valóság szerint az elektromosság mászik a vezetékben (hogy miért, minden jó telegráfus tudja); az a *globe-trotter* telegramm jó fél óráig, ha nem tovább fog bandukolni ezen a kiránduláson, Melbourneból Londonba 38 perc alatt érkezett az a 117 szó, mellyel 1888-ban az angol királynőt üdvözölték.

De azért a drót egyelőre még sem fél Marconitól. A lángeszű olasz elve bizonyos igazság; az az idő azonban még messze van, mikor marconigrammok fognak a Phileas Fogg útjára indulni. Nagy és furcsa csendesség van egynehány hónap óta az amerika-európai dróttalan telegráf dolgában is. Mintha megakadt volna minden. De a törvény törvény; tehát Marconi mégis győzni fog valamikor. És ki kell majd találni a vezetéktelen telefont is. Ez ma már csak a készü-

lékek kérdése. Talán még mi is átkiálthatunk egyszer Amerikába vagy Ausztráliába, a puszta levegőn át.

Az elektrotechnika e csodáit ma már nem is igen bámuljuk; sőt háládatlan elménk új feladatokat ró arra a tudományra. Az első és legnagyobb feladat hatalmunkba keríteni azt a mérhetetlen elektromos energiát, mely a földben és a levegőégben vagyon, hogy vele végeztessünk minden munkát. Ma a villamos vasutakat tulajdonképen gőzgép hajtja; a gőzgép munkáját változtatjuk elektromossággá és vezetjük bele a kocsi motorjába. De ha majd gőzgép és minden egyéb erőforrás nélkül tudjuk dolgoztatni az elektromosságot! Ha az égből vagy a földből parancsoljuk elő munkálkodni, egy lapát kőszén és egy lóerő nélkül! Valóban akkor fog megváltozni a világ egész képe, sőt talán rendje is. Pedig hogy az az idő elkövetkezhetik, nincsen benne semmi lehetetlenség. Mert az a roppant energia megvan, itt, körültünk, alattunk, felettünk; csak a módját kell kieszelni, hogy parancsolni tudjunk neki.

XV.

A divatos betegség.

Azt olvasom ma este, hogy Londonban egy biztosító-társaságnál immár beszekurálhatja magát az ember, a mai kor egyik leggyakoribb betegsége, a vakbélgyuladás ellen; csak öt shillinget kell fizetni évenkint s a biztosított, ha beleesik a nyavalyába és meg is kell operálni, négyszáz font sterling praemiumot kap.

Ez a dolog furcsa; de még sem nevetünk rajta. Mert azt már mi, nem-orvosok is tudjuk, hogy a vakbélgyuladás vagy egy évtized óta eddig példátlan sűrűséggel mutatkozik. Ha csak a közélet embereinek sok ilyes megbetegedéséről olvasnánk a lapokban, könnyen azt hihetnők mi, avatatlanok, hogy valami előkelő nyavalya ez; talán az igen nagyúri életmód következése. Csakhogy alig van közöttünk, aki ne hallaná minduntalan, hogy valamelyik ismerősét vagy atyjafiát vitték szanatóriumba vagy klinikára e nyava-

lyával s az operációtól függ élet és halál. Az ilyen hír erősebben ejt bennünket gondolkodóba minden nyomtatásnál. S foglalkozunk e bajjal a magunk tanulatlan elméjében. Kelleténél jobban dobálódzunk a typhlitis, perityphlitis, appendicitis mesterszókkal. Noha csak arról van valami sejtelmünk vagy csekély tudomásunk, hogy ez az új, vagy legalább mostanában igen gyakori betegség úgy keletkezik, hogy az emésztőcsatorna zsákutcájába, a vakbél úgynevezett féregnyúlványába, idegen test kerül és genyedéses gyuladást okoz, melynek a vége vagy hashártyagyuladás, vagy általános fertőzés. Hogy a természet mi végre alkotta azt a veszedelmes kis zacskót, a doktorok épp oly kevéssé tudják, mint mi, tanulatlanok. Csak az bizonyos, hogy az a nyulvány a növényevő állatok belében igen hosszú, a húsevőkében meg igen rövid. Az emberé középutat tart; ez igen ismeretes adat az újságolvasók előtt is, mert régi tromf a vegetariánusok ellen. Fogainkkal egyetemben azt bizonyítja, hogy az ember mindenevő állat.

Figyelemmel kisérjük azt is, hogy az orvosok miképen magyarázzák ama betegség mostanában meglepően gyakori voltát. Az az elmélet nekünk igen tudományos, hogy talán a mindinkább terjedő tuberkulózis, meg az a másik rettentő baj az ok. Együgyű gondolkozásunknak érthetőbb az az egyszerűbb ma-

gyarázat, hogy ma a világ csupa vasedényben főtt étellel él; a vasedény zománca pedig lepattogzik, belekeveredik az eledelbe, az ember lenyeli, s az a kemény ásványos anyag abban a zsákutcában megakadva, épp olyan gyuladást okoz, mint például az odaszorult cseresznyemag. Ez az elmélet tulajdonképen igaz; és jó, ha hisz neki minden okos ember. Zománcos edényt épp úgy nem szabad megtürni a konyhán, mint mázast. Mert a lepattogzott részek az emésztő csatornába jutnak, s okozói lehetnek ennek és sok más betegségnek is. A rézedény mérges, mihelyt megolvad a cine; s hogy mikor olvad meg, azt ellenőrizni nehéz. Legjobb a nikolumból vagy aluminiumból való edény. Ez az egészség és tisztaság. Kár, hogy nálunk még ritka az ilyen jószág. Az én konyhám teljes aluminium-berendezése Olaszországból való. Mellesleg mondom: alig drágább a vasedénynél, s évek óta folytatja az örökkévalóságot.

Tehát, ismétlem, az a zománc-elmélet könnyen a fejünkbe fér. De a vakbél-gyuladás mai gyakoriságát nem magyarázza meg. Mert az ilyen zománcos vasedények használatosak már vagy ötven év óta; hogy a mázas cserepet, ez ősi csanakot, ne említsem, pedig annak a lepattogzott máza is épp oly emészthetetlen idegen test a bélben, mint a zománc. Mindez igenis lehet a vakbélgyuladás oka, sőt igen sokszor valóban

az; hiszen az orvosok meg is találják az appendixben a kártévő ásványdarabot. De nem oka a mai valóságos járványnak, ha ugyan szabad így nevezni az olyan betegséget, amely nem ragadós. A statisztikának ugyanis mindig ugyanannak kellett lennie, mióta zománcos és mázas edény van.

Mi lehet hát az igazi ok?

Az utóbbi évek finomabb diagnózisa, melyet az egyre biztosabb és bátrabb sebészet tett lehetővé. A belek közt ma olyan műtéteket hajtanak végre, amelyeket a Lister előtti chirurgia vivisectionak itélt volna. Az az anekdota, hogy a vakbélgyuladásos ember kéri az operatört, hogy csinálja hassebét mindjárt gombra, hogy a jövő alkalommal ne vagdalják megint: bohóságában is komoly tanusága a hitnek, mely mindnyájunkban él a modern sebészet iránt. Bélbajban egykor épp annyi ember pusztult el, mint ma; csak épp azt nem tudták az orvosok, hogy a betegség speciese legtöbbször a vakbél-gyuladás. Holmi bél- vagy hashártya-gyuladás genusa alá soroztak mindent. Összecserélték az okot az okozattal. Ma az elevenben járó kés feltárja a titkot, világosabban, mint egykor a pathologus boncoló scalpelluma. A helyes diagnózisok és az operációk, a mentő operációk gyakorisága hiteti el velünk, hogy a baj gyakoribb, mint egykor volt.

XVI.

Egy királyné.

A ködmenes ember gyűlöli a kaputost, a kaputos ember gyűlöli a hermelinest, az őserdők fekete Ádámja meg gyűlöl mindenkit, aki ruhát visel. És csakis ő a bölcs és igaz. Mert az ő boldogságát megrontották a köntösös jövevények; oda a fészek nyugalma, mióta puska dörög a rengetegben, ölni vad állatot és vad embert! Annak a szegény meztelennek jussa van gyűlölni az embert, ruha szerint. De ez a mi dicső társadalmunk és fenséges sociologiánk, mely szintén a boldogságot keresi — hiszen ez az élet legfőbb munkája — s csak azt birja kisütni, hogy az egész kérdés a nincs és a van, finomabb megkülönböztetéssel: a kevesebb és a több! A perkál és a selyem, a krumpli és a vesepecsenye, a hónapos szoba és a terem, a szegényasszonyság és a királynéság. Aztán a legnagyobb sociologus, az élet minduntalan elénk

adja az ő példázó bizonyságait, hogy a van és nincs, a kevés meg a sok csak afféle portéka, amelynek a boldogsághoz vajmi kevés köze van. Condra és arany-skófiumos palást egyenlőképen rongy. A boldogság, a boldogtalanság azé, aki benne jár, az emberé.

Ez a királyné minden idők egyik legszegényebb asszonya.

Még gyermek volt, mikor bujdosásra itélte őt bátyjának, István főhercegnek tragikuma. Menekülnie kellett neki, a magyar leánynak, a magyarok földjéről. Mint feleség, anya és rokon szörnyűségeket szenvedett. A családi élet szent és érinthetetlen; még a királyoké, a nyilvánosság e martalékaié is. Ezt hirdetem én öreg újságíró. De mit ér ez a beszéd, mikor a nálam öregebbek és ifjabbak már egy évtized óta írják a belga felséges úr Casanova-krónikáit, a Pall-Mall-Gazette-től az operettig? A budapesti Népszinházban a halhatatlan Német Jóska volt a majesztás. Mi ugyan azt mondtuk, hogy ez Milán. De az egész Európa, aki jobban tudta? ... Haj, a boldog postamesterné! Ha a postamester úr rossz fát tesz a tűzre, arról nem írnak az angol lapok és egyéb nyelvű lapok három héten át minden nap három hasábot, sőt az operett múzsája se libben elő tantièmeektől ihletve. Csak a kedves szomszédasszonyok lelkesednek és küldenek névtelen ánzikceket. De a koronás hitves, akinek az

undorító, a borzasztó nyilvánosság előtt kell végigmártirkodnia feleségi szégyenét... Halál ez akkor is, ha hárman tudják; hát mikor minden ember tudja, aki e világon ujságot olvas! — Egyetlen fia, a trónörökös meghal, élete virágjában. Sógorát, a mexikói császárt agyonlövik; s neki jut a szörnyű kötelesség, hogy a boldogtalannak még boldogtalanabb özvegyét ápolja tébolyodottságában; hogy elhitesse vele, hogy nem őrült meg, nem... S ezt megtette az a felséges asszony; óh valóban felséges egy asszony. A többi gyermeke? A három leánya? Ki akar markolászni élő emberszivekben? Hiszen tilos még a vivisectio is. Hát a Nép, a szent és komisz? Üvöltözve szaladt kocsija után és sárral dobálta. Mert a hintó bélése selyem volt, aki pedig rajta ült, autrichienne. Tetszik tudni, afféle Marie Antoinette... Éljen a Nép, mert szegény, mert nem boldog! S vesszen az, aki a kocsin ül — à la Daumont fogat, két fehér parókás postillon — mert ő gazdag és boldog!... Aztán meghalt kórházi ridegségben. Vagy nem is abban. Hiszen az ispotályban legalább van egy kéz, az apáca keze, mely, bár hideg, mégis a szeretet nevében nyujtja az utolsó korty vizet. Itt csak a szolgák voltak; komorna a nevök vagy udvarhölgy? Mindegy. Akit a természet rendelt volna ahhoz az ágyhoz, nem volt ott egy lélek sem. A kőnyomatos adta hírül a legfelsőbb elhalálozást azoknak is, akiknek

most sírniok illenék. És te talán mosolyogsz mindezen népszerű szép hölgy, nagyságos Demokrácia?

Hiszen csak egy királyné halt meg. Aranyos nyoszolyában, brüsszeli csipkével szegett párnán. Temetésére kivonulnak a püspökök és a dobosok. Nagy parádé lesz, és számtalan a közkatona, akit becsuknak azért, mert nem volt eléggé fényes a pitykéje ezen a nagy kirukkoláson. De hogy egy szegény asszony halt meg tegnap, azt kevesen tudják és még kevesebben érzik.

XVII.

A szúnyog.

Gül baba ilyenkor leköltözik a hegyről a Margit-szigetre, minden ő rózsáival. S én maholnap harminc esztendeje gyönyörködöm ebben a nizzai karneválnál pompásabb virágfarsangban. Tegnapelőtt is láttam; talán utoljára. A lelkem tele lett illattal, a bőröm pedig szúnyogcsípéssel.

Szerencse, hogy a margitszigeti szúnyogok csak jámbor Culexek; nem Anophelesek, a malária terjesztői. Nagy tudományos cselekedet az az olasz fölfedezés, hogy a váltólázat emberből emberbe csípésével oltja az Anopheles nevű szúnyogfaj. Kevesen tudják azonban, hogy ezt a most már kétségtelenül bebizonyított dolgot egy magyar zoologus, Sajó Károly, az olaszok előtt jó öt évvel sejtette. A Természettudományi Közlöny egyik 1895-iki füzetében pendítette meg azt a kérdést: „vajon a szúnyogok nem szerepelnek-e a mocsárláz mikroparazitáinak átvitelében?“

Szó szerint így írta. Elméleti következtetését fényesen igazolta az a roppant fontosságú vívmány.

Ma a malária ellen való védekezés tulajdonképen ama szúnyogfaj ellen való védekezés. Olaszországban immár milliókat költenek az Anopheles irtására. Mocsarakat szárítanak ki és petroleummal árasztanak el minden állóvizet a hidegleléses vidékeken, hogy a veszedelmes szúnyog ne szaporodhassék. Eddig hallatlan kelendősége van a szúnyoghálóknak és a mindenféle füstölő szereknek is. De bizonyos, hogy mindez hiábavaló; mert elég, ha egy fertőzött szúnyog csípi meg az embert. S ki tud ez ellen az egyetlen egy szúnyog ellen védekezni?

A malária igaz okának megtalálása önként vitte a természetvizsgálókat arra a gondolatra, hogy szúnyogok, legyek és más mindenféle insectumok is terjesztői lehetnek a sok fertőző betegségnek. Immár az is bizonyosnak látszik, hogy a sárgaláz a mosquitok révén ragad emberről emberre. Hát az arcunkra, kezünkre szálló légy, ha nem csíp is, mi mindent hordhat szét! Az eledelünkbe is. Eljöhet az idő, mikor a tudomány azt fogja hirdetni, hogy a légy a kolera, a pestis, az orbánc és még egy csomó nyavalya.

S még sincs a világnak olyan hatalmas királya, akinek légy ne szállhasson az orrára, vagy akit szúnyog ne csíphessen meg. Az állatok kipusztítása lehe-

tetlenség, az óvóeszközök vajmi keveset érnek. Mit lehessen hát tenni? Valóban csak minden egyes ember személyes védelmére lehet gondolnunk. Hogy mi legyen ez a védelem? Tetőtől talpig fátyolba burkolódzva éljük át az életet? Ez nemcsak bolond lehetetlenség, hanem hiábavalóság is; mert jól tudjuk, hogy a szúnyog még a harisnyán át is vígan csíp. Más felé kell kereskedni.

Hála istennek, elmúlt az az idő, mikor a tudomány a nép megfigyeléseit és tapasztalatait nagy kevélyen fitymálta és rövideden a babonák közé sorozta. Épp a minap láttuk, hogy igen komoly orvosok sikeresnek találták azt az eljárást, mellyel ausztráliai szigetlakó vademberek a tüdővészt gyógyítják. — Tengeri utazásaimban nem egyszer hallottam emlegetni a hajóstisztektől azt a braziliai hiedelmet, hogy aki olajjal keni be a bőrét, arra nem ragad rá a sárgaláz. Most, hogy a portugál nyelven szörnyű festőiséggel vomito negro-nak nevezett betegségről ki kezd derülni, hogy a mosquito-csípés révén terjed: talán nem is egészen bohó az a következtetés, hogy az az olajjal való bekenekedés csakugyan védelem a sárgaláz ellen. Vagyis a mosquito irtózik az olajos bőrtől. Vérszívó szerszámát nem üti bele.

Azt hiszem, nem sokára fognak akadni vizsgálódók, akik majd azt kutatják: vannak-e olyan szerek, ame-

lyeknek szagától vagy ízétől a szúnyog irtózik. S meglehet, hogy egy-két év múlva minden patikában árulnak olyan szappant vagy kenőcsöt, melynek használata az embert biztosan megvédi a szúnyogcsípéstől. Sőt találhatnak ki olyan parfümt vagy mit is, amely elől a légy menekszik esze nélkül. Mindez nem lehetetlenség. Csak biologiai megfigyelés és kisérletezés kell hozzá. S ha sikerül ezen a réven az egyes embereket megóvni a kis röpködő ellenségeknek még az érintésétől is, ki tudja milyen változás áll be számos ragadós betegség dolgában. Tessék ezen a beszéden bátran mosolyogni. De mióta tudományos valóság, hogy a malária akozója az Anopheles-szúnyog csípése, a józan ész szerint igaz, hogy ha én bekenem a bőrömet valamely szerrel, amelytől az az állat irtózik, bátran járhatok a leghideglelősebb olasz, vagy magyar vidéken is: a bajt nem fogom megkapni, mert a szúnyog nem csíphetett meg.

XVIII.

A nemzet bárója.

Hallatlan: még Eötvös Károly se tudja, ki volt a nemzet bárója. Ezért kezd most valóságos irodalma támadni ennek az alaknak.

Most tizenöt esztendeje még élt és uralkodott ez a figura. Télen a váci-utcán, nyáron Balaton-Füreden. És állandóan olyan volt, amilyennek fél század ismerte. Négy tagba szakadt, peckes lépkedésű gavallér. Minden áldott nap vérig borotvált piros arc. (Azt rebesgették, hogy éjszakánkint nyers rostélyost kötöz rá.) Nagy Napoléon-orra alatt fiatalosra nyírott, kemény, fekete, festett bajusz. Hollószínű, pomádétól fényes, göndör paróka. Harminckét vagy negyven villogó fehér fog (hamis mind az ötven). Sarkantyús lakkcsizma. Vadgalambszínű, bő magyar nadrág. Karneolgombos kék selyem mellény. Fekete bársony, sujtásos zeke. Télen-nyáron vastag török cache-nez. Darutollas Kossuth-

kalap. Ezüst bunkójú, rövid nád bot; mely valóságos meghosszabbított kéz, mert tulajdonosa vele veregeti meg mindenkinek a vállát:

— Éjjen, éjjen!

Így kivánt ő jó napot gondolom legalább is százezer ismerősének. Akiket mind a közélet férfiainak tartott. Valamint magát is. De ez az „éjjen, éjjen", mintha a föld alul jött volna. Mert mindent meg lehet hamisítani, csak a hangot meg a szemet nem. Ez a hang rettenetes öreg ember tompa, kongó szava volt. A szeme pedig meghatározhatatlan színü, beapadt, összezsugorodott két kis szörnyen vén szem. Somssich Pál azt mondta nekem róla: „Ilyennek ismertem ezt az embert a harmincas években, jurátuskoromban is."

Mikor a nyolcvanas évek végén azt láttam, hogy a nemzet báróját inas vezeti a Váci-utcai Medetz elé, mert a sarkantyús csizma már csak csetlik-botlik az aszfalton: beleborsódzott a hátam. Istenem, hát megöregedtem én is, ha a nemzet bárója vénülni kezd!

Bizay Mihálynak hívták. Egy békés-gyulai görög vagy tán inkább is cincár boltos fia volt. Még a XVIII. században született. Ezt onnan tudom, hogy már a huszas évek végén javában űzte mesterségét. Ez a mesterség pedig az udvari bolondság vala. Hozzá csatlakozott egy-egy kis királyhoz, ameddig a millióban

tartott. Például Kállay Gusztávhoz, a nagyanyám bátyjához. Vele ment, négylovas hintón, Párizsba is; és a fiatal úr a fejére borított egy bödön mézet, aztán egy szakajtó pelyhet. Így robogtak végig a Faubourg Saint-Honorén. Ezen a tréfán Párizs álmélkodott. A Miska meg kapott érte tízezer forintot. A hazautazásra ő kölcsönzött a gazdájának hatszáz pengőt.

Mikor az udvari bolondok tartása divatját múlta, Bizay kibic lett, s az maradt holta napjáig. Mellesleg pedig hazafi és előkelő koros hölgyek szívbeli ügyeinek közvetítő intézője vala. Tisztes hivatal. Több benne a decorum, mint a mai apró hirdetésekben. Mert legalább nem volt nyilvános.

A nemzet bárója név úgy ragadt rá, hogy nevét B. Zaynak írta, a pont levén az *i*. Ez a szálló íge a hatvanas években keletkezett, mikor a nemzeté volt minden. Hollósy Kornélia a nemzet csalogánya, Reményi Ede a nemzet hegedűje. Gondolom, a *Bolond Miská*ban bukkant fel először a nemzet bárója. Eötvös Károly azt mondja, hogy Deák Ferencet elsőben a nemzet bárója nevezte el a haza bölcsének, mert elébb csak zalai bölcsnek hívták. Ez alkalmasint tévedés. Az én tudtommal Tóth Lőrinc írta először Deákról 1854-ben: „Hazánk legnagyobb bölcse“. Jó, ha igazam van. Legyen minden tiszta, amit azzal a nagy tisztasággal együtt emlegetünk.

Bizony a magyar együgyűség egy igen különös korszakának képviselője volt. Azé az időé, mikor az emberek azt mondták: imhol egy figura, aki maga sem titkolja, hogy ingyenélő; hát kötelességünk őt eltartani. És megvetették, de tejben-vajban fürdették.

A magyar együgyűségnek most más korszaka van. Meglehet, még ostobább, mint az a régi. A Bizayk ma is élnek, — ugyancsak ingyen, — de nem megvetett emberek, hanem nagytekintetű férfiak. Életrajzukat nem kell így találgatni, mint ezét a szegény tányérnyalóét. Egy csöppet sem rejtelmes az a biografia. Benne van a lexikonokban. Csupa érdem és dísz.

Mi fiatalabbak már pironkodva osontunk el a Medetz előtt, mikor az ezüstgombu nádpálca kinyúlt: „Éjjen, éjjen". De a nemzet mai báróinak mi kiáltunk éljent és ünnepeljük őket.

XIX.

Büchner.

Büchner meghalt. Hetvenöt esztendős korában. Úristen ő szent felsége, úgy látszik, nem bünteti kora halállal az ő istentagadó szolgáit. Sőt ha felnyúlnék a lexikonos polcra, ezt az Esti levelet tele tömhetném bizonyító példákkal, hogy az atheisták, a materialisták minden időben nagy kort értek. A legszörnyűbb halálos bűn: az istentelenség, az eddigi tapasztalatok szerint, valóságos élet-elixir. A pokol legfenekének jelöltjei vénség dolgában a római pápákkal versengenek.

Ha szabad volna az isten véghetetlen bölcseségének cselekedeteit fürkésznünk, azt mondanám, hogy ama gonosz bölcselkedők hosszú élete csak arra való, hogy benne lehessen az az ötven év, melynek alatta kárhozatos tanításuk nagy sikereket ér el, aztán egyszerre csak csökkenni kezd a hatalma és teljes bukással ér véget. (Mindezt értsd könyvárusi szempontból is.)

Én azonban ezt nem mondom; nemcsak a fönt említett tiszteletreméltó okból, hanem azért is, mert ugyanez áll a derék bölcselkedők üdvösséges tanításaira nézve; az ötven év alatt e doktrinák szintén megjárják a maguk útját a diadaltól a krachig. (Mindezt értsd könyvárusi szempontból is.) Mert az ember kapkodó állat az ő örök tudatlanságában. Kutatván az igazságot és nem találván semmi bizonyosat, úgy tesz, mint a doktor; mikor a hideg nem használ, rátér a melegre; s mikor a meleg se ér semmit, ismét csak a hideghez folyamodik, majd megint a melegbe veti reménységét. És ez a csere-bere tart az idők végéig.

Ludwig Büchner az ő tanításának teljes bukása közepett halt meg. Uramfia, tíz-húsz sorban intézzük el a nekrologját; holott most harminc esztendeje hasábokat írtak egy-egy rövid előadásáról. A *Kraft und Stoff*ra esküdni ép úgy a jóneveléshez tartozott, mint ma a spiritistaság. Akkor nem tudtuk megtalálni a halhatatlan lelket Petőfi Sándor énekeiben; ma megleljük egy ezüst forintosban.

Az öreg Büchner vénsége szomorú lehetett. Mert azt még se lehet teljes bizonyossággal föltenni róla, hogy mostanában ő maga is előkotrott a *Kraft und Stoff* honoráriumából valami ércpénzt, hogy kisétáltassa vele: miként vélekedik a materializmusról liguori szent Alfonz vagy Nabukodonozor. És íróasztalát sem

igen indította táncra, megtudni, hogy mi az igazság égen és földön. De ha meg akarja is táncoltatni azt a gonosz vén jószágot, annyi szörnyűség termőhelyét, fogadok: meg se moccan az a konok, fekete, német iróasztal. Mert a bútorok legtöbbször következetesebbek az embereknél.

Büchner bizonnyal szeretett volna még élni. Nemcsak azért, amért a macska és a tenger fenekén lappangó kocsonya-állat; hanem azért is, hogy megérhesse a következő negyedszázadot, mikor az ő könyvei megint legelül fognak ragyogni a polcon, s mikor ismét materialista lesz mindenki, akinek a nyakravalója komoly birálat tárgya lehet. Talán azért írt munkát ő istentelensége a hosszú élet mesterségéről is. Csakhogy óvatosan kell bánni azzal az átkozott makrobiotikával. Ha Büchner meg találja érni 125-ik születése napját, megint csak ott van, ahol a mádi regálebérlő. Ismét a mai rossz napokat éli. A nagy magyar filozófus, az ősz Dessewffy Arisztid pedig minekutána megérte, hogy ezüst forintja nem ért egy petákot, 1924-ben újra örvend a teljes valuta-értéknek.

És a forintok, az eszmék és más egyéb dibdáb portékák e változó tánca örökké tart ezen a hullámos lejtőn, melynek se eleje, se vége: a gyarló ember lelkében vagy mijében.

XX.

Régi és új városok.

Bern tanácsa kimondta, hogy ezentúl nem szabad a város művészi karakterének ellenére építkezni; s egyúttal kimondta azt is, hogy az építési engedélyek dolgában a legfőbb döntő fórum egy művészekből álló bizottság lesz.

Ez az intézkedés arra vall, hogy végre maguk a berniek is elszörnyedtek városuk modern szépülésén. Az a gyönyörű középkori város már-már Nürnberg sorsára jutott. Egy századnegyed után tavaly nyáron láttam viszont; s ha nincs meg a Zeitglocke tornya meg a Kindlifresser, bizony alig ismertem volna rá. Vénséges vén lábasházakból álló főutcáján már bécsi stilusú paloták emelkednek; a vasút környéke kétségbeejtően új, hát még a nagy vashíd melléke! Valóságos Budapest. A szövetségtanács palotája, a múzeum és a többi középület csupa sértő anachronismus ez

ódon városban. Ezeket a nagy hibákat nem lehet többé helyre ütni; milliók igen erősen állanak, ha kőre váltották őket. Még a sikkasztás is lehetetlen. De a bölcs tanács legalább a régi svájci építkezés még meglévő emlékeit akarja megmenteni a pusztulástól, vagy legalább nem tűri többé, hogy a vendégfogadósok négyemeletes hôtelekkel csúfítsák el az ó város ódon szépségét.

Ez a törekvés nem új. Más régi városok is védekeznek a bécsi és a chicagoi stílus ellen. De új a berni tanácsnak az a határozata, hogy minden építkezés dolgában a művészek döntenek. Tőlük függ még az is: szabad-e egy-egy házra új kéményt rakni. Vagyis a mérnök urak despotasága véget ért. Az otrombaság épp olyan elbírálás alá esik, mint a veszedelmes építkezés. A rút tilos.

Vajon hány város fogja követni Bern példáját? Hogy Budapest nem lesz ama városok között, az bizonyos. Mert a művészi tudás és ízlés szava itt semmi, nem hallgat rá senki, s a dolognak megvan az a hihetetlen húmora is, hogy tulajdonképen nem is tudjuk: kinek vagy kiknek kellene arra a szózatra hallgatni.

Az utóbbi tizenöt-húsz év alatt Budapesten elkövetett építkezésbeli szörnyűségeknek nincsen gazdájok. Ha neveket kérnénk, neveket, hadd ismerje a

jövő nemzedék azokat az urakat, akik ezeket a görbe utcákat és ezeket a terektől meg nem szakított körutakat léniázták, s akiknek soha sem volt semmi művészi ötletök: hát nincsen név, nincsen felelős személy. Soha sem fogjuk megtudni, ki az oka annak a szerencsétlenségnek, hogy Budapest milliók százait dobálta ki drága és csúnya városrendezésre, drága és rút építkezésre.

S erről a csapásról a város nagytekintetű urai nem is beszélnek soha. Csak a közönség botránkozik fennszóval az utcán, mikor ismét egy-egy szörnyűséget lát: vagy holmi ujságírók jajdulnak fel, hogy a városházán víg délelőtt legyen, — mert pompásan lehet mulatni az ilyes nyomtatáson.

Ebben a dologban mégis csak a magyar művészet a hibás. Mert nem áll elő és nem követeli, hogy az ő szavát is meghallgassák. Architektura dolgában nálunk kritika nincs. Építő művészeink hallgatnak. Legmélyebben pedig azok, akiknek a szava nyomna valamit a latba. A műegyetem néma, az Akadémia is néma. Csak a kövek kiabálnak. Elpanaszolják, hogy milyen égbekiáltó visszaéléseket követett el velök a bécsi eszmétlen majmolás és a kontárság. Kiabálásuk, sajnos, évszázadokig fog tartani. S a művészettörténet ezt az egynéhány évtizedet a legnyomorultabb vásári korszaknak bélyegzi majd. Kérdés: följegyezheti-e az álla-

potok jobbrafordulását, a művészi irány diadalát? Az ízléstelenség, mikor egy világváros minden erejével ápolja és terjeszti, végre stílussá kristályosodik. Meglehet, hogy a budapesti építő-iskola századokon által lesz réme és mulatsága a művelt világnak.

XXI.

A tánc az iskolában.

Egy párizsi úrnő azzal a javaslattal áll elő, hogy a leányokat az iskolában ne tornázni, hanem táncolni tanítsák.

A szép számmal levő magyar szatócs-moralisták e hírre bizonnyal felsóhajtanak: be kár, hogy ezt Párizsban pengetik, nem Budapesten! Milyen gyönyörű axiomákat és fényes elmésségeket lehetne elhelyezni botránkozó cikkekben s beszédekben! Az iskola templom, nem bálterem stb. A pedagógia arculverése stb. A csárdásból kapott kalkulus stb. A cigányprimás a kathedrán stb.

Hogy azok az urak ne sóhajtozzanak sokat: ezennel szolgálok az elszörnyedésre való alkalommal, s kimondom, hogy annak a párizsi nőnek igaza van; sőt hogy a skandalum és az öröm annál nagyobb legyen, hozzá teszem azt is, hogy én a leányiskolában a torna helyett a ballet tanítását óhajtom.

Ez úgy-e csak elég borzasztó?

Azt azonban mégis alázattal kérem, hogy e kérdésre senki se feleljen, aki nem tudja, mi a ballettanítás kezdete. Aki nem ismeri azokat a gyakorlatokat, amelyeket a táncosnő-pályára szánt gyermekeknek hosszú éveken át végezniök kell, hogy erőre, hajlékonyságra és könnyedségre tegyenek szert. Ezek a gyakorlatok jobb eszközei a testi nevelésnek minden tornánál és athletikánál, sőt az edző játékoknál is.

Miért mind szép termetű a ballerina? Miért mind egészséges? Mert hat vagy hét éves korukban odaállították őket a táncterem korlátja mellé. Bal kezökkel fogódzva emelgették jobb lábukat minden nap órákon át; karjokat a fejök fölébe emelve szép kerekdeden, hajladoztak jobbra-balra, előre-hátra, míg kicsordult a könnyük, noha a mesternő épp azt kiabálta mindig: „Mosolyogjanak, kérem, mosolyogjanak!“ Elssler Fanny egyszer azt mondta: „A könnyedségemet dícsérik? Ha tudnák, milyen nehéz munkámba került ez a könnyedség!“

Egy szóval sem mondom, hogy az iskolákban Elssler Fannykat kell nevelni. Azt sem mondom, hogy az a munka nehéz legyen. Elengedem a mosolygást is. De azt áldásos ujításnak ítélném, ha az iskolás leánykákat heti két-három órában a ballet kezdő gyakorlataira fognák.

A német tornázás régi módja nálunk már megbukott. A fiúk labdáznak és futnak. E reformban nekem is van egy csöpp részem. Én kezdtem a múlt század nyolcvanas éveiben holmi tárcákat írni arról, hogy ideje volna a brutális és keserves német tornázást kiküszöbölni; kövesse a magyar iskola is az angolok és a franciák példáját: térjünk át a testedző játékokra. Ezekben fejlődik nem a csont és az izom, hanem a bátorság, az ügyesség és a jellem is. Írásaim egyetlen egy emberre hatottak: Felméri Lajosra. Egy csöppet sem törődött vele, hogy mindezt csak egy névtelen újságíró mondja. Megragadta az eszmét és diadalra vitte.

A leányiskolákba azonban mindmáig alig hatott a reform. Szertelenségek ugyan akadnak: tavaly egy budapesti leányiskola növendékei labdát rúgtak. De mégis csak a német tornázás uralkodik; ez a kíméletlen és az egyénnel nem törődő katonás kényszerítés, melynek az az elve, hogy vagy bírja, vagy nem bírja. Ennek az a foganatja, hogy a gyöngébb gyermek mintegy kívüle esik az egész tanításnak. Módjában van úgy felnőni, hogy tulajdonképen nem is tornázott; mert hiszen minek?

Ezért lenne nagy és hasznos újítás a leánygyermekeket ama kezdő ballet-gyakorlatokra oktatni, melyeknek csodálatos testfejlesztő hatását századok tapasz-

talata bizonyítja. Velök jár a szép növés, a könnyed, a bájos mozgás. S ez iskolából kerülnének ki a jó táncosnők; vagyis azok a leányok, akiken majd fog a táncmester tanítása. Mert, kell-e mondanom a jóakaratú embereknek, hogy az iskolában szó sem volna olyasmiről, hogy a gyermekeket csárdásra vagy keringőre fogják; noha a menuet, a gavotte persze mégis csak vele járna azzal a tanítással. S vajon ki hányhatná szemére az iskolának, hogy a leánykák kellemességet is hoztak ki belőle?

Így kell érteni ama párizsi asszony beszédét meg az enyimet is. De azért nem esünk kétségbe, ha azt kiáltják reánk, hogy az iskolából bumszti-pincét akarunk csinálni.

XXII.

Léghajózás.

A léghajózás ma száztizennyolc éves. És ma is csak csecsemő, — ahogy Franklin 1783-ban nevezte. Minden fejlődése életének első három hónapjára esik; azóta nem nőtt. A Montgolfier testvérek júniusban bocsátották föl meleg levegővel töltött papiros zsákjokat; Charles pedig augusztusban szállt föl a hydrogeniumos selyem gömbbel. S ez a modern léghajó. Minden ízében a Charles alkotása. A gáz, a gyantával itatott szövet, a háló, a kötélzet, a kosár, a vasmacska és a két legfontosabb jószág: a szellentyű meg a homokos zsák mind a Charlesé. S mint szerencsém volt mondani: a léghajózás első három hónapjában keletkezett. Hozzá teszem még azt is, hogy a papirosszeletek kidobálását szintén Charlos találta ki. Még azt is! E nélkül a léghajós talán ma se tudná, hogy emelkedik-e vagy sülyed. Mert aki odafönt lebeg, az archi-

medesi pontot érzi a mellében. Mozgásról fogalma sincs. Ha a papiros fölfelé röppen, akkor tudja, hogy a léghajó leszállóban van; ha pedig a papiros úgy zuhan le, mint az ólom, akkor bizonyos, hogy a gömb az egeknek iramlik.

Ami újítást száztizennyolc év óta a Charles léghajóján tettek, csupa gyermekség. Japáni selyem és kaucsukmáz, szivar-alak és hernyó-forma, előre-hátra csúszó kosár (amilyen a Zeppeliné volt), a levegőt habaró csavarok, a kormánylapátok és evezők, — mindet vigan ragadja magával a szél, épp úgy, mint a Montgolfierék első papiros zsákját, vagy a Charles gömbjét. Mert ami könnyebb a levegőnél, épp olyan játéka a szeleknek, amilyen a pehely; pedig lám, a pehely mégis nehezebb a levegőnél.

A léghajót kormányozni már az első években is próbálták; és pedig a mai eszközökkel. Kerék és lapát. Ha a levegő teljesen mozdulatlan volt, csakugyan lehetett idestova evezni; de már az első fuvalom odább tolta az egész masinát kerekestül, lapátostul. A mai motoros kisérletek épp ilyen hiábavalók. Valamíg a gép könnyebb a levegőnél, a szél elviszi, amerre neki tetszik; s az a csavar ugyan hiába akarja belefúrni magát az orkánba.

Santos-Dumont úr pénteken huszadszor indult neki, körülhajózni az Eiffel tornyát. S megint csak kudarcot

vallott. Meglehet, hogy csodálatos, példátlan csendes időben mégis sikerülni fog neki ez a levegői periplous. De ha én volnék az a nagylelkű Dajcs úr, hát még sem fizetném ki neki a százezer frankot; mert ugyanezt meg tudták volna cselekedni 1783-ban Blanchardék is az ő otromba vászonlapátjokkal. Tessék szélben kormányozni a léghajót. Minden egyéb gyermekjáték.

Hát az az épp most folyó kisérlet, hogy Toulonból átlebegjenek az afrikai partra, a Földközi-Tenger fölött! Eszaki széllel indultak el s a vízbe valami koloncot lógatnak, hogy a gömb ne szállhasson magasabbra 25 méternél. Vagyis ez afféle rögzített léghajó. Nyomában jár két gőzös — az egyik hadi, a másik polgári — hogy baj esetén legyen hova felmászni. Vajon mire való ez a kisérlet? És mit bizonyíthat?

Az eshetőségek a következők. Ha az északi szél addig tart, míg a léghajó átjut Afrikába, ugyanazt fogjuk tudni, amit eddig is tudtunk. Az az út 700 kilometer; nem egy léghajó szállott már kétszer ennyit is. Ha azonban a szél nem kedvez, azok az urak a gőzhajók valamelyikében fognak reggelizni vagy ebédelni; gömbjük pedig a kosárba gyűrve utazik haza felé. Megeshetik az is, hogy a léghajó, a koloncot vontatván, kedvező széllel is csak olyan lassan haladhat, hogy elébb illanik ki belőle a gáz, mintsem célt érhetne; s ugyanez történik akkor is, ha a szél szeszélyeskedik:

hol erre, hol amarra fordul s ha az aeronauták nem szállanak is át a gőzösökre, a gömb rövid napok alatt üres hólyaggá lohad a fejök fölött s mégis csak a gőzhajón kell hálni.

S az emberek ma ilyesmire pazarolják a pénzt. Ellenben a levegőnél nehezebb léghajó — az egyetlen fizikai lehetőség — csak a krajcár nélkül dolgozó és féleszűség hirében álló feltalálók kezén van. A testeket a levegőbe emelő motor a tudományos vizsgálódás és a tudományos bőkezűség világán kívül esik. Csoda lesz-e, ha eszközök híján nem találják fel még vagy száz esztendeig!

XXIII.

A rosta.

A Szünidei Gyermektelep Egyesület titkárságától ma levelet kaptam, mely meghív a nagymező-utcai iskolában tartandó orvosi vizsgálatra. Ez az orvosi vizsgálat arra való, hogy kiválogassa a jelentkező gyermekek közül azokat, akiknek legtöbb szükségük van egy kis jó levegőre és becsületes táplálékra. Mivelhogy sok a szegény apró eszkimó, de kevés a zebegényi fóka.

Értem alássan, tekintetes titkár úr, Zigány Zoltán uram. Önök egy kis reklámot kivánnak tőlem jótékony ügyük számára. Kérem, szívesen szolgálok vele. Ne mindig csak a hím és nőstény primadonnáknak jusson ez a portéka. Értem azt is, ami a sorok között van: hogy némi szentimentális leírását adjam a rostálás jelenetének. Mert a szentimentálisság zsebnyitó erő: az elérzékenyedett jó ujságolvasók majd megemlékeznek

az egyesületről, melynek csak az a baja, hogy nincs elég pénze. Hát meglesz a szentimentális Esti levél, hogy is ne lenne meg. A magamféle vén muzsikus csak előveszi a sordinot a lajbi zsebéből, és érzékenyen nyekereg a kopott hegedű.

. . . Hanem hogyan akadok én rá arra a nagymező-utcai iskolára? Melyik ház az? Hányadik szám? Mert azt elfeledték megírni. No majd kitudakolom.

Nem volt szükség semmi tudakolásra. Egy szép nagy palota kapuja előtt rettenetes zsivajgással vagy kétezer gyermek tolongott. A nyüzsgés közepebe ékelve meg hat szegény rendőr bácsi. Épp olyan tehetetlen, összepréselt és izzadt gyermek, mint a többi. Hogy jutok én itt keresztül? Belevetettem magamat az áradatba: sodorjon be. Halántékomat a szép, tiszta hűvös, nyári nap levegője simogatta; de szemem mégis sötétedett, mert reám nehezült az a borzasztó valami, ami az embert éjféli razziákon a pincelakásokban nyomja: a szegénység bűze. A tisztátalan, inséges, beteges testek szaga. Éreztem, hogy sápadok. Menekülni kell innen. És a sivalkodó, rémült, a tolongásban összeszorongatott gyermekek között utat törtem a kapuig, mint aki nem akar elájulni.

Ez bizony nem eléggé szentimentális. Hát odabent, az udvaron, ahol már százával áll sort kifeszített zsinórok mögött a sok sápadt, csenevész, igazi buda-

pesti gyermek! A kapu torkolata egyre ontja őket, a sorok sűrűsödnek, még egy negyedóra, s ott az egész hadsereg. Azt érzem, hogy nem is gyermekek, hanem törpék hadserege. Mind olyan félbemaradt, vén és komor, mint a törpe. Nem szomorúak. Óh, ha szomorúak volnának, könnyű lenne szép szentimentálisat írnom. Csak mogorvák, mint a nyomorúság, és okosak, mint mindenki, akin igazságtalanság esett az életben. A legkisebbek nyolc, a legnagyobbak tizenkét évesek.

A színtelen arcok soraiban a fürkésző pillantás permutálva látja a scrophulosist, a rachitist, az anaemiát, meg azt a nagy betegséget: a koplalást. És az a sok szép gyermekszem — ah, a szem csakugyan mindig szép, mint a novellákban — mind akarva, nem kérve néz az orvos és bizottsági tag urakra, akik végigjárják a sorokat és rostálnak, rostálnak: ki nyomorultabb a nyomorultnál.

Akarva néznek azok a gyermekek. Akarnak tiszta levegőt és táplálékot, egy hónapra valót. Ahogy a a pinceszoba egyetlen vidámsága és szépsége, a kis palánta, erőszakkal tör, kúszik az éltető nap felé, mert neki is jussa van hozzá. S akinek azt mondják: te nem kapsz, annak a szemében nem könny, hanem harag csillan meg. A nyolcesztendős szocialisták! Akik nem szentimentálisak. Mert igazuk van.

Haj, nem jó az ilyet látni. És még rosszabb vacsora után, nyájas lámpafény és *** mellett, szivarszónál írni róla.

Nem vártam be a végét. Mondják, a kiszorultak minden esztendőben sírva ballagnak ki az udvarból, haza a pincelakásba. Talán a leányok, akiket tegnapelőtt rostáltak meg. Ma a fiúkon volt a sor. Nem tudom, sírtak-e ... Ha sírtak, hát a fogukat is csikorgatták.

... A párisi nagy világvásáron kiállítják a budapesti polgármester szobáját is. Acajou, bronz, préselt bőr, szőnyeg. Mire való az? Párizs látott már olyat, sőt különbet is. Inkább ki kellene állítani egy budapesti pinceszobát. A „belterjes“ fejlődésű magyar főváros négyezer pinceszobájából egyet. Olyat még nem látott Párizs. Becsületemre mondom, megbámulná. S adna róla szép bizonyítványt.

Minden boldog családtól, ki gyermeivel kint nyaral, a természet drága — valóban drága — pompájában, egy koronát, nem többet, kérek a Szünidei Gyermektelep Egyesület és az ő kiszorultjai számára.

XXIV.

Nevek.

A képviselőház új emberei között sok az idegen, kiváltképpen pedig német nevű. Többnyire teljesen ismeretlen urak; de minden bizonnyal csak azért ismeretlenek, mert politikai, tudományos, irodalmi stb. munkásságukat mindmostanig a szerény anonymusság vékája alá rejtették. Valószinű, sőt bizonyos, hogy valamennyi olyan kiváló tehetség, amilyenre törvényhozásunknak mindig szüksége van.

S én mégis azt óhajtom: bár ne lenne ezek között az urak között egy sem, aki okot ad rá, hogy a nevét valaha kitelegrafálják a külföldre; mert nem örömest olvasom a *Kölnische Zeitung*ban, hogy a *Tschorbas* között a tehetséges emberek tulajdonképen mind németek. (Jegyzet a gyöngébbek számára: a *Kölnische Zeitung* a magyarokat mostanában *Tschorbas*nak nevezi. Tudom ugyan, mit jelent a magyar *csorba* szó,

sőt még azt is tudom, hogy *csorba* törökül azt teszi: leves; de hogy a Rajna mentén miért *Tschorba* a magyar, azt nem tudom, s meg merném rá esküdni, hogy más sem tudja széles e világon, még azok a semmi lexikonban nem említett német tudósok sem, akiket a budapesti tudományegyetem épp most tisztelt meg a *doctores honoris causa* kalapjával.)

Tehát, hogy folytassam, bár ne tátaná ki a száját ama képviselő urak közül a Házban egy sem. Azzal az alázatos tanácscsal szolgálni nekik, hogy magyarosítsák meg a nevöket hirtelen, még mielőtt szárnyára venné a hír: együgyűség volna. Hiszen köztudomású, hogy a névmagyarosítás a képviselőséggel összeférhetetlenebb minden direktorságnál. Nincsen példája, hogy valaha képviselő megmagyarosította volna a nevét. Az az izé csak a plebs: tudósok, csendőrök, írók, zsidók, művészek és vasúti kalauzok kutyakötelessége. A képviselő már olyan nagy úr és akkora nevezetesség, hogy az ilyesmi derogál neki. S hogy is lehetne csakúgy eldobni a híres nevet? Affélére csak Frankl Vilmosok vetemednek — huszonöt éves munkásság után. Igaz, hogy a Fraknói név aztán három nap alatt elfeledteti azt a másikat, a németet; s nincs az országnak művelt embere, aki ne tudná, hogy ki az a Fraknói Vilmos. De hát az ilyesmi a képviselő urakhoz nem méltó: nem előkelő cselekedet.

Hanem a parlamentben mégis ül vagy ötven olyan úr, akinek magyarosított neve van. S ez nem derogál nekik. Igaz, vagy az apjoké az érdem, vagy a saját fiatalkori könnyelműségök a hibás; de ha most kerülne rá a sor, hogy áldozzanak a magyarságnak és a jóízlésnek, nem mozdulna egy sem, mert, hiába képviselő nem magyarosíthatja meg a nevét: — nem illik.

S épp az a nagy baj és balgaság, hogy nem illik. A névmagyarosítás ellenségeinek — az itthonvalóknak és az idegeneknek — méltán erős argumentumuk, hogy a törvényhozás tagjai ezt a mozgalmat megvetik, mert még nem akadt közöttük ember, aki képviselőkorában vált volna meg német vagy tót nevétől. S hogyan hat ez a rossz példa a nagy közönségre! Hány szegény ember mondja: „Ugyan minek szúrjam le azt az egy koronát, mikor a képviselőmnek is német neve van, pedig nagyságos úr!“

A névmagyarosítás mozgalma folyton csökken; s e csökkenésnek minden bizonnyal az az oka, hogy ama derék, hazafias és mindenekfölött jóízlésű lépés a mai divat szemében nem előkelő dolog. Csak őrmestertől lefelé járja. Annál tiszteletreméltóbbak azok a magyar véreink, akik mégsem irtóznak az ötvenkrajcáros névtől; de bizony fogyton-fogynak, mint a statisztika szomorú számai bizonyítják, s tarthatunk tőle, hogy az egész mozgalom megszünik, ha

közéletünk emberei nem járnak elül jó példával. Már pedig azok nem járnak. Döbbenve látom, hogy már az irodalomban és a sajtóban is egyre több az idegen nevű új ember. Az én időmben ez nem így volt. Rossz jel. Úgy látszik, már mink is igen nagy urak vagyunk.

XXV.

A felfordult világ.

Ma déltájt nagy dolgok történtek ebben a mi máskor csendes, de azért ma is csak sáros utcánkban, a városerdő szélén. A király ő felsége reggelizni hozta ki a Park Clubba az ő fejedelmi vendégét, Miklós cár fiát. A fogadó kapuja elé ment érte, mint tegnap is, mikor kocsikázni vitte. Ez a kitüntetés példátlan az udvari etiquette történetében. Fejedelmek a fogadóba is elmennek, viszonozni kedves vendégeik látogatását; de hogy a fogadó kapuja elé hajtassanak, kocsijukra venni barátjukat, ez eddig hallatlan volt.

Hat udvari kocsival volt tele ez az utca jó fél óráig. A Hof-Equipage soha sem visz magával lópokrócot; jártatni kellett a lovakat, hogy meg ne fázzanak az őszi időben. Kétségkívül érdekli az országot és a világot, hogy csak a felséges úr kocsija gumirádlis. (Budapesti szó; s jellemző, hogy az!) A többi nyitott hintó

kerekének elég jó a régi vaspánt is. Csak azt szeretném tudni: hogyan találtak ki a legújabb Budapest ez ismeretlen részébe azok a pofoncsapott kalapú, borotvált képű bécsi kocsisok, akik még azt sem tudják, merre van az opera, s a minap az ó-budai zsinagógához vittek ki egy főherceget, aki arra érezte magát indítva, hogy a *Faust* előadását meghallgassa. Feltünő különben e kocsisok és inasok piszkossága. Teremtő szent atyám, milyen az a fehér kesztyű! ... Hát az ing galléra!

Gondolom, méltóztatik elképzelni, hogy mink emeleti és földszinti publikum igen érdeklődtünk az efféle apró adatok iránt, melyek máskor az utcán eltűnnek az odább villanó pompában. Az érdekes azonban mégsem ez volt. S nem is a fiákeres, kerékpáros és gyalogos detektivek tábora az utca sarkán, hanem az a nagy jelenet, mikor egy épületfával megrakott szekér nagy ostobául és tájékozatlanul bedöcögött valahonnan az udvari fogatok sorának kellő közepébe.

„Hamar a szekeret! ...“ Eltüntetni akárhová a föld színéről. Ez volt a kivánsága a rend minden őrének, a kapitánytól a biztosig. Kiabálás, integetés, könyörgés és fenyegetés. A szekér azonban kijelentette, hogy ő nem hajlandó eltűnni. És konokan megfeneklett a sárban.

A szekeren négy ember ült. A kocsis meg három napszámos. A kocsis egy darabig csak ütötte azt a két

szegény macskalovat, hogy kibajlódjanak a kátyuból. De hiába. A gebék dereka hosszúra nyúlt az erőlködéstől, patkójuk azonban csak kaparta a sarat. Tetszik tudni, a teher mód nélkül nagy volt, az erő és a tapadás meg kevés. Nem mozdult a szekér a herkópáternek se.

Mi történt most? Fogadok egy millió forintba, hogy nem találja ki semmi magyar ember; még Eötvös Károly se, azaz hogy épp ő legkevésbbé.

A négy ember leugrott a kocsiról, segíteni a lovaknak. A kocsis is. A három napszámos belekapaszkodott három lőcsbe, tolni a terhet; a kocsis meg elül biztatta az istenadta párákat; minthogy épp érzékeny kedvemben vagyok, hát csak azt mondom, hogy jó szóval. Vagyis látnom adatott a magyar kocsist, aki leszáll a bakról, mikor az állatnak úgyis sok a teher. Nem akarja szaporítani a maga súlyával is.

S ilyet nem látott a világ, mióta a teremtés hatalma a Kant-Laplace-elmélet szerint az Ür ködeiből szerves egésszé kögítette a Földet, tengereket és kontinenseket alkotott és azt mondta az első sejtnek: „Êlj!“ Magyar kocsis még soha sem szállott le a bakról, hogy segítsen lovának.

Épp tegnapelőtt láttam itt vergődni egy téglás szekeret; elakadt egy kert kapujában. Hat ember ült rajta; de nem szállt volna le egy sem, könnyíteni a

terhen. Hanem *téglákat hánytak* le a szekérről. Igaz, kisebb súlyút, mint az ő úri terhök; de diadalmaskodott a fizikai törvény és a szittya méltóság. Vajjon ki meri még mondani, hogy a magyar erkölcsök veszendőben vannak?

Ha francia, olasz vagy német földön könnyű hintón kocsizok, mihelyt emelkedik egy kicsit az út, a kocsis leugrik és a lovak mellett ballag néha órákon át; így kíméli, így becsüli meg az állatot. Ilyenkor szinte sajnálom az embert; hát mi különbség a lovaknak az a hatvan vagy hetven kilogramm? Magyar kocsist azonban csak ma láttam először lebocsátkozni automedoni magaslatáról, mikor bajban volt szekér és állat. Ezt a csodát azonban csak a királyi erő és hatalom közelsége tehette meg. Ma délután már megint csak azt a bútoros szekeret láttam, amelyen a nagy terhet még vagy hat pipázó és káromkodó ember szaporítja.

Budapesten, úgy tudom, van valami állatvédő-egyesület; vagy csak volt, hiszen rég megölte a badarságok és excentricitások gyilkos vidámsága. Ugyan akadnának-e komoly emberek, akik feltámasztják, antivivisectio, kneippismus és rossz versek nélkül!

XXVI.

Csodadoktorok.

Egy kicsit megijeszt az a kitüntető bizodalom, hogy olvasóim közül egynéhányan — mintha csak összebeszéltek volna — lelkes sorokban szólítanak föl engemet; szálljak síkra ama nagy, dicső, lángelmejű orvosokért, akikben ők hisznek, de akikben ez a szerencsétlen, elámított világ, legkivált pedig a tudatlan és irígy egyetemi fakultás, sehogyan sem akar hinni. Ez a kitüntető és elrémítő bizodalom akkora, hogy amaz elnyomott félistenek közül egy személyesen tisztelt meg legujabb füzetével, melyben magamagát dicséri...

Teringette, nem igen tudom, mivel érdemeltem meg ezt a bizodalmat. Az a szegény közönség alkalmasint barátját látja bennem. Szeretteiket gyászoló, gyógyíthatatlan nyavalyákban sínlődő emberek, kik a mai orvostudományban csak mulasztást és tehetetlenséget látnak, s ép ezért *ultimum refugium* gyanánt a ku-

ruzsláshoz folyamodtak, alakot formáltak belőlem a maguk képére és hasonlatosságára. Azt hiszik: én is keserű, csalódott és szomorú ember vagyok, mivel hogy írásaimban nem igen keresem a mások kedvét. S azt is hiszik, hogy független ember vagyok. Ezt az utóbbit magam is hiszem magamról; kivált mióta van egy lap, mely — noha nem is igen ismerjük egymást — engemet csodálatos, hihetetlen, teljes sajtószabadságban részesít. Semmi Péter bácsi, semmi „ezt talán ne", semmi, „szives figyelmébe ajánljuk." Óh, hogy én ezt végre elérhettem! Azóta vagyok ember. Szabadságomat érzi a közönség is. Ezért folyamodnak hozzám azok a lelki, testi sebesültek. Azt hiszik, hogy az ő pártjokba szegődöm, ahová nem áll senki más. Ez a bizodalom nekem jól esik; de, mint mondtam, meg is ijeszt, mert azt látom belőle, hogy tulajdonképen hiába gondolkodom; íme sokan nem is sejtik: ki vagyok.

De megdöbbent és elrémít a kuruzslók bizodalma. Mi az ördög? Hát én is csak olyan gyönge legénynek látszom, akit be lehet csapni? Nem, tisztelt uram és uraim, önök tévednek. Vagyok én olyan vén róka, hogy minden tisztelet nélkül mosolyogjak az önök kis, sőt nagy üzletén. Rossz ajtón méltóztatnak kopogtatni. És most már, azt hiszem, értjük egymást.

Ez a levelem azoknak a szegény embereknek, asszonyoknak szól, akik bizodalommal fordultak az én

ismeretlen és nekik — úgy látszik — mégis vonzó személyemhez, hogy fogjak tollat az ő csodatévő orvosaik mellett. Önök, hölgyeim és uraim, e sorokat olvasva, bizonnyal azt fogják mondani, hogy hát én is csak olyan tudatlan vak vagyok, mint a többi, sőt hogy ép úgy a hivatalos orvostudomány zsebében vagyok, mint a többi. Mindezt van szerencsém nem bánni. És mégis csak azt mondom önöknek, hogy rettentő eltévelyedésben leledzenek, mikor életöket ama bolond és gyanus kezekre bízzák.

Én amondó vagyok, hogy törvénnyel kellene védekeznünk azok ellen az orvosok ellen, akiknek az oklevél ugyan jogot ád a gyógyításra, de akik a naprul napra világosabb és bizonyosabb tudományos igazságokat megcsúfolják és a maguk őrült vagy gonosz mesterségével fogdossák a pácienseket. Azt gondolom: ha pörös ügyem van s prókátorom vagyoni romlásba dönt esztelenségével, tudatlanságával, azt az embert az ügyvédi kamara megfenyíti. Az ámító orvosnak azonban a haja szála sem görbülhet meg. Mert nincsen paragrafus. Engemet elnyel a sír, s a lexikonba beletoldják becses elhalálozásom napját, a születésem napjának a tőszomszédságába. Azzal a kutya se törődik, hogy élhettem volna még húsz-harminc évet, ha *orvos* gyógyít, nem pedig csodadoktor, aki csak árthat. Mert használni nem használhat soha. Hiszen folyvást elle-

nére dolgozik a természetnek és a józan észnek. Ami csoda az ő révökön történik, valóban csodák-csodája; mert a szegény élet nemcsak a halállal birkózott meg, hanem a gyilkos tudatlansággal is.

Önök erre összecsapják a kezöket. Hát én is?

... Bizony én is, szegény hölgyeim és uraim. Mert szabad ember vagyok.

XXVII.

Ünnepnap.

Ünnep volt ma délután az én kis hétszögletű műhelyemben. Szontagh Pál töltött nálam egy-két órát. Nem érhet engem nagyobb kitüntetés, mint az a megható tisztesség, hogy a jó kegyelmes úr esztendőben egyszer-kétszer ellátogat hozzám, idelent járván Budapesten.

Ismeretségünk nem politikai, nem folyosói, nem is klubbeli. Csak olyan régimódi litteraturai. Amilyenek a Kazinczy Ferenc korában keletkeztek. Egynéhány, a régi magyar élettel is foglalkozó könyvem révén levelezés keletkezett köztünk, most öt esztendeje. Egy nap aztán belépett műhelyembe egy zsinóros atillájú, szép nemes arcú öreg úr és azt mondta: „Én Szontagh Pál vagyok.“ Én meg azt mondtam: „*Domine, non sum dignus, ut intres sub tectum meum.*“

De ő ma is csak itt ült az erkély zugában, és megnyitván kincsét, elhalmozott humorának és eémlkeinek

drágaságaival Haj, micsoda anekdoták! Magyar és deák csúfolódó politikai versek, melyeket ő most hatvan esztendeje tanult. Két óra alatt vagy ötszáz név elegy holmi kicsiny, de rettentően bonyodalmas genealogiai kitérésekkel, melyeket a régi magyar nemes ember ritkán enged el. Ki meri mondani, hogy aki a kedv, a dévajság, a mély életismeret, a história és az emlékezőtehetség e kincseit ontja, immár elmúlt hetvenkilenc esztendős!

Ezek az erős emberek, a negyvenes évek fiatalsága. A hajuk megfehéredik. Talán szidják is a lépcsőt, ha sok egy kicsit. De az igazi ifjak most is csak ők. S mi vagyunk a vének. Mert az ő lelkükben örök tavasz sugárzik és zsendül éltető fénnyel, teremtő erővel: az idealizmus.

Milyen furcsa dolog az, hogy mi realisták amaz eltűnt világfelfogás hírmondóira nagy tisztelettel és szeretettel tekintünk. Holott az volna a dolog rendje, hogy mosolyogjunk a jó öregeken. Mi azonban azt mondjuk, hogy ők a bölcs, a nemes, jó emberek, ők, az ideálisták. Ők jártak az igaz úton. És bánatos kegyelettel, szomorú vágyódással nézzük az ő nagyszerű küzdelmekkel, dicsőséggel és fájdalommal teljes korszakukat. E mellett realisták vagyunk, mint a pinty. És ha valaki az idealizmus felé hajlik közülünk, azt mondjuk rá: „Bolond!“

Csak tessék bátran mosolyogni, de én azt a paradoxont hirdetem, hogy a magyar ember tulajdonképen törzsökös idealista s realizmusa mindig csak múló tünemény. Most itt van, benne élünk, mert nem menekülhetünk belőle; de nem szeretjük, keleti vérünk lobogni akar, hideg, öreg, kétkedő lelkünk kívánja a heves, a hivő ifjúságot. *C'est la nostalgie de la jeunesse.*

... Az öreg úr ma sokat dévajkodott. Affôléket is beszélt, amiket csak deákul lehetne kinyomatni, de nem leánygimnáziumi kisasszonyok számára. És mégis maga a nemes méltóság volt. Derült pillantásunk gyakran találkozott. S ilyenkor azt éreztem, hogy mindkettőnk szemének mélyén fürkésző komolyság lappang. Két világ nézte egymást: a régi és az új. Hogy lesz, mint lesz? Mivel terhes az idő méhe? El, kétségek! ... A nap lement a városmajorba. Egy sugara megaranyozta a zsöllyeszékbe süppedt Szontágh Pál ezüst haját. Olyan állandó, olyan erős ez a haj, mint egy szoboré. És olyan állandó, olyan erős ez az ember, mint egy szobor. Benne látom a magyar liberalizmust, a magyar léleknek minden változás közepett is változatlan idealizmusát, az örökké ifjút, a halhatatlant.

XXVIII.

Rákóczi.

Yokohamától San-Franciscoig azt olvassa a világ, hogy a Fraissinet-társaság hajóinak összeütközésekor a mentés munkájában derekasan vett részt a *Rákóczi* nevű osztrák gőzös.

„No hát végre szent a békesség!“ mondja, ezt olvasván, az az egynéhány ember, aki Yokohamától San-Franciscoig tud egy kis világtörténetet. „Íme az osztrákok hajót kereszteltek a rebellis Rákóczi nevére!“

Azok a derék osztrákok! . . . De hogy az a hajó *magyar* hajó, azt nem tudja a világ. S még azt sem tudja, hogy közös, vagyis osztrák-magyar kereskedelmi hajó nem jár e bolygócsillagnak semmi tengerén. A mi közös a külföldön van, osztrák-magyar követség, osztrák-magyar konzulság, persze mindig csak osztrák; egyrészt azért, mert a sárga táblán a fekete kétfejű sas pompázik, másrészt azért, mert az idegeneket 1867

óta sem tanította senki egy kis közjogra. Nekik csak Ausztria van. Tehát a magyar hajó is csak osztrák. Holott a tengerészet nemzetközi törvényeibe be van iktatva, hogy az osztrák kereskedelmi hajó osztrák hajó, a magyar kereskedelmi hajó pedig magyar hajó. Hamis regisztrálás minden, ami ennek ellene mond.

A marseillei osztrák-magyar főkonzulnak, mikor a *Rákóczi* gőzöst a révkapitányság e hajótörés alkalmából osztráknak deklarálta, kötelessége lett volna megjelenni a francia tengerészeti hatóság előtt és tiltakozni az ellen, hogy a magyar hajót hamis lobogó alatt vitorlázónak mondják. Amint hogy ezt bizonyosan megtenné, ha valamely Marseillebe vetődő osztrák hajót a francia tudatlanság egy kis absinthe-mámorral elegy jókedvvel magyarnak regisztrálna.

Csakhogy *ja, Ungar, das ist ganz was anders!* Valószinűnek látszik, hogy a konzulságoknak utasításuk van arra nézve, hogy a magyar hajókat soha se követeljék vissza Magyarországnak. Bécsben ugyanis nem szeretnék, ha a világ előtt néha legalább egy-egy hajó révén látszanék, hogy nemcsak osztrákok vannak, hanem magyarok is s a kettő nem secko jedno. Például, most is milyen kellemetlen lett volna, ha azt a hírt röpíti szét öt világrészbe a telegráf, hogy milyen derekasan viselte magát egy magyar hajó tisztikara

és legénysége! Mennyivel szebb úgy, hogy az a *Rákóczi* osztrák gőzös!

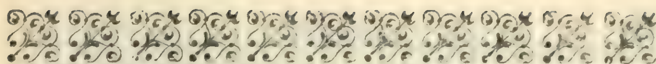
Bizony *austrian, autrichien, austriaco, österreichisch* lett a szegény *Rákóczi*ból New-Yorktól Párizsig, Rómától Berlinig, Sidneytől Pondichéryig, Rio de Janeirotól Új-Guineáig; s ezen vajmi keveset változtat a magyar szerkesztőségek piros plajbásza, mely a telegrammokban hozzánk is érkező osztrákot magyarra korrigálta.

A Ház, gondolom, a szeme közé nevetne annak a képviselőnek, aki azt kérdezné a kormányelnöktől: van-e szándéka a konzulságokat a külügyminisztérium révén arra utasíttatni, hogy a magyar hajók hamis regisztrálása ellen a külföldi tengerészeti hatóságok előtt minden egyes esetben tiltakozzanak. A többség azt mondaná: ugyan, nincs egyéb baja a képviselő úrnak? Mert milyen csekélység ez! Mindössze az, hogy harminchat év óta egyszerűen elsikkad a világ tengerein a magyar nemzet neve. Államvoltunkat szabad lehazudni még ebben is, noha a törvény világos, s azt még Münnich Aurél ő méltósága sem állítja, hogy magyar hajók nincsenek és hogy magyar hajókat szabad osztrák hajóknak deklaráltatni.

A Buridan szamara éhen döglött, mert nem tudta, hogy a két csomó széna közül melyikbe harapjon elsőbb. A magyarnak meg annyi a baja, hogy nem

tudja: melyiket próbálja valahogyan orvosolni. „Van ennél nagyobb baj is;“ azt mondja mindenre. Igy aztán kicsivé törpül minden baj. S nyugodt mosolygás tárgya az olyan világraszóló közjogi sérelem is, hogy a magyart osztrákká teszik a tengereken, közös külügyi képviseletünk beleegyezésével, sőt támogatásával.

XXIX.

Beköszöntő.

Hosszú, viszontagságos utazásból térvén meg, jó estét kivánok mindazoknak, akik még nem feledték el az Esti leveleket. Ami engemet illet, nekem sokszor jutottak az eszembe ez alatt a vidám és szomorú két hónap alatt, karácsony szombatjától máig. Nizza lármás utcáin, a montecarloi játéktermekben, nápolyi szinházakban, a sziciliai farsang zajának közepette, meg kint a téli tengeren, mikor a magányos hajó küzdött a szélvésszel . . . Este, úgy kilenc óra felé, mindig meglepett a szokott munkának kedves izgalma: istenem, miről is írnék én ma Esti levelet? Jó töltőtollam, ha beszáradt is, itt van a zsebemben; de haj, hol a telefon, hol az íróasztalom és hol vannak a magyar emberek? Bánatos vala ez az emlékezés. Mert szemrehányással illetett engemet a munka, melyhez hűtelen lettem. És fájt a megszokás, melyet kielégíteni nem bírok.

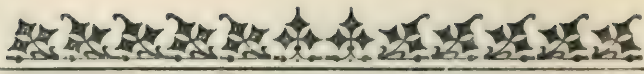
Vajjon csoda-e ez a megszokás? Ezelőtt három héttel múlt két esztendeje, hogy az Esti leveleket írni kezdtem. Hány százat írtam? Négyet-e vagy ötöt? Bizony nem számoltam meg. Csak azt tudom, hogy lelkemnek vérévé vált ez a furcsaság: egy ismeretlen magányos ember, aki csak hatvan-egynehány kilogrammal több a senkinél, esténkint neki áll és elmondja a százezreknek, miről és hogyan gondolkozik ő ma, egyedűl, a világtól messze, a maga kedve szerint és magának.

Gyulai Pál azt mondta nekem, hogy hiba, hogy mindig magamról írok; annál nagyobb hiba, mert egyéniségem nem kellemes. Igaza lehet; sőt az utóbbiban bizonyosan igaza is van. De én meg azt kérdhetem: ha van „alanyi költészet," miért ne lehetne alanyi ujságírás is? Vagy csak azoknak szabad a világon önmagukban érezni és szemlélni, akik a sorokat nem írják egészen a papiros széléig? Első személyben csak énekelni „engedélyeztetik," de gondolkozni nem? S hogy én szubjektív ujságíró ismeretlen csöpp vagyok, akinek a gondolkozása nem érdekelhet senkit? Hm, én is ember vagyok, vagy mi az ördög. S ha érdekel másokat és engemet, hogy ez vagy amaz ember milyen édesnek érzi a leány csókját a maga módja szerint, jussom van azt hinni, hogy az is érdekelhet némelyeket, hogyan gondolkozom én, szintén ember,

a villamos vasútról, az üstökös csillagról vagy egy szoborról a magam módja szerint. Hogy egyéniségem nem kellemes, a jó istennek kegyes adománya; mert különben nem sikerülhetett volna annyi ellenséget szereznem. Áldott ellenségek! Kedves gyűlölködők! Bár lennének ezer annyian. Mert azt tapasztalom, hogy minden ellenségem nyomán száz jó barátom támad és minden gyűlölködéssel száz szeretet vetélkedik.

Jó estét kivánok mindeneknek, akik még emlékeznek az én furcsa firkáimra; és haragusznak vagy nem haragusznak, amiért ujra kezdem ezt az irkálást. Üssön beléd a mennykő, — vagy ami rosszabb: lepjen el a hó — Riviera! Sprengöljenek, montecarloi bank, cocottejaid pedig csapják zálogba minden gyémántjokat! Ne láss több borravalót, Nápoly! Az angol nemzet meg vesszen ki, hogy Sziciliának ne jusson turista! Mert csak te vagy a kedves, én munkám, magyar munkám, te vagy a szép, íróasztalom, te vagy a jó, a hű, nagyfejű Auerlámpás! És csak ti vagytok a boldog órák, ti este, mikor ezeket a bohó leveleket rkálom, a szabad gondolatú ember hitével és örömével.

XXX.

Hungarians.

Hiba azt hinni, hogy a *tót nem ember*, régi magyar tétel gyűlölségből származott. Bizony soha sem gyűlöltük mink jó tót atyánkfiait. Már ez az atyánkfia kifejezés is tanuságot teszen róla Mert semmi más nemzetiséget nem becsültünk meg ilyen tisztességgel, ilyen szeretettel; a többi csak sógor, koma vagy épp szomszéd. Ezeréves jóindulat ez. A tótságot itt találtuk a honfoglaláskor. Atyánkfiának vállaltuk, s fogadásunkhoz hívek is maradtunk, magyar becsülettel. Isten verje meg a hűteleneket, akik ezt a velünk érző, jó népet el akarták tőlünk idegeníteni és közébe vetették a pánszlávság üszkét. Rosszabb cselekedetet nem ismer a magyar nemzetiségek története. Sok évszázadnak csöndes boldogságát dúlta fel egynéhány gazember, osztrák forintért, muszka rubelért.

A magyarság és a tótság között teljes volt a természetes egyensúly Árpád óta. Azok a jámbor pásztor-

népek, odafent a fenyvesek között, érezték, hogy a délibábos rónán laknak az ország urai, a magyarok. Nálok erősebb faj, akár fegyverforgatásról, akár könyvforgatásról, akár kaszaforgatásról van szó. Jelesebb vitézségben, tudományban, munkabírásban. S ezt tudtuk mi magyarok is mindig.

Népünk bohókás mondása: hogy a tót nem ember, soha sem akarta jó atyánkfiait bántani. De kifejezte azt a nagy igazságot, hogy a tót munkája nem ér föl a magyaréval. Van nekünk egy igen régi nótánk:

Vagyok olyan legény, mint te;
Vágok olyan rendet, mint te.

Felséges két sor ez! Aranya, gyöngye, kárbunkulusa népünk psychologiájának. Hol van más nép, melynek férfiúi kevélysége abban jut delelőre, hogy asszonynép előtt azzal kérkedik, hogy jobban tud dolgozni, mint a *Nebenbuhler*! Példátlan ez, széles e világon. És fönségesebb minden vitézi délcegségnél. A magyar erő és becsület tündöklik benne. A munka isteni fönsége.

A magyar nép jobb napokban nem bírta betakarítani az isten áldását, olyan bő vala az. És aratáskor lejövének a tót kepések napszámba. S ekkor látta a magyar, századokon által, hogy a tót kepés bizony nem tud olyan rendet vágni, mint ő. De felényit sem. Tapogatja, mint a tót a hajnalt és még egy nyaláb régi

példabeszéd mind arra vall, hogy a tót atyafi a munkában mihozzánk képest gyámoltalan; s ha kasza van a kezében, bizony nem tesz ki egy magyar embert, de még felét sem. S mert a magyar munka dolgában nem ismer tréfát: az ilyen gyönge kepéseket soha sem fizette érdemökön felül.

A tót napszámosnak, ha nem akar téglát hordani, dolga csak az évnek vagy száz napján van — hogy sokat mondjak. S ebből a keresetéből kell aztán kihúznia az esztendő többi napját. Főképpen a kepe rövid idejéből való keresetből. Ezért keletkezett a tótság között a munkának mindenféle módja, a drótozástól az üvegességig, hogy kegyetek, ifjak előtt már ne is említsem az eltünt vagy eltünőben levő knyihárt — a rézveretes bibliával házaló tótot — és a Kaukázusig el-elszekerező znióí sáfrányost, aki damaskavásznat, selymet, csipkét árult, s a Keletről olyan szőnyegekkel és sálokkal megrakodva tért haza, hogy ma elállna szemünk-szánk, ha a bazároknak ilyen csodáit láthatnók Európa közepén.

Ma mind ennek végét vetette a vasút. A tót, aki nem akar drótos vagy üveges lenni, mert érzi, hogy van erő a karjában, így beszél tudományosan:

— Hogyan váltsam pénzre munkám méterkilogrammjait? Kepésnek menjek az Alföldre, három hétig dolgozni? Nem, megyek Amerikába, ahol kelendő a

napszám az egész kalendáriomon végig. A fizetség pedig minimo calculo két dollár.

Két dollár! Egy napra! Vajon melyik mese mondta, hogy Eldorádoban ilyesmi is van! Mert az ember szájába repülő sült galamb az semmi. De két dollár napszám! — S megy a tót. Papja, tanítója kivándorlási ágens. Igen becsületesen. A gőzhajós társaságtól megkapja percentjét; a tótot meg boldoggá teszi. Mert minden hónapban küldi haza a tolvaj bankárral elegy konzuloktól expediált dollárokat. S hogy is ne küldené?

Az amerikai munkás úr. Sőt ember. Ruházkodik és eszik emberhez méltó módon. Vasárnap fekete kabátot ölt, kesztyűt húz, köcsögkalapot tesz, s ha óhajtja, elmegy az elnökhöz egy shake-hand végett. Minden nap kell neki egy kilo jó beef, egy-két pint sör, fél kosár ropogós zsemlye, s mindez fehér abroszú asztalon; mert ha még ez sem volna meg, továbbá az a kis egyszerű, de tiszta *home,* az a jó szobácska, hát mi az ördögnek dolgoznék?

Mindez dollárokba kerül.

Amde a tót, vagy ahogy Amerikában nevezik: a *hungarian,* alig költ annyi centet, mint dollárt az ő nagyságos felebarátja, az igazi tengerentúli munkás. Ruhája, emberhez méltó ruhája nincs. Halinában és zsirba főtt ingben jár ott is. Eledele krumpli; sátoros ünnepen a pecsenyéje egy karaj kenyér. Itala víz, meg

egy-egy kupica pálinka. Lakása pince; olyan pince, mely lom elrakására is alkalmatlan, olyan nedves és piszkos. De mégis felséges, mert egy hétre csak tíz cent.

A nagyságos milliomos uraknak egy nap eszébe jut, hogy bányában, hol leszállítják a napszámot húsz centtel. Az amerikai munkás szüntet, sőt, ha kell fegyvert ragad, mert azt érzi, hogy joga ellen törnek. A mellette dolgozó *hungarian* azonban azt mondja: „Hol a gazdám keze? Hadd csókolom meg! Hiszen a napszámom még így is tenoristai, miniszteri és képviselői a csabaihoz, vagy a torontálihoz képest!"

Ilyenkor aztán az amerikai gentleman-munkás egy kicsit agyonveri a tótocskát, egy csöpp atyafiságot sem érezvén vele szemben. Ahogy megcselekedte harmadéve. És büntetlenül. Mert mikor a magyar turul, a kétfejű sas, vijjogva, azaz hogy alázatosan instálva röppent föl valami washingtoni követ ótott lábú osztrák személyében, elégtételt kérni, Samu bácsi azt mondta neki: „Tót nem ember, mert aljasabb és károsabb jószág a khinai kulinál, az amerikai munkát rontja meg, a dollár értékét csökkenti. Ha az urak azt akarják, hogy ez élősdieket ne pusztítsák úgy, mint a poloskát, ne tessék ide vándoroltatni."

Ma este azt olvasom, hogy a *hungarian* — már mint a tót — épp úgy ki fog tiltódni Amerikából, mint

a kuli. És áldom a magyarok istenét. Mert azok a szegény atyánkfiai, kik odamentek, havi dollárküldőnek, egyszersmind vasárnaponkint ájtatosan hallgatták a templomban a sok válogatott gaz tót pap prédikációját, mely mindig arról szól, hogy a magyar nyomorult, hitvány nemzet; de majd segít a dolgon a muszka cár. S azok a jámbor népek visszajönnek ebbe a hazába, Stúr, Hurbán és Hodzsa szent igéivel teljesen!

Kiközösítésök méltó és igazságos nemcsak a munkás Amerika, hanem Magyarország jóvoltáért is.

XXXI.

Az ékesszólás búcsúztatása.

Excmo. Sr. D. Emilio Castelar, itt a messze magyar keleten már öreg este van, mikor kegyelmességed ravatalát még arany szövétnekkel sugározza be az ibériai félsziget búcsúzó napja. Lelkem elröppen a homályból a távol fényességbe; és kiveszi részét a gyászból, mely kegyelmességedhez méltó, mert derült, ragyogó és fenséges, olyan mint egy májusi ünnep, olyan mint kegyelmességed lelke vala.

Kinek jut eszébe, hogy a halhatatlanságnak e kezdete temetés? Pedig fekete temetés ez, igen fekete temetés. Ritka ember hal meg olyan nagyon, mint usted, Don Emilio, nékem kegyelmes uram. Mert excellenciáddal két faj tűnt el erről a világról, örökre. Az egyik a költő, ki olyan égi magasságban élt itt a földön is, hogy — óh szent vagy őrült! — soha nem ízlelte nő csókját. A másik a rhetor, a görög ékesszólás év-

ezredeken át reánk maradt művészetének utolsó mestere.

Nekem nem jutott az a szerencse, hogy e század és a világ két legnagyobb és legutolsó orátorát, kegyelmességedet és Kossuth Lajost szólani hallhassam. Tudom, mit vesztettem. Azt a tündéri csodát, mely a lelket érzékké erősíti vagy gyöngíti. De beszédeik mégis fülembe harsognak a néma betűkből, a hallgatag sorok élő hangok zenéjét zengik. Én ismerem az önök organumát. És mámoros vagyok tőle. Hazugság, hogy az emberrel meghal a rhetor. A szava is él bennünk. Én jelen vagyok Demosthenes és Cicero beszédein.

És kegyelmességed, excellentissimo senor, mégis nagyon halt meg. Mert magával vitte nemhogy művészetét, de a művészetet, az ékesszólást is. Ez a gyönyörűséges és nagy portéka ezennel végkép fölkerült a könyvespolcra. Ezen a világon nincsen többé embere.

Vannak, nem tagadom, remek gordonka és viola di gamba-hangok, melyek megríkatják a legtaplósabb szívű teremőrt is. De a tüdő, a gége és az orr-üreg ez igen jeles remekelése anachronismus; és legott belevész a puszta levegőbe. *Zum Teufel ist der Spiritus*, marad a stenogramm, a kérhetetlen, lapos, szürke stenogramm, a laza, hideg, testetlen beszéd, valami hosszú, nyomasztó, pongyola társalgás- vagy jegyzőkönyv-féle. És az ember összecsapja a kezét: „Uram

teremtőm, hát ezt énekelték, ezt szavalták oly érzékenyen, elragadóan, fönségesen, ezt, a miszerintek e tengerét!"

Jó éjszakát, Don Emilio, kegyelmes uram. És jó éjszakát neked is, ékesszólás művészete, melynek hírmondói itt éltek a magyar földön, a klasszicizmus végső menedékében. Öreg uraink gyönge szavában még fölfölragyog egy-egy csillanásod. Kis szobám fórummá tágul, mikor Szontagh Pál félig csúfolódva, félig szomorúan mond nekem valami régimódi ékeset, száz rövid szót, halkkal, cifrátlanul, de a hajdani magyar eloquentia dicső erejével. Ah, ez a művészet! Nekem csak egy parányi töredék jutott. De az aranynak arany a morzsája is.

Buenas noches, Excmo. Sr. D. Emilio Castelar!

XXXII.

Honorarstundung.

Abból a gyönyörű alkalomból, hogy a méltóságos egyetemi professzor urak deputációban jártak a miniszter úr ő excellenciájánál egy kis fizetésjavítást kérni s ez a nemes gyaloglásuk épp egy nap lett közzé azzal a másik hírrel, hogy ő méltóságáéknak most egynéhány száz tanítványt kell kizárni a tudomány csarnokaiból azért, mert a leckepénzt megfizetni nem birják: egy berlini tisztelt olvasóm némely adatokat küld nekem a német egyetemeken szokásos *Honorarstundung*ról.

Hogy mi az?

Úgy tudom, középkori intézmény. S úgy tudom, megvolt nálunk is, elsőben Nagy Lajos királyunk korában. Aki a pécsi főiskolába járt, a studium generale végzésének okáért, de szegénysége miatt nem tudott Minervalt, azaz hogy didactrumot, már mint tandíjat

fizetni: azt az ifjat nem lökték ki simpliciter az aulából, hanem vettek tőle valami írást, amely körülbelül így szólt:

„Én Kiskópjai Nagykópjai Kópjai Imre, ki most a studium generale tövises és virágos ösvényét taposom, ez idő szerint nem birom megfizetni a pénzt, melyet királyi rendeletek szerint fizetni volnék köteles a tőlem hauriálandó tudományért. De ezennel kötelezem magamat, emberségemre, hogy mihelyt hasznát látom az itt belémcsepegtetett tudománynak s akár feljutok Budára, urunk királyunk iródeákjai közé, akár valamely egyéb olyan foglalatosságom lészen, mely nékem kenyeret ád, vagy akár megkapom régtől óta pör alatt lévő jussomat: tisztes kötelességemnek ismerendem, hogy a pécsi főiskolának didactrumbeli tartozásomat kamatostul becsülettel megfizessem; s ha ezt nem cselekedném, ne legyek magyar úr, a tekintetes főiskolának még megmaradván az a jussa is, hogy pénzét minden ingó és ingatlan vagyonomból behajtsa rajtam."

Hát ez az, amit ma Berlinben úgy hívnak, hogy *Honorarstundung*.

Tudom: minden okos ember a szemembe kacag, ezt olvasván. De én ezúttal jobb szeretem a nem-okos embereket. Azok nem kacagnak; sőt velem együtt azt mondják, hogy ez az ország megadhatná ezt a hitelt az egyetemi polgároknak, sőt bátran kiterjeszthetné

még a középiskolákra is. Mert, könyörgöm alássan, némi felelősséggel jár ám az, mikor a haza azt mondja némely fiának: „Nem taníttatlak, mert nem tudsz fizetni."

A középiskolákban van valami úgynevezett fölvételi díj. Itt tíz korona, amott tizenhat. Meg kell fizetni az év elején, ha törik-szakad. Fölmentés nincsen alóla. Ha szegény ember vagyok és van két kitünően tanuló fiam: remélhetem, hogy iskolapénzöket elengedik. A fölvételi díjat, a harminckét koronát azonban ki kell szúrnom értök szeptemberben; ettől nem szabadíthat meg a római pápa sem. S ha nem fizetem meg azt a pénzt: fiaimat még csak be sem eresztik az iskolába.

Hogy ezekkel a felvételi díjakkal mit csinálnak: közönségesen nem igen tudjuk. Titok. De szemesebb ujság-olvasók látnak egyet-mást. Például affélét, hogy a minisztérium el-elrendeli, hogy ebből a keserves pénzből az iskola prenumerálhasson bizonyos nyomtatványokra. Jól vagyon. Helyes. Az oktatóknak valóban szükségök van tudományos folyóiratokra, hogy lépést tarthassanak szakjuk haladásával s hogy ismerhessék az európai iskolaügy mozgalmait. Hogy az oktatók ezt a sok ujságot és revuet a maguk pénzén járassák, azt valóban nem lehet tőlük kivánni. De mikor a minisztériumban azt gyalogolják ki, hogy azokból az ezer meg ezer szegény családra halasztást nem

tűrő adóképpen kivetett fölvételi dijakból ne csak komoly, tisztességes, tudományos nyomtatványokat szerezhessen be az iskola, hanem durva, személyeskedést űző, duhaj kortesverseket közlő papirosokat is: akko az igazságos embernek joga és kötelessége azt kérni, hogy ha már így kell lennie ennek a dolognak, legalább ne közösíttessék ki egy magyar iskolából sem a szegény gyermek és ifjú azért, mert egyelőre nem tudta megfizetni a reáeső piszok-quotát.

Ha az államnak propagálni méltóztatik az ilyesmit: legyen benne legalább annyi emberség, hogy fizessen maga oda, ahova fizetni sürgősen kell; de ne szakítsa meg a tanulók pályáját azért, mert nem volt miből beiratkozniok, más szóval: Pilátus konyhájára való papirosokat támogatniok.

Tessék az iskolás gyermekeknek is annyi hitelt nyujtani, hogy közvetett előfizetői kötelességöknek majd akkor tegyenek eleget, amikor birják; s amikor már nem a szegény apának kell vércsöppeket izzadnia azért, hogy a gyaloglók pénzeljenek, egynéhány gyöngébb ízlésű oktató úr pedig megkapja a maga heti rendes iszapját.

. . . Hogy az egyetemi polgároknak joguk van az országtól annyi hitelt követelni, hogy szegénység titulusa alatt ne lehessen őket villamos kalauzságra utasítani: gondolom nem is kell tovább feszegetnem.

Ha ez az intézmény, a tandíjhitelezés, megvan és bevált évszázadok óta széles Európában, még Bécsben is: szép Magyarországot sem viheti a bukás szélére. Valamint hogy nem vitte Nagy Lajos és Mária Terézia korában sem. Annak sem mondunk ellene, hogy ezt az intézményt tegyük olyan szigorúvá, amilyen sehol. Ám kössük le a tandíj-hitelt kérő ifjúnak testét-lelkét, apai-anyai jussát, vagy akár magát az oklevelét is. Mondjuk ki, hogy az oklevél semmissé válik, ha jólétben élő tulajdonosa nem akarja megfizetni egyetemi adósságát kamatostól. De hogy a tudományos pályáról elkergethessenek valakit azért, mert a súlyos nagyságú leckepénzeket ma vagy holnap nem tudja kiszúrni: az rút dolog.

XXXIII.

Janky Károly.

Októberben múlt harminchárom esztendeje, hogy a kegyes-tanítórend pesti főgimnáziumának második osztályába az első „számtani“ órára egy ismeretlen tisztelendő úr nyitott be s kemény léptekkel ment a kathedra felé. Az új tanár. Erős, katonás alak. A reverenda jó sokáig rejteni tudja a kövérséget; hát csak tokája árulta el a kezdődő hízást. Dús szőke haja a feje tetején rövidre volt nyírva; de a tarkója fölött amaz idő divatja szerint hosszú és valóságos sündisznóformára fölkefélt. Keresztet vetett magára. Imádkoztunk. S amint imádság alatt szemközt állottunk egymással, tanár és tanítványok, a padokban egyszerre hetven szív érezte, hogy ez az új tisztelendő úr jó tisztelendő úr. Mert nagy erő a szeretet.

Janky Károly ezen az első órán csak azt akarta holmi véletlen próbák révén megtudni, hogy mennyire

vittük mi a számolás mesterségét tavaly. Valami nagy milliomos osztást végeztetett sorba, egy csomó gyerekkel. Végre engemet is kiböngészett a kalkuluskönyvből:

— Folytasd!

És én nem tudtam folytatni a míveletet. A tisztelendő úr összeráncolta a szemöldökét.

— Hohó, fráterkám! Hát nem vigyáztál?

... Vigyáztam biz én. Csakhogy szememet ép az azelőtt való esztendőben tette nyomorék közellátóvá az iskola. Mert egykor én is láttalak téged szép világ, nagyságodnak minden kicsinységében. Enyém is volt a zsendülő jegenyefa leveleinek éles, zöld csillogása, a fecske szárnyából kiszögellő toll, a tornyon a kereszt... De meg kellett vakulnom a hosszú, sötét klasszisban, a padon görnyedve, mint annyi ezereknek.

— Nem látok a tábláig!

Ezt mondtam az új tanárnak nagy félénken; mert alig várhattam egyebet addig való tapasztalásaim szerint, mint a színlelés vádját és a legazemberezést. De az új tisztelendő úr nyájasan borzolta meg hajamat erős kezével:

— Az már baj. De segítünk rajta. Hát nem látnál az első padból sem? Igazán? No hát itt fogsz mindig állani a tábla mellett, hogy láss.

Úgy is lett. Ketten álltunk a tábla mellett egész éven át, én meg egy barátom, ki ma jeles orvos. S mi voltunk az osztály legjobb mathematikusai. Tizenöt számjegyes mennyiségeknek két perc alatt vontuk négyzetgyökét (ma már azt sem tudom, hogyan kell az ilyesmibe belefogni) és nagyra becsültük Pythagorast, sokkal nagyobbra, mint három év múlva, mikor már azt is tudni kellett, hogy miért igaz az ő tétele. S mathematikai boldogsággal volt tele az osztály Janky tisztelendő úrnak minden óráján. Nem volt köztünk egy szamár sem. Ezt a szörnyű szót sohasem ejtette ki jó professzorunk. Mert tudta, hogy ez öl. Kiöli a gyermekből az önérzetet, a bizalmat, a reményt. Derüre-borura nem dícsért. De egy-egy jó szava fölért a hosszú élet minden nyomtatott dicsőségével. Én sok jó szót kaptam tőle. Lettem is rossz diákból tiszta kitünő és imádója az iskolának. Az az év életemnek legboldogabb éve volt. A tanulás, ez a könnyű, játéknál könnyebb dolog gyönyörűsége volt gyermekségemnek. Félelem, bujkálás, csalárdság . . . nem hittem, hogy még olyan is lehet az iskolában; s hogy én ne lehessek mindig az első az elsők között. Más, igen derék, de ridegebb természetű paedagogusok aztán megrontották boldogságomat, bekergettek a nyolcadik padba, kijelentették, hogy közellátásom tetetés, különben pedig szamár és hanyag vagyok.

. . . A hőmérő 39 felé jár, de itt ülök a gépnél, hogy letehessem Janky Károly sírjára az én fekete betűcskékből font koszorúmat. Nagy magyar oktató volt ez a személyében kedves, tudományában derék, hivatásának teljesítésében szent szerzetes pap. Boldogok, akik hosszabb ideig lehettek tanítványai, mint én ; mert ifjúságukban több volt a derü, a nyugalom, a szeretet, s a tudomány ösvénye felé tovább vezette őket egy áldott, erős és mégis puha kéz. Mi lehetett a modern középiskola, melynek élén ez a bölcs és jó ember állott ! Valóban egynéhány száz gyermeknek és ifjúnak boldogsága soha el nem muló kedves emléke, a tudományos pályán pedig ereje. Vidáman, becsületesen dolgozni, szeretni a kötelességet, lelkesedni a magyarságért. Erre tanított meg bennünket Janky Károly, a piarista, méltó társa Kalmár Endrének, Az ő lelkök legyen mindig a kegyes-tanítórenddelr művelődésünk e nagy erejével. A szeretet, a tudomány és a hazafiság.

XXXIV.

A szibériai vasút.

Ha tengerpartról nézzük az éghatárt, mindig a szabadság érzése van bennünk. Még pedig — hogy ne sokat poétizáljak — a közlekedésügyi szabadságé. Haj, csak idő és pénz kérdése, hogy innen eljuthassunk Indiába, Khinába vagy akár a Jóreménység fokáig!

De ha a magyar Alföldön nézzük ugyanezt az éghatárt, nem bánt vagy nem gyönyörködtet semmi világjáró gondolat. Holott onnan is épp úgy eljuthatnánk Indiába, Khinába, vagy akár a Jóreménység fokáig; s még csak nem is hajón, hanem gyalog. Az óvilág 90 millió négyszögkilométernyi kontinense előttünk van; szabad az út. Hogy Afrikát Lesseps elvágta tőlünk azzal a keskeny csatornával, az semmi. Utas ember gyakran kel át szélesebb vizeken is. Ami a gyaloglást illeti: két évtized alatt minden levélhordó megfordulhatna egyszer Bombayban, Pekingben és a

Fokvárosban, ha a lábával végzett munkáját ilyesmire fordítaná. S mi régi pestiek, még ismertünk efféle vándorokat. Gül baba sírjánál nem egy turkesztáni özbég ember pihent meg, jó hatezer kilométeres gyaloglás után. S amikor kipihente magát, indult vissza, szó nélkül. Aztán leheveredett a Tamerlán sírjánál. Előbb azonban nagyott ivott tulajdon abból a pizáng héjából való csészéből, amelyből a budai édes vizet itta.

Emlékezzünk erre a Kelettel való haszontalan és rongyos érintkezésünkre most, mikor — óh csodálatos huszadik század! — reklámjait olvassuk a szibériai vasútnak: ne tessék Pekingbe tengeren menni, hanem szárazon! Fele idő és sokkal kevesebb költség. Az orosz vasutak nyomtávolsága sokkal szélesebb az európaiakénál; minden kocsi valóságos ház, termek és fürdők vannak bennök. Tizenhat napig élsz úri konyhán, zsöllyében ringsz és pelyhes nyoszolyában úgy alszol, mint egy közigazgatási bíró; egy reggel végre tisztelettel kelt föl a komornyik, hogy ha tetszik, audienciára mehetsz a khinai császárhoz.

Íme, nem csupán a tenger határtalan és szabad többé, hanem a föld is!

A hajót legyőzte a vasút. A jövendő Columbusai nem vitorlát fognak bontani, hanem síneket raknak le. Ismeretlen tengerek behajózása után következik az

ismeretlen földek bevasutazása. Ma még álomnak tetszik, amit mondok. S mégis az lesz a valóság. A művelt ember le fogja rakni azt a két sínszálat minden irányba, ahol hódítani akar. És az a vágány magamagát alkotja tovább. Viszi saját testét, a végtelenségig növekedőt, a síneket; viszi a munkásokat, viszi az élelmet, a vizet, a fegyvert. Lábon vagy lovon járó csapatokat elpusztíthat vad népek ereje, éghajlat viszontagsága, éhség, szomjúság. De akik lokomotivval járnak, azok mindig itthon vannak Európában. Az az érckígyó, a vasút, mindig csak a fejével jár az idegenben. Teste, az erős, a tápláló test, itt van, civilizációnknak közepette. Nincs többé bizonytalan kalandozás, ama bokharai dervisek kóborlásához hasonló sanyarú és szinte céltalan vándorlás. A lokomotiv megy. Az acél gondolat; az acél erő.

Egy szunnyadásából ébredő csodálatos nagy nép — szűz, ifjú hatalom költőiben, gondolkodóiban, tudósaiban — az orosz tanította meg ezt az ernyedt Európát a világhódítás mesterségére. A szibériai vasúttal. Talán még mink öregek is meg fogjuk érni, hogy ez az erő behat mindenüvé, ahová ósdiságunk eljutni nem tudott. Vasút fog végigrobogni a Szaharán, Timbuktuig, a Csad-tóig; meghódítja a máig ismeretlen Tibetet, feltárja az arábiai sivatag titkait. S az újszülött eszmének mindezek a csodálatos, rejtelmes királyságok hódolat

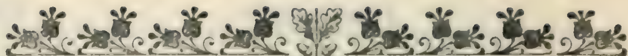
jelélül adnak aranyat, tömjént és mirrhát. Óh, milyen karácsonya ez az emberiségnek!

S ki tudja, nem úgy fogjuk-e valaha elérni az északi sarkot, hogy síneket rakunk a jégre! Jules Verne a megmondhatója. De ő már sokat mondott meg, amin a tudósok nevettek.

— Tessék beszállani Peking felé!

Csak tizenhat nap és csak ezerkétszáz frank. Máskor mindig utált reklám, te vulgivaga istenasszony, most szent és tündöklő vagy.

XXXV.

Végzethivés.

Szabadságharc korabeli ujságokat olvasgatok mostanában. S a *Pressburger Zeitung* 1849. junius 8-iki számában a bécsi *Wanderer* címü lapból átvett következő sorokat találom:

Bem tábornoknak már igen régtől fogva halálsejtelmei vannak. Vagy húsz év óta mindig azt mondja, hogy ő 1850-ben fog meghalni.

Mikor Párizsban lakott, gyakran ebédelt együtt az észak-amerikai követtel. Egyszer beszélgetésközben szóba kerültek a sejtelmek is. A követ csak nevetett az efféle babonaságon; Bem azonban komolyan kijelentette, hogy ő hisz a sejtelmekben. Elmondta, hogy húsz éves korában háromszor látta saját sírját; a sírkőre neve és az 1850 évszám volt vésve.

Erdélyben Bem több veszedelmes sebet kapott. Orvosa nem titkolta aggodalmát; de a tábornok nyugodtan azt válaszolta, hogy ő még egy évig fog élni.

E sejtelmének igazságában bízva, félelem nélkül jár a legsűrűbb golyózáporban is; azt mondja, hogy a golyó, mely őt halálosan találná, majd csak 1850-ben jöhet.

... Eddig van az 1849-iki ujságközlés. S bíz az ember furcsa érzéssel olvassa ezt a régi nyomtatást, mikor tudja, hogy Bem tábornok csakugyan a megjósolt esztendőben halt meg. Mint aleppói kormányzó hunyta be a szemét 1850 december 16-án. Némelyek szerint a pestis ragadta el; mások azt mondják, hogy kiujult régi sebei vitték sírba. Az egykorú Pesti Napló aleppói levelezője azt állítja, hogy Bem nedves lakásában hideglelést kapott s abba halt bele.

Elméleteket csinálni nem nehéz; még valósziműeket sem. Azt mondhatja az ember, hogy a korán megvénült, törődött vezérben fatalisztikus hite tartotta fönn az élet erejét; s mikor az a babonás év a vége felé járt, ez az energia meghibbant, tehát természetes, hogy Bemnek 1851 felvirradta előtt meg kellett halnia. Erős bizonyítéka ennek az energiahanyatlásnak az, hogy halála az év vége előtt két héttel következett be.

Mindez elég hihető beszéd; s mégis megdöbbent bennünket a csodálatos véletlenség vagy mi. Kivált ha tudjuk, hogy Bemnek az a végzethivés csakugyan valóság volt. Szent igaz, hogy mikor 1849 február 7-én ellőtte jobb kezének középső ujját ama portyá-

zók egyike, akiket lovaglókorbácsával akart elkergetni ágyúitól, e híres szavakat kiáltva: *„Kanaille, meine Kanonen will ich haben!“*, az orvosok az újj levágása után aggódtak, hogy a szörnyű hidegben halálossá válhatik a seb, ha oly kevéssé gondozzák, mint a tábornok tette. De Bem csak mosolygott: nem jött el még az ő órája! Bauer őrnagy emlékirataiból még eléggé ismeretes ez az anekdota:

„Gróf Teleki Sándor egyszer belép Bemhez egy ezüst pohárral, melyen puskagolyótól okozott horpadás volt látható; és elbeszéli, hogy ezt a poharat egy anya adta honvéd fiának, midőn a táborba küldte és megáldotta, arra kérve őt, hogy e poharat mindig magával hordja.

— A tegnapi ütközetben, mondta Teleki, kétségkívül ez a pohár mentette meg a megáldott fiú életét, mert az a golyó, mely az ezüstöt behorpasztotta, bizonyára őt öli meg, ha a pohár nincs ott.

Bem búskomoly arcát magasztos mosolygás derítette fel.

— Mily szép az a hit, hogy az anyai áldás ereje még az ellenséges golyók irányát is megszabja. Vétek volna ezt a hitet megingatni. De önnek, folytatta Teleki Sándorhoz fordulva, megmondhatom: én azt hiszem, hogy ama honvédnek még nem ütött utolsó órája s azért találta a golyó csak a poharát.

— Hátha a pohár nem lett volna nála? kérdezte gróf Teleki Sándor.

— Akkor, felelte Bem, alkalmasint vagy nem találta volna a golyó, vagy egyéb akadályba ütközött volna s mégsem volna semmi baja honvédünknek.

— Eszerint tábornok úr hisz benne, hogy az ember sorsa előre meg van írva, szólt Teleki bámulva.

Aztán hosszú vitatkozásba merültek e kérdésről.*

XXXVI.

Nagyságos.

Ugyan jókor kezdenek tiltakozni a képviselő urak az ő nagyságos címük ellen! Most, mikor már a szemeteseknek is csak a legtapintatlanabbjai nem méltóságolják őket. Továbbá mindenkit, aki eddig nagyságos volt. Mert a tekintetest megölte a nagyságos, a nagyságost pedig megölte a méltóságos; hogy a méltóságost mi fogja megölni, az még nem bizonyos; de hogy azt is megöli majd valami, az a természetnek törvénye.

Nem akarom kegyeteket a magyar titulusok történetével untatni. No meg nem is igen tudnám. Címezéseink históriája még megíratlan, s megírni nem lesz csekély munka. Ezer esztendős stilus curialisát kell végigvizsgálni, egybevetvén a külföldi parallelekkel, no meg magával a történettel. Hogy Mátyás király miképpen követelte ki magának a pápától a *majestas* címet,

annak nem nehéz a végére járni; de hogy Mátyás micsoda példa szerint kezdte a városi polgárokat — tehát nem csupán az erdélyi szászokat — *circumspectus ac prudens* címmel, az már fogasabb kérdés. Hát a többi száz! Még azt sem tudjuk hirtelenében, hogy a király, ha ma levelet ír valakinek, miért ad a nemes embernek *vitézlő*, a bárónak *nagyságos*, a grófnak *tekintetes* és *nagyságos* titulust. S azt se tudjuk, hogy mióta.

Ellenben közös kincsünk az az adat, hogy a *nagyságos* az erdélyi fejedelmek címe volt. Ezzel a címmel a mult század első felében nem igen dobálództak még. Itt hever az asztalomon Márton Józsefnek egy 1818-ban megjelent szótára; a végére vannak nyomtatva a lexikonok kiadását segítő magyar hazafiak nevei; vagy kétezer. Nagyméltóságú és méltóságos van köztük bőven, de nagyságos nincsen egyetlen egy sem. A tudós Márton ezt még nádori vagy fejedelmi címnek itélte. Úgy tudom, a negyvenes években kezdtek felbukkanni a nagyságos bárók. A némelyek szerint Metternichtől, mások szerint Windischgrätztől származó nagy természeti törvény: hogy az ember a bárónál kezdődik, vihette a főudvarmesteri hivatalnak valamelyik íródeákját 1867-ben arra a demokrata cselekedetre, hogy az udvari ebédre hívott képviselő urakat bárói, azaz nagyságos titulussal tüntesse ki az

aranyszegélyű kartonon. „Hadd legyen ember a képviselő is!" gondolhatta magában a nagylelkű férfiú. S kinevezte a képviselőket emberekké, abban a biztos tudatban, hogy a magyar nyelv titkait nem igen bolygotó főudvarmesteri hivatal ezért őt soha sem fogja elcsapni.

Csakhogy ma már a kutya is nagyságos. Hát akkor hol kezdődik az ember?

A méltóságosnál. No ne ijedjünk meg. Mindnyájan emberek, vagyis méltóságosak vagyunk.

Mind ennek pedig az indítója a magyar tudományosság vala. Elsőben budapesti egyetemi tanár uraknak kezdte dúlni kebelét a homályos bánat, hogy ők csak nagyságosak; épp olyan közönséges nagyságosak, mint kopoltyúval lélekző kolozsvári társaik, akik annak idején megírták azt a nevezetes instánciájukat, hogy adassék meg nékiek is a nagyságos titulus. Megadatott. S akkor javasolta Brassai bácsi, hogy a *nagysád* legyen az általános magyar megszólítás. Kendebb a Táncsics kendjénél. S élt is vele az öreg, életének századik évéig. Így címezte a minisztereket; s ha drótos tótot hivatott fel, azt kérdezte az ajtóban megjelenő zsíros atyafitól: „Nagysád a huzalos?"

Ez csupa nyilt seb volt. A budapesti tudomány azonban kitalálta gerjellenes kezelését. A szer a címzetes miniszteri tanácsosság volt. A méltóságosság.

Tündöklő demokrataságú és szikrázó józaneszű kettéválasztása a professzoroknak két rendbe: elsőbe és utolsóba, hogy az ifjúság mindjárt láthassa: kit kell sűrűn hallgatni. A miniszteri tanácsosság aztán egyszerre abba maradt, mert fölfedezték, hogy ki lehet sütni valami magyar udvari tanácsosságot is, annál inkább, mert magyar udvar nincsen. De az is méltóságos és még szebben peng. Az egyetemről a méltóságos kiszármazott a bankokba és mindenüvé, ahol jeles férfiak csinálják a magyar világtörténelmet. Aztán tovább terjedt, ő felsége legfelsőbb közbejötte nélkül.

Nagyságos úrrá engemet a Szikszay halhatatlan Géza főpincére nevezett ki 1877-ben. Méltóságos úrrá pedig tavaly tett meg az én félszemű vándor köszörűsöm, aki minden hónapban egyszer az iránt érdeklődik az előszobában, hogy élesek-e még a beretváim? Ez a köszörűs derék ember, mert jól köszörűl; de hogy királyi jogai volnának, nem igen hiszem. Azt azonban tudományos meggyőződésem szerint állítom, hogy címadományozás dolgában egyenlő erő az egykor nagyságos, ma már méltóságos képviselő urak főudvarmesteri meghivó-írójával. Ki meri hát tagadni, hogy én méltóságos úr vagyok?

XXXVII.

Úrnapja.

Úrnapja a katholikus egyház legragyogóbb ünnepe. A legfenségesebb oltári szentséget dicsőíteni, a ritus pompájában tündöklik a gazdag ifjú nyár aranya is. S ez nem véletlenség, hanem a bölcs áhitat akarata. A mi égövünk alatt kevés ünnepnek kedvez az idő. Gyakran még a pünkösd sem piros. A husvét meg nem egyszer zimankós: mert a tavaszi nap-éjegyenlőség után való holdtöltére esik, s ez néha igen korán van. Az egyetlen nagy ünnep, melyen a természet is teljes díszében sugárzik, az Úrnapja. Azért választotta az egyház a legnagyobb pompa ragyogtatásának. Ebben követik a katholikus fejedelmek is. Mikor a magyar ember némán ballag végig a bécsi Burg pompakellékeinek tárházain, a német szolgák rámutatnak egy-egy régi díszhintóra: ezt soha sem használják

máskor, csak Frohnleichnamkor meg a — magyar koronázáskor. Bizony nagy ünnep mind a kettő!

Az Úrnapja eredetét nálunk alig ismerik; csak annyit tudnak, hogy a XIII. században keletkezett, IV. Orbán pápa alatt. Legelterjedtebb az a legenda, hogy egy szent életű apáca álmot látott: maga az úr Jézus kívánta, hogy az oltári szentségnek ünnepet rendeljenek. Ez nem igen tudom honnan keletkezett mendemonda. Talán a XVII. századbeli Alacoque Margit látomásainak összetévesztése a XIII. századbeli dolgokkal. A Corpus Domini ünnnep igaz eredete a bolsenai csoda.

Bolsena umbriai városka nagytemplomában 1263 nyarán egy cseh pap misézett. Ez az idegen pap kétségekben vergődött. Nem bírt a transsubstantiatioban hinni. Nem fért az eszébe, hogy az ostyából valósággal az Úr teste leszen, mikor elmondja fölötte a consecratio igéit: *„Hoc est enim corpus meum.“* S íme ez a hitetlen pap áldozáskor azt látta, hogy az ostyán vércseppek piroslanak. Égő hittel borult le s megtért a szentség előtt. A csoda híre csakhamar elterjedt, s IV. Orbán pápa alig egy év mulva, 1264-ben, megszerzette a bolsenai csoda emlékére a Corpus Domini fenséges ünnepét. Ez eseménynek a művészet történetében is örökkévaló dicsőségű emléke van: Rafael stanzáinak legszebb frescoja a bolsenai mise, az Úrnapja keletkezését elénk adó magasztos kép.

Aligha írnék e köztudomású, épp csak nálunk kevéssé ismert dolgokról, ha nem akarja a véletlen, hogy a bolsenai csoda épp e napokban ismétlődjék az — íróasztalom egyik fiókjában. Egy csomó rég ott heverő fehér ostya megpirosodott. Kiverte ama — nem tudom hirtelen: micsoda nevű — mikroorganismus tenyészete, mely a buza sütetének piros színt ad. Igen közönséges tünemény. Minden középiskola természetrajzi szertárában van olyan ostya. De engemet most, Úrnapjának előestéjén, mégis mélyen megindít, hogy így találkozott az a középkori csoda, mely az oltárnál történt, s ez a hétköznapi jelenség az én íróasztalom fiókjában. Mert annak a nagy igazságnak a bizonysága, hogy valóság minden csoda, amelyet hisz az ember. Hogy a vizsgálódás elébb-utóbb kideríti a csodák nyitját, megadja a csodák természetes magyarázatát, nem üt rést azon a nagy költőiségen, hogy az emberek az emberfölöttire, e nagy és egyetlen vigaszra sóvárognak. Az ő hitök meggyógyítja őket. S ki akarhatja ezt a hitet elvenni? Subjective minden csoda igaz. Ezért nem vagyok ellensége a spiritizmusnak sem. Csak azoknak, akik pénzkereső mesterséget csinálnak belőle. A szemfényvesztőknek. Nekem kötelességem, amennyire tudom, leleplezni a spiritizmus minden csodáját. Meg is cselekedtem, valahányszor csak alkalmam volt. Ha hiába fáradtam, többnyire az emberen

múlt. S ez nem baj. A baj az, mikor a bolondítás szava győz, nem az igazságé. A bolondítók vezére — méltóságos urak úri barátja — ki ellenem, mint utóbb hallottam, remek támadásokat intézett, csaló volt a rejtelmes világon innen is; most, ha jól tudom, börtönben hál, ha ugyan meg nem szökött.

Minden hit a legnagyobb tiszteletre méltó, valamig őszinte. A lélek szabadsága az. S nincsen rútabb komédia a világon, mint mikor a francia és a svájci libre penseurök még azt is meg akarják akadályozni, hogy a pápista búcsúsok ne vonuljanak végig az utcákon. Ebben a dologban a *libre* szó és fogalom szégyenkezik, a *penser* ige pedig ámul-bámul: hogyan kerül ő ide? A hivés épp olyan szabadsága a gondolatnak, mint a nemhivés. Az a világ józan rendje, hogy megférjenek egymás mellett. És tiszteljék egymást. A tiszteletet főképpen a hit érdemli meg, mert hinni nehezebb mint nemhinni. S a hit subjective többnyire igazabb a hitetlenségnél. Vagy mit is mondott Pascal: aki kételkedik az isten létében, már hisz benne.

XXXVIII.

A viharágyú.

Felhő elébe harangozni igen régi katholikus szokás. És a falvak pápista tornyában ma is megkondítják a harangokat, valahányszor tarajos fellegek tornyosulnak az égen. E dolog eredetét talán még Katona Lajos sem tudja. A középkori barátok gyönyörű leoninusában ugyan háromféle meteorologiai erővel is dicsekszik a harang: *nimbos fugo*, *dissipo ventos*, *fulgura frango;* tehát nemcsak a felhőket kergeti el, hanem a szelet is szétszórja és a villámot is elhárítja; mindazonáltal az egyház ezt soha sem tanította. Sőt nem egy katholikus népkönyvet olvastam, mely inti a falvak népét, hogy a felhő elébe való harangozással hagyjon fel; mert gyakran megesik, hogy a mennykő a toronyba üt s megöli a harangozókat. A szokás azonban csak nem akar eltünni, mert a falusiak hisznek benne.

Hogy miért hisznek? Azért, mert a tapasztalat látszólag amellett bizonyít, hogy a harangszó csakugyan elkergeti a jégesőt. Haj, sok ilyen „tapasztalat“ van a világon! Kivált a hiedelmek országában. A dolog nyitja különben az, hogy nem mindig veri el a jég a határt, mikor tarajos felhők közelednek. Sőt sokkal többször fenyegető az ég, mint ahányszor csakugyan lezúdul a vész. Ha nem esik jég, a nép azt mondja, hogy a harangozás használt; ha pedig esik, a nép felsóhajt: hát még a harangozásnak sem lehetett foganatja!

Ne feledjük különben, hogy a népies meteorologia nem valami mennyei malasztnak, hanem a harangok szavának tulajdonítja a felhőkergetést. S ettől csak egy lépés van a mai viharágyúzás „örvénygyűrű“ elméletéig.

Hogy mi az az örvénygyűrű? Biz azt egyelőre nem tudja senki sem. És még kevésbbé tudja valaki, hogy miképpen gátolja meg a jég keletkezését. Mert a tudomány még azt sem sejti, hogy mint és miért fagy röggé a felhőben a vízpára. Van ugyan elég jégelmélet, de egyik elméletebb a másiknál; vagyis semmelyik se ér egy pipa dohányt. Valamíg nem tudni: hogyan keletkezik a jég és hogyan veszi elejét az ágyúzás: ez az egész dolog kívüle esik a fizikának. Mert a fizika a természet törvényeit keresi és ennél fogva nem hisz el semmi bizonyíthatatlan dolgot. Ebben különbözik a mágyiától.

Aki ismeri a fizika történetét, nem tagadhatja, hogy sok nagy dolognak — sőt a legtöbbnek — elébb ismertük meg a praxisát s csak azután sütöttük ki a theoriáját. De arra nincsen példa, hogy valaminek a legegyszerűbb ismerete nélkül csináltunk légyen elméletet, s aztán ebből a délibábos elméletből támadt volna a praktikus valóság. Ilyen az a német Wirbelring-theoria. Ha valaki azt mondja: próbáljunk a felhő elébe ágyuzni, amint a nép harangoz a felhő elébe; mert vannak holmi följegyzések, hogy csatatereken a jégfelhők eloszlottak az ágyúdörejtől, — az beszéd. S ha valakinek van kedve is, ideje is, ágyúja is, puskapora is, derék dolgot cselekszik, ha kisérletez. Sőt bár kisérleteznének mentül többen. Ez experimentumoknak csak haszna lehet; mert vagy bebizonyosodik a statisztika adataiból, hogy az egész felhőkergetés mendemonda, vagy az látszik meg, hogy az ágyúzás csakugyan igen sok esetben elejét veszi a jégesőnek.

Tehát senki sem kivánhatja józan ésszel, hogy a viharágyuzást hagyják abba. De viszont a természettudományos gondolkodású ember nem nyugodhatik bele abba a nagy falsumba, hogy a viharágyúzást ma már fizikai valóságnak, törvénynek állítják, sőt az elméletét is olyan bizonyossággal hirdetik, mint a kétszer-kettőt. Minden elmélet, amelyet eddig erről gyártottak, a legnémetebb *obscure per obscurius*. A „gázörvény-

gyűrű", mely felhat az isten tudja, hány köbkilométer felhőbe s ott ugyancsak isten tudja mi módon meggátolja az ismeretlen keletkezésű jég képződését, — tudománytalan beszéd. S csak arra való, hogy a jámbor emberek tisztelettel tátsák reá a szájukat, mint mindenre, ami nagyképű és érthetetlen.

A viharágyúzás ma még szinte csak egy kategóriába tartozik a felhő elébe való harangozással; sőt ami a legfőbbet: a statisztikát illeti, az utóbbira nézve talán sokkal több adat van. Ha valaki nekifeküdnék a régi könyveknek, ujságoknak, ezrivel találhatna adatokat arra nézve: miként találkozott vagy nem találkozott a véletlen jégeső a nem véletlen harangozással. Mert harangozni ezer év óta harangoznak a felhő elébe, ágyúzni azonban nem ágyúznak csak egynéhány esztendő óta.

Hogy a dolognak humora is legyen: épp most olvasom az ujságban, hogy a jóború Moór községe immár három év óta „megvédte" szőleit a viharágyúkkal a jégesőtől; de egyszersmind olyan szárazságot okozott az églövöldözéssel a környéken, hogy most a szomszéd falvak a kormányhoz folyamodnak: tiltsa el a moóriaknak azt az újmódi boszorkányságot, mert nekik tönkre kell jutniok. Ki lehet bölcs Salamon ebben a pörben? A birónak mindenekelőtt ki kell hallgatnia Magyarország legjelesebb meteorologusait. Ezek

csak azt mondhatják, hogy semmi bizonyosat nem tudnak a viharágyúzás, a jégesők elmaradása és a szárazság — ez új motivum — okbeli összefüggéséről. S annak valóban csak Jupiter pluvius a megmondhatója, hogy miért nem adott Moór vidékének három év óta esőt? Az ágyú vette-e el a kedvét vagy valami egyéb? Az Olympus ura azonban szakértői véleményeket nem mond. Tehát hogyan lehessen igazságosan eldönteni a jó fejérmegyeiek pörét? S ha esetleg mégis elveszik a moóriak ágyúit, de azután sem esik az eső: mi lesz akkor?

XXXIX.

Az utca szennye.

Mikor Le Nôtre végigvezette XIV. Lajost a versaillesi új park zsinórmérték szerint nyírott fái közt és kicirkalmazott útain, a király azt mondta:

— A kert szép, igen szép, de egy hibája mégis van. Tudja mi? Kifeledte belőle a köpőládákat!

Ki hitte volna most harminc esztendeje, mikor ezt az anekdotát Ploetz francia nyelvgyakorló könyvecskéjében olvastuk és nevettünk is rajta gyermeki vidámsággal, hogy a versaillesi park szalonias pompáját és rendjét csúfoló e köpőládákat valamikor az orvostudomány fogja követelni — az utcák számára!

Igenis, egy magyar orvoslapban most azt sürgeti egy derék szakember, hogy a városok legforgalmasabb utcáin köpőcsészéket kell lehető nagy számmal elhelyezni; mert a tüdővészes ember sputuma nemcsak kocsin és hajón fertőz ám, hanem az utcán is. —

Szent igaz! S ha bizonyos volna, hogy amaz edények révén az utcák kövére nem jut többé semmi contagium, minden okos embernek azt kellene ohajtania, hogy már a jövő héten legalább is tízezer olyan csészét rakjanak ki Budapest tízezer pontjára. Ámde épp az a baj, a nagy baj, hogy a dolog nem bizonyos. Vagy ki kényszerítheti akár a tüdővészes beteget, akár az egészséges járókelőt, hogy ne akkor és ott expectoráljon, amikor és ahol szükségét érzi, hogy szabaduljon a torkát ingerlő és a lélekzését nehezítő nyálkától; s keresni induljon: hol van olyan csésze? Csekély foganatú lenne ez az igen bölcs bajmegelőző intézkedés akkor is, ha az utcán való köpködést is büntetnék, ahogy a közúti kocsikon, a vasutakon, a gőzhajókon való köpködést büntetik. Mert az ellenőrzés lehetetlen. Vagy ki vigyázzon erre? A rendőrök? Hát ahova nem lát a rendőr? Vagy sötétben és ködben, mikor senki sem lát, tehát a rendőr sem lát!

Az utca sok veszedelmes és láthatatlan szennye — annál veszedelmesebb, mennél láthatatlanabb szennye — ellen nem ez a helyes és erős védekezés. Hanem a lábbelinek gondos megóvása minden piszoktól.

Sajnos, már sok év óta nem kisérhetem a minden európai emberre nézve kötelező figyelemmel az orvostudomány mozgalmait. Tehát valószínű, hogy amit én nem-orvos most mondok, énelőttem már elmondta

nem egy szaktudós. Nem gondolom hát, hogy valami újat beszélek, mikor az állítom, hogy a mai hygiene is csak bámulattal szemlélheti az iszlám ama tizenháromszázados — talán zsidó eredetű — törvényét, mely keményen tiltja, hogy az ember ugyanabban a lábbeliben lépjen a templomba, a házba vagy bármely más lakott helyre, amelyben az utca porát, sarát tapossa. Muhammad — áldassék! — a legtökéletesebb hygienei tisztaság alapját vetette meg e rendszabásával. A tüdővész statisztikája — valamint minden egyéb statisztika is — tökéletlen az iszlám országaiban. De azt mégis tudjuk, hogy a phthisis a Keleten nem pusztít úgy, mint Európában. Egyelőre nehéz volna bebizonyítani, hogy e között és a keleti szobák nagy tisztasága között okbeli összefüggés van, — noha nem lehetetlen, hogy van ; — de azt már, gondolom, senki sem tagadja, hogy mégis csak jó dolog az, mikor az emberek az utca szennyét mindig a küszöbön kívül hagyják.

Az iszlámhitűek többnyire két cipőt viselnek. A külső, melynek török neve nálin, azaz patkó, a porban, a sárban gázolásra való. Mielőtt az ember valahova belépne, ezt a felső cipőt lerugja. Vagy hogy is lehetne a drágalátos szőnyeget vagy akár a tiszta fehér rizsszalma gyékényt piszkos csizmával összetapodni! Arról nem is szólva, hogy a kereveten maga alá sze-

dett lábbal ül az ember. Az urak e dupla cipője a vargamesterségnek drága remeke; a szegényeké szattyánbőrharisnya és durva saru. Az aszonyok az utcán olyan kettős sarkú fatalpon járnak, amilyen a San-Toy operettben azé a khínai kisasszonyé. Ez a sokféle lábbeli templomok előtt, hivatalok előszobáiban stb. mindig százával van. Aki pedig mezitláb jár, mielőtt átlépne valamely küszöböt, télen-nyáron leönti a lábát egy csöbör vízzel.

Nekünk európai embernek mindez furcsa, sőt mulatságos. Mert nem jut eszünkbe, hogy ez az igazi tisztaság: a házba semmi sem kerül az utca mocskából. Azt ellenben nem ítéljük se furcsának, se mulatságosnak, mikor az operáló sebész az asepsis legszigorúbb törvényei szerint dolgozik: kaucsuk zubbonyban, fertőtlenített kézzel, sterilizált eszközökkel, de a cipője poros és sáros. Mikor a legutóbbi nagy kolera-járványkor, ujságíró-kötelességemet teljesíteni, egy fél délutánt töltöttem a barak-kórházban, nem elégeltem meg, hogy távozáskor a fehér kaucsuk köpönyegből kibujva, megmossam a kezemet — mely különben odabent semmit sem érintett — káli szappannal, hanem a legközelebbi boltban új lábbelit vettem, s régi cipőmet a szemem láttára tűzbe dobattam. És merem mondani, hogy én teljesítettem kötelességemet mind magammal, mind családommal és a többi velem érintke-

zővel szemben igazán korrektül, s nem a velem volt orvos urak, kiknek az ilyesmi eszébe sem jutott. Hogy a kolera miként ragad emberről emberre, ma sem tudjuk jobban, mint 1831-ben tudtuk, noha már a bacillusát is ismerjük. Meglehet, hogy az a cipő-eldobás épp olyan haszontalan vagy épp olyan hasznos cselekedet vala, mint a kaucsuk köpönyegbe való bujás meg a zöld szappannal való mosakodás. Ez, mondom, bizonytalan; de az bizonyos, hogy amit én tettem, logikus cselekedet volt, ha már hinni kell, hogy a kolera fertőző csirák révén terjed kivülről befele.

Az európai hygiene, azt hiszem, valamikor nagy fontosságot fog tulajdonítani annak a ma még csak a Keleten győzedelmes igazságnak, hogy a lábbelivel az utca szennyét a házakba hurcolni rút és veszedelmes dolog. Utcai köpőcsészék és ellenőrizhetetlen tilalmak helyett por- és sárcipő kell. A hölgyek minden undokságot fölszedő hosszú szoknyáinak megkurtításáról nem is szólván. Akkor majd nem fog a hygiene azon sopánkodni, hogy minden szőnyeg fészke a gyilkos mikroorganizmusoknak. Tiszta lesz a ház és bátorságos benne az egészség, az élet.

XL.

Ahasvérus.

Heine-szobra a kőből vagy ércből való bolygó zsidó. Hol itt, hol amott bukkanik fel a világon, de nincs maradása sehol; kiüldözik mindenünnen a gyűlölet és a butaság erejével. Volt ugyan egyszer egy kis pihenő helye valahol messze, kék tenger fölött, szomorú pálmafák alatt, Kerkyra szigetén, oda rejtette a magyarok bánatos, szent királynéja: „Nyugodjál meg itt, te szegény zaklatott, te nagy költő, szívemnek költője!" Ott van-e még vagy kidobták az árokba? Ki tudja! Ha megtűrték is, nem Heine az többé, csak egy darab faragott kő; mert nincsen többé fejedelmi kéz, mely megkoszorúzza vadvirággal. Neki pedig az kell: koldus-ékesség, királynői kézből. Csakis ez méltó ékesség őhozzá. Ez az ő diadala.

Európában a reakció sehol sem akarta megtűrni Heine szobrát. Fél tőle; mintha az az egy néma bronz-

alak volna a veszedelem, s nem a millió beszédes ólombetű! Amelyeknek mindenike egy kis momentum, egy-egy parányi Heine-szobor. Hiába, maga a kép, az a fájdalmasan mosolygó kép, nem lel egy négyszögméternyi foltot a nagy világon, ahonnan nézhesse az idők folyamát, az örök igazság óceánja elé hömpölygőt.

Csoda-e, hogy szabad gondolkodású embereknek harci kedve támad, mikor eszökbe jut ez az üldözött szobor! Hát küzdjünk és legyen a faragott kép diadalmi emlék! Vagy itt vagy amott, csak legyen valahol; jeléül az eszme halhatatlanságának. Mert nem halt meg a leányzó, csak aluszik. Most egy Németországba szakadt magyar zsidó ember hagyott egész kis vagyont Heinre szobrára; állítsák fel az emléket Erlangen városában, ha pedig ott „nem kell“, hát Budapesten. Az az örökhagyó nem is akkora hazaáruló, amekkorának látszik. Úgy gondolkodott, hogy Heine Henriknek joga van legelsőbb Németországtól követelni tiszteletet és dicsőséget; s ha ott elutasítják — ki tudja hányadszor! — akkor tisztességgel mehet abba a szabad országba, ahhoz a szabad nemzethez, melyről gyászos napokban azt énekelte: „*Wenn ich den Namen Ungar hör', wird mir das deutsche Wams zu enge...*“

Hogy a Magyar Tudományos Akadémiában Goethe-szoba van, nem éppen múlhatatlan dicsőségünk; de

arra már kevélyek lehetnénk, ha Európa első és egyetlen Heine-szobra itt állana, nálunk, hirdetni a világnak, hogy ez a föld menedéke az üldözött eszmének; hogy itt vendégszeretet őrzi bujdosásában, valamig haza térhet diadallal, ha majd ott is szabad lesz a gondolat. — Eleve látható, hogy az a szobor hozzánk is csak a sárnak záporán át juthatna. Hiszen itt van, ha egyéb nem, hát a mi lelkes ifjúságunk, aki bizonnyal azon kezdené, hogy hagymakoszorút tenne a szobor talpára. Abcug zsidó! Hogy az a halhatatlan, a mi királynénk lelkének barátja vala, egy kicsit mellékes. Valamint az is mellékes, hogy Heine szíve a mienkkel dobbant legnagyobb boldogtalanságunkban. Ej, az a vers — ha ugyan olvasták — tulajdonképpen főtisztelendő Liszt abbé urat bántja azért, mert nem izraelita. És a többi. Egy szóval bizonyos, hogy hetedhét országra szóló herce-hurca lenne abból, ha az az Ahasvérus ide akarna jönni. De hát csak hadd lenne. Nem félünk a világosságnak és a sötétségnek semmi küzdelmétől; sőt örülünk, ha a háború mentől több csatatéren folyik nyiltan. Hamarább van vége. S az áldás, mert így, ezzel az óvatos portyázó taktikával, egy kicsit unalmas.

XLI.

Tündérujjak.

Ha a felséges és fenséges urak kabátjáról lekívánkozik egy gomb, vajon föl szokták-e varrni a felséges és fenséges asszonyok?

Nem szokták, komoly etiquette-tanulmányaim alapján egész határozottan merem állítani, hogy nem szokták; de föl *tudnák* varrni.

S ez a fő dolog, nagyságos olvasóim. Az az egy szál cérna igen erős kötelék miközöttünk, férfiak és nők között. Nélküle sok minden nincsen jól. Szükség van erre a mi bajuszos gyámoltalanságunkra. Szép hajadon, őrizkedjél Tihamér doktortól, ha eldicsekszik vele, hogy ő maga is úgy föl tudja varrni a gombot, hogy elébb szakad le a kabát a gombról, mint a gomb a kabátról. Ebből a doktorból nem lesz jó férj. Mert már elvégzett egynéhány osztályt az agglegénység iskolájából. Függetlensége félelmes. Varrjon ő csak levágott

füleket; az ártatlan mesterség. Viszont te, doktor, elvennél-e feleségül olyan leányt, aki nem tudna fölvarrni egy gombot sem! Ez órában — hisz ép májusi este van — azt szavalod, hogy a virágok nem varrnak; sőt nem is tűrnéd, hogy varrjanak. De azért még sem vennéd el a szecessziós leányt, ki úgy fölszabadult a tű és a cérna rabszolgasága alól, hogy már nem is ismeri; mert okos ember vagy, te doktor.

Hanem azért mégis bölcs a Budapesti Orvosi Kör, mely tegnap este kimondotta, hogy a leányiskolákban el kell törülni a kézimunka kötelező tanítását. Ez a határozat nem a tű és cérna ellen tör. Bizony ezután is csak asszonykézből kerüljön ki a pólyánk is, a szemfedőnk is. De a józan ész nevében átokkal sujtja a himzőrámát, a horgolótűt és mindazt a sok dibdáb, munkának hazudott időfecsérlést, mely mindmostanig rontotta a kis leányok szemét, ferdítette a hátgerincét és butította az elméjét.

Rettenetes elgondolni, hány órát, napot, évet lop el a leánygyermekek életéből ez a testre, lélekre egyaránt káros piszmogás. Hány szem, hány csontozat épsége vész el bele! És hány idegzet gyöngül meg tőle! A tudósításokban nem látom, hogy az orvos urak ezt az okot is említették. Pedig fontos ok. Neuropathának nem kell mondanom, hogy a hosszú, folytonos egy helyre nézés meghibbantja a gyermek idegeit. A sok

hisztériás nő, kit egy szóval is lehet hipnotizálni, nagyrészt a himzőráma mellett szerezhette baját. Ez a lelki rachitis. Hát a testi, melynek a kézimunka úgy kedvez!

De azért a leánykának dolgoznia kell. Dolgoznia, hogy tíz évi tanítás után napok keserves munkájával meg tudjon csinálni egy méter hímzést, melyet a Bonnaz-féle gép harminc másodperc alatt készít el, s mely a boltban tizenkét krajcárért kapható.

A géppel való e céltalan versengés a nyugaton már régen véget ért. Az angol leányka megtanulja, hogyan kell tűt forgatni; nem is lehetne belőle a feleség és anya ideálja, ha nem tanulná meg. De szeme, gerince, idege és elméje nem lesz a himzőráma koldusa. Míg a magyar leány ott görnyed az iskolában, amaz ostoba és fölösleges robottal gyötrődve, az angol kint labdáz a gyepen vagy hanyatt fekszik a kemény deszkán, napi két-három óráig. Ez a kemény deszka az angol orthopaedia leghatalmasabb eszköze. Ha a brit faj egyenes, mint a fenyő, ennek a deszkának köszöni. A gyermeket már háromesztendős korában reászoktatják erre a pihétlen ágyra. És folytatják valamig a növése tart. Hanyatt feküdni — egy darab fa a tarkója alatt — Angliában ép oly fontos része a nevelésnek, mint a lecke, a játék, az olvasmány.

Ilyen deszkát kell csinálni a fából, nem himzőrámát, minálunk is. Hálánkra érdemesek a józanul gondol-

kodó orvosok, kik végre-valahára föltámadtak egy ósdi és buta portéka, a kézimunkatanítás mai rendszere ellen. Hogy lesz-e foganatja az ő okos mozgalmuknak, az már más kérdés. És elég kétséges kérdés a mai bölcs világban.

XLII.

A mosó-ház.

Egy jóltévő úri hölgy a nyáron huszonötezer koronát ajándékozott a fővárosnak a végett, hogy mosóházat állítsanak belőle a szegény asszonyok számára. Hogy annak a nemes nőnek most ez ajándékát vissza kell követelnie, mivel a főváros nem hajlandó a jótékonyság afféle gyakorlására; s hogy az a hölgy talán vissza is fogja kapni a pénzét, ha másképpen nem, hát bírói úton, — csupa olyan budapesti gyönyörűség, amelyet csak természetesnek és programmszerűnek ítélhet az ázsiai tudományokban járatos ember.

Nem is épp erről akarok én beszélni.

Csak azt szeretném megmagyarázni, — európai olvasóim kegyes engedelmével — a mélyen tisztelt Keletnek, hogy mi is az a mosóház, (vagy ha volna, lenne vagy legalább lehetne: okvetetlenül mosoda, mivel már csak ez Budapest nyelve). Mi a mosóház, melyet a székesfőváros egyelőre fölöslegesnek itélt.

Azon kezdem, hogy a világirodalomnak legnagyobb szamársága az az ősi novellistafrázis: „szegény, de tiszta.“ Mert ez *contradictio in adjecto.* A tisztaság a legdrágább portékák egyike. Olyan drága, hogy a tisztaság maga a legnagyobb fényűzés. Hány ember van ebben az országban, aki mindennap fürdik? Vagy csak hány olyan is, aki mindennap tiszta inget vesz magára? „Hideg vér és tiszta gallér!“ mondja a Berczik Árpád régi vígjátékának hőse. Ez a szálló íge igen mélyértelmű. Sokkal mélyebb, semmint vidám alkotója ezelőtt harmincnégy esztendővel gondolta. Mert e kornak valóságos karakterisztikonja. A gallér tiszta; de az ing lehet a piszok állami privilégiumával dicsekvő Jäger-gyapjú is. A kilenc vagy több hetes. S viselője, az az úr, mégis úr a pokolban is. Noha az én jeles írótársam, Dante, az *Inferno* gyalázatos gyötrelmei közül kifeledte a piszkos ingben való járás komisz keservét. Minden reggel tiszta ing! Hány ember van ebben az országban, aki lelkiismeretének — valóban annak! — e szavára hallgat! Nem mondok semmit, nehogy szörnyűt mondjak. Csak megjegyzem, hogy azok a takarékos urak mind a mosóné rovására dugják e zsebökbe a piszkos ing tiszta jövedelmét, a harminc piszkos fillért. S a magyar Vauvenargues, Kenedi Géza, mégis csak keserű tréfából mondja, hogy a párbajképesség elő föltétele a tiszta ing!

Hát a szegény ember! Akinek testére minden áldott nap a munka szent, de mégis csak fekete szennye rakódik le! Milyen annak a fehérneműje, az ágya, az asztala, ez a három istenileg és emberileg fenséges dolog! Ne szóljunk. Nekem, a másodmagammal és két cselédemmel élő, középsorsú embernek évi háromszáz koronámba kerül a mosás; ez a házi művelet. S ha én ezt mondom, mit szóljon a nálam tízszer szegényebb, de tizedmagát fönntartó ember? Csoda-e, ha piszkos? Csoda-e, ha lakása, ruhája és mindene csattanó pofot mér ama szentséges, de drága istenasszony, Hygieia arcára?

Európában ezért gondoskodott már a civilizáció igen régtől óta arról, hogy megkönnyítse és olcsóvá tegye a szegény asszonyok munkáját, mikor mosni akarnak. Az ezer *lavoir* és *buanderie*, amelyet a Nyugat jótékonysága fönntart, ingyen adja a szegényeknek a mosás két főkellékét: a meleg vizet és a szappant. Az asszonyra csak a két keze munkája vár. *Lavatoio* van még Fiuméban is. Csak Budapesten nem lesz soha. Mert európai portéka.

Vagy hogy hazudom most az egyszer. Budapesten volt is, van is szegény asszonyok mosóhelye. S használják most is százával, hanem ezrivel. Harmincegynéhány esztendővel ezelőtt, gyermekkoromban, sokszor elnéztem, hogy a Császárfürdő kádjaiból és

medencéiből a Dunába folyó meleg ásványvízben mint mostak a szegény, a legszegényebb asszonyok. Felhasználták azt a kis nem tudom hány ingyen kaloriát, amelyet maga a teremtő ad. Jégben, hóban is ott álltak azok a fejérnépek, térdig a gőzölgő vízben; és csattogott a sulyok. Így van-e ma is? Nem tudom. Szinte lehetetlen, hogy ne „rendszabályozták" volna meg valahogyan ezeket az asszonyokat, a kik ingyen használják a föld gyomrának drága melegét.

De mai s látok olyan vakmerőket, akik a kőszén- és fakereskedelmet károsítják meg minden áldott nap. Kijárnak ide, az artézi kútra, és viszik a jó forró vízet puttonnyal, korsóval, ha nem mosni, hát legalább mosogatni. Nagy helytelenség, hogy a főváros ezt a visszaélést még nem tiltotta el. Hiszen ez valóságos tolvajság! Lopják az ingyen meleget! Sőt az ingyen melegvizet. Remélem, hogy e följelentésemnek meglesz a foganatja; s holnap már röndér riasztja el a jóval forró kúthoz járuló népet.

De így magunk között mégis azt mondom, hogy angyal az az ismeretlen nő, aki pénzt, sok pénzt akart adni, szegény balga, arra a célra, hogy Budapest szegény népe tisztálkodhassék; ha egyébért nem, hát azért, hogy ne pusztítson közöttünk a sok piszok, melynek közönségesebb neve járványos betegség. S az a nemes teremtés talán arra is gondolt, hogy Buda-

pest városában nem kell a mosókatlan alá fűteni, mert úristen ő szent felsége időtlen idők óta maga melegíti a vizet itten a szegények számára, s ez a sok hévforrás mind arra való, hogy a szegényeknek ne kelljen az üst alá gyújtani.

Angyal az az ismeretlen nő. És okos angyal. De nálunk írásban adják ki róla, hogy balgatag.

XLIII.

Földindulás.

Zágrábnak az 1880-iki földindulás szinte az volt, ami Pestnek az 1838-iki árvíz vagy Szegednek a katasztrófa: szerencsés szerencsétlenség. Falu-városok jómódú és szokásaiban megrögzött népét csak a kénytelenség viszi a modern építkezésre. Valamint a művészetnek is csak holmi bajok révén jut egy kis nagylelküség itt mifelénk. Ha nem is mindig, de gyakran. Zágráb például nemcsak legszebb utcáit köszöni a földindulásnak, hanem pompás székesegyházát is. Amaz istencsapása nélkül a dóm alkalmasint ma is csak a régi roskatag és négy századon át felismerhetetlenné toldozott-foldozott épület volna. — Hanem, Uram, ha a földalatti erőnek azt méltóztatol parancsolni, hogy az új Zágrábot döntsék halomba: akkor megsírathatjuk ami rossz testvéreinket, a horvátokat; mert az új városok nehezen támadnak fel: együtt halt velök az erő, a munka, a pénz, a kedv.

Hogy mi a földindulás: annyiféleképpen tudjuk, hogy tulajdonképpen sehogyan sem tudjuk. Az elméletekben úgy válogathatunk, mint az éretlen vackorban. Sejtelmünk sincsen róla, mi van a talpunk alatt egy kicsit mélyebben. Például csak annyira, amennyire Budapesttől Gödöllő esik. Ami geológiai feltárást eddig ismerünk, még annyira se hat le, mint mikor a gyermek a piros husvéti tojás héjára cifraságokat karcol tűvel. Vagy mit is mondok. A tű nyomán rettenetes, több száz kilométeres mélységek tátonganak, ha a tojás átmérőjét a Föld átmérőjéhez hasonlítjuk. Mi pedig jó, ha egy kilométerre jutottunk le az artézi kutak fúrójával a 6,370.000 méter sugarú földgömbbe. A Laplace égő csillaga van-e itt alattunk, az ismeretlen mélyben; vagy immár kemény a Föld alkata, csak tűzfolyamok keringenek üregeiben? Ne tessék kérdezni; főképpen geologusoktól ne, mert ezek a különben igen jóneveléső derék urak könnyen gorombákká válnak. Azt hiszik: csúfolódunk velük.

Egyet mégis bizonyosan tudunk; azt, hogy a Föld melegsége a mélységgel nőttön-nő. Ezt meg tudtuk mérni thermométerrel; legalább addig, ameddig a thermométert le tudtuk bocsátani. Mikor tehát válogatnunk kell a földindulás elméleteiben — bátran választhatjuk akármelyiket, mert valamennyit a legkiválóbb akadémikusok védik — mégis csak legjobb a magyar

paraszt ész szerint eljárni, vagyis a legkevésbbé cifrához szegődni. — A földalatti vizek — vagy néha maga a tenger — leszivárognak vagy épp rétegeket alámosva leszakadnak olyan mélységekbe, ahol már igen nagy a hőség. A víz gőzzé válik, szabadulni, terjedni akar, s mert nincsen módjában: megtörténik a valóságos földalatti kazánrobbanás. Tőle inog meg a föld.

Semmi tünemény nem hat az emberre ilyen iszonytatóan. Az a sarkalatos törvény dől meg, melyet testünk-lelkünk igaznak ismer: hogy a föld szilárd, bízhatunk benne. S mikor kiderül, hogy ez sem igaz: az állati rémület veszen erőt rajtunk.

Egyszer Athenében töltöttem egynéhány napot. Igen rossz, őszi tengeren jutottam oda. És még sokáig éreztem a hajó ingását. Az Akropoliszon egyszer azt láttam, hogy Phaleron fölött a tenger kék vonala föl kezd emelkedni a sápadt égre. Vagyis szédültem. Tengeri beteg voltam a szárazon. Ez a gonosz jelenség még jobban érzett, ha feküdtem. Az ágy hol fölkalandozott velem a magasba, hol lesülyedt; mellesleg pedig hosszú éjtszakákon át hallottam ott a vendégfogadóban, hogyan ordítanak a hullámok, hogyan zihál a gép és hogyan csattognak a vitorlák. — Egy éjtszaka felriadtam: akkorát szökött az ágyam. Mikor az akarat szünetel, az ember elméje mindennél gyorsabban jár. Egy másodpercnek ki tudja milyen parányi töredéke

alatt számot vetettem magammal, hogy *ez* a tünemény nem a napok óta megszokott képzelődés, hanem *valóság*. Földindulás van! Még pedig nagyfokú. Rossi és Forel tízes skálája szerint körülbelül hatodik, mikor az alvók mind fölrettennek, az órák megállnak, a bútorok inognak, a fák félrehajlanak. Ezt azonban csak most mondom. Nem jutott akkor nekem eszembe se Rossi, se Forel, se semmi fok; csak ez az egy: menekülni! De hová? Mikor megbízhatatlan maga a föld is! Ha vízbe estem, megvan az a gondolatom hogy kimászhatok valahová. De hová mászszon ki az ember, mikor magáról a földről akar szabadulni! S az a szörnyű, hogy nem a veszély félemlít meg. (Haj, milyen könnyű bátornak lenni!) De az ösztönök borzadnak bennünk össze, a természetellenes csoda láttán, hogy a föld mozog, mint a víz; partja pedig nincsen.

Aki ezt érezte valaha, a földindulás híreit nem olvassa a telegrammböngészők csendes és kegyetlen tompultságával.

XLIV.

Novellahősök.

„Megölték a legényt három forintjáért.“ A lajdinánt úr meg magát ölte meg százhúsz forintért, mellyel a tiszti étkező számadásánál nem tudott elszámolni.

Bennünket, komoly gondolkozású, adófizető családapákat, ilyenkor nem a vér és a halál borzaszt meg, hanem a kérdéses summa csekélysége. Rettenetes! Rettenetes! Ha Rothschild báró ő excellenciáját ölik meg az útonálló ghazlenek három milliárdjáért, abban van egy kis józan ész, hogy ne mondjam méltányosság. De hogy ama csúnya népromânc hősének három forintért, azaz hat koronáért kellett elpusztulnia a zsiványok kezén, az fölháborító. Hogy báró Eynatten altábornagy több százezer forint elsikkasztása miatt lőtte magát főbe, hagyján. De mikor Szászvároson az a szegény kis *Berufslieutenant* azért halt meg, mert százhúsz forinttal nem tudott elszámolni, égnek mered

a hajunk, és azt mondjuk: hát csak annyit ér egy emberélet? Miért nem fordult hozzánk az a szerencsétlen fiú, mikor bajba keveredett; miért nem kérte tőlünk, ismeretlen emberektől, azt a potomságot kölcsön, becsületszóra!

Az igazság pedig az, hogy az a kis *Berufslieutenant* a legokosabbat cselekedte, amit csak cselekedhetett. Mert neki az a százhúsz forint nem volt potomság, hanem rengeteg, képtelen summa; akkora mint legalább is százhúszezer forint. És azt a százhúsz forintot épp úgy nem adta volna neki kölcsön a nagy mindenségben senki, mint a százhúszezeret. Neki tehát mennie kellett. És ment is, mint egy hős.

Pedig csak novellahős volt a szegény. Még csak nem is regényhős, mint Don Quijote, ki legalább a nagy, húszkötetes lovagregényektől bőszült neki. Ezt a boldogtalan gyereket az apró-cseprő novellák bolondították meg; amaz ujmódi novellák, melyekben a hadnagy és főhadnagy *immer fesch und immer schneidig*, érdekes, előkelő, gazdag, nőhódító, pezsgőfogyasztó, zseniális és könnyen él, könnyen hal meg. Az ilyen novellákat este elolvassa a *Berufslieutenant* és másnap reggel arra ébred, hogy ő *eigentlich* egycsillagú isten.

És nem a szegény, rettenetesen szegény kis hivatalnok, aki, jóllehet ő felségének kardbojtját viseli,

inségesebb fráter a telegrafus praktikánsnál. Fizetése, melyet a kezéhez kap, annyi mint egy levélhordóé. És szürke, fakó az élete. Nem csillog benne más, csak az az egynéhány szál sujtás. Legfőbb célja, hogy negyvenesztendős korában kapitány lehessen. Mert a kapitány már gazdag ember: vasárnaponkint hét-krajcáros szivart szíhat, kettőt-hármat.

Ez a szegény kis ember novellahőssé cseperedvén, Don Quijote útján jár. És tragikómikuma szakasztott az a paródiája a nagyságnak. Az ő szélmalma, az ő Mambrin sisakja, az ő tobosoi Dulcineája a sok fickó-sör (pezsgő), a háromforintos korhelység (kábító, sardanapali orgia) a vén kóristáné (szerelem). Óh, te siralmak siralma, fényűző, dobzódó koldusság! Mindez azonban pénzbe, szörnyű sok pénzbe, például száz-húsz forintba kerül. S mikor le kell számolni, a kis piszkos, nyomorék novella véget ér, még pedig ugyanazzal a legnagyobb csattanóval, amellyel a legfényesebb drámák végződnek: a fönséges halállal.

És e novellának megvan az az érdeme is, hogy nem hazug.

XLV.

Francisque Sarcey.

Az *oncle* meghalt. Azért mondom, hogy az *oncle*, mert Francisque Sarceyt egynéhány év óta Párizsban és Budapesten így nevezték. Kivált Budapesten. Mert méltóztatnak tudni, hogy a városi divat a vidéken mindig erősebb, mint magában a városban. Párizs a város, Budapest a vidék. Sarceyt nálunk persze azok bácsizták legjobban, akik nem igen tudtak róla egyebet, mint hogy mostanában minden irodalmi embèr *oncle*-nak hívja őt. Hányan ismerték igazán, el lehetne számolnom az öt ujjamon. A hüvelyk az öreg Keszi, a mutatóujj Ambrus Zoltán; a többi hármat ne bántsuk. Ám vegye magára mindenki, hogy közte van.

Sarceyt azért bajos ismerni, mert az ő írása élő szó. A francia ember zuhatagos bőséggel omló, csodálatosan könnyed s az idegennek épp azért igen nehéz beszéde. Nyomtatva már nem is stenogramm, hanem

phonogramm. Keveset mondok, ha azt mondom, hogy a hang hallatszik belőle; ez az organum, a kedves ismerős organum szózata.

És írhat-e máskép az olyan ritka boldog, bölcs, igaz és szabad ember, amilyen Francisque Sarcey volt! Akinek énje olyan becses, hogy elvész mellette minden irodalmi érték. Nem azt akarom mondani, hogy ez a dicsőséges öreg pongyolán írt, azaz hogy beszélt. Isten mentsen. Sarcey olyan mestere vala a szónak, amilyen csak az École normaleből kikerült remek professzor lehet, kinek rhetorikáján azonban győzedelmeskedett a beszélgetés művészete, ez a gyönyörű francia mesterség. Mindig érzik rajta a redakció vagy a kávéház szaga. Mert a szalónban csak csevegnek. A beszélgetés, jobban mondva a beszélés, csak azok mellett az asztalok mellett járja, amelyeken valami fekete nedű van: tinta vagy kávé. Egy adni kezdi a szó-bankot (mint Gozsdu Elek mondja), a többi kibicel, isteni félelemmel és gyönyörűséggel.

Ilyen beszélő volt Francisque Sarcey. Csakhogy őt milliók hallgatták. És az öreg mégis úgy beszélt, mintha tulajdonképen magának beszélne. Istenien tudott nem törődni ezzel az egész világgal. És ez az ő nagysága, mely el nem múlik századokon által.

Mikor elsőben szólalt meg így, alkalmasint azt hogy mondták rá, valami goromba vidéki professzor

irkál az ujságba. De esküdni merek rá, hogy igen hamar észrevették: kicsoda ez az ember. Az igazság, a bölcseség, a becsületesség háromsága diadalmaskodott. És Francisque Sarcey elfoglalta helyét a francia nemzet lelkében. Él a vén zsörtölődő, kinek sírkövére Claude Tillier fenséges igéjét kell vésni: *„J'aime mieux être en paix avec moimême qu'avec autrui.“*

Csodálatos, nagy hatalommá nőtt ez a békétlen magányos egy társadalomban, mely a kölcsönös megalkuvásokon épült. Specialitása az volt, hogy józan és független ember. Nálunk Magyarországon mindenki az. Épp azért álmélkodunk mink a mi szittya eszünkkel: hogyan, hát nem söprűzték ki ezt az embert a hazájából, vagy legalább nem csukták a bősz Vajda Jánosok közé! Nem bizony. Az erkölcstelen Gallia meghódolt ez egyetlen, e nagy, e félelmes erkölcsösség előtt. Még az Akadémia is.

Életemnek egyik legmélyebb hatású olvasmánya az a levél, melyet Francisque Sarcey akkor írt, mikor be akarták választani a negyven halhatatlan közé. Megvallotta az öreg — és hangja remegett az elérzékenyedéstől, — hogy ő erre a kitüntetésre bizony vágyik. Mert mégis nagy dolog az. Szeretne *bent* lenni. De nem lehet, nem szabad neki. Mert ha *bent* lenne, nem volna többé az, aki. Sarceynak vége volna. Hát csak lemond és visszahuzódik, ő, a vén zsémbes.

Boldog nemzet, boldog művészet, amelynek ilyen embert adott az isten! És becsületes nemzet, nagy művészet az, amely ezer hívság, léhaság és gyarlóság közepett azt mondja, hogy mégis jó az öreg a háznál; s gyermeki szeretettel, baráti hűséggel, tanítványi tisztelettel hallgat a zárkózott vén emberre, ki azt hirdeti magáról, hogy nem szeret senkit, hogy nincsenek barátai, nincsenek követői, de azért nagy szív és szívek millióit vonja magához.

Francisque Sarcey nagy ember volt, mert igaz ember volt, és több hívet szerzett az igazságnak minden eklézsiánál.

XLVI.

Az ebéd.

Lakik itten, nem messze tőlünk, egy pár gyerek: Imre meg Ágnes. Az apjok napszámos. De nem az előkelőbbjéből. Ha az emberek lelkét az a gyanú lepi meg, hogy valahol kilyukadt a gázcső: negyedmagával ő ingatja meg a trachitkockákat, ő ver le a földbe vasrudat, minek utána a lyukba ledugnak egy bádogcsövet, s ebbe a bádogcsőbe aztán beleszagol egy nagy úr: ott bűzlik-e a gáz, vagy arrább? Hogy az a nagy úr micsoda rangot vall a magáénak a magyar hierarchiában: biz én nem igen tudom; de János, a napszámos, felfogása szerint kétség nélkül vagy hatszor erősebb hatalom a miniszterelnöknél. János déli harangszókor lefekszik a legfrissebb lyuk mellé és ott alszik egyig. Neki nem hoznak ebédet, mint a többinek. Takarékoskodni kell. Mert otthon a két gyerek. Azt a harapás kenyeret, amely a zsebében volt, megette már

reggel nyolc órakor vagy munkaközben. Nála este van az ebéd. Csak akkor főz az asszony. No meg délben is, igen gyakran: az esztendőnek ötvenkét vasárnapján.

Ez a világrend: hogy az emberek csak vasárnap ebédelnek, mert hétköznap délben hideg a tűzhely s csak egy karéj kenyér dukál mindenkinek, olyan erősen vésődött a fentemlített Imre és Ágnes agyavelejébe, hogy mindig valami döbbenet, megrendült hitnek a csodálkozó fájdalma látszott a szemökben, valahányszor azt mondtuk: „No gyertek, gyerekek, nesztek egy kis leves meg káposzta; orja is akad benne.“ Hogyan? Hát vannak olyan emberek is, akiknek minden nap vasárnapjuk van? Főznek délben és húst esznek? . . . Kedden!

Ágnes ma érkezett haza Lelléről, a szünidei gyermektelepről. Imre meg holnap érkezik haza, gondolom, Hegyhátról. Mi mindent fog beszélni Imre úrfi, azt még nem tudhatom teljes tudományos bizonysággal; de hogy úrfi lesz, arra meg merek esküdni, mert ime Ágnesből kisasszony lett. Láttam ezzel a két szememmel, mert ma délben eljött hozzánk, megmutatni, hogy micsoda kisasszonygyártó hely az a Lelle. Különben pedig Tündérország fővárosa. Vagy ép Óriásországé . . .

Mert csodadolgok történnek ottan. Először is vasárnap van minden áldott nap. Sőt állandó a húsvét. Mert

a gyerekek egész hónapig csupa húst esznek, még pedig milyen jó húst! De Budapesten még pünkösdkor sincs olyan jó ebéd, amilyen jó Lellén a vacsora — minden este! Hát a fürdés a Balatonban, abban a nagy langyos vízben! És milyen jó mama az a kedves nagysága, aki egyebet se tesz, csak mázsálja a kis leányokat, aztán könyvbe írja, hogy mennyivel nyomnak többet, mint tegnap. Sőt levelet is írt arról, hogy ki mennyit hízott a folytonos ebédeléstől!

Ki hiszi ezt? Én se hinném, ha nem az Ágnes mondaná. Hát mi mindent kell majd holnap hinnem, mikor az Imre is eldicsekszik az ő hegyháti viselt dolgaival! Imre, aki ez alatt az egy hónap alatt bizonnyal félelmes foot-ball-vitézzé növekedett, valamint hogy ez a másik kis pesti pincevirág is olyan az ő hét esztendejének verőfényében, mint egy kis balatonparti pipacs.

Sturm Albert, ifjuságom kedves barátja, akit én egy századnegyeddel ezelőtt mint költőt ismertem meg! Gondolom, kegyed ennek a nagyszerű jócselekedetnek a szünidei gyermek-telepeknek megalkotója. Csak gondolom, mert az ilyesmit nálunk már tudományos jólértesültség nélkül nem lehet bizonyosan tudni, oly hatalmas kiterjedése van a jótékonyságnak, s annyian munkálkodnak az Úr szőlejében. De én mégis csak kegyedhez fordulok, Sturm Albert, nagy munkás, és

azt mondom: gondolkozzunk együtt azon a kérdésen, hol fog ebédelni a kegyetek isten tudja hány ezer Ágnese és Imréje majd az esztendőnek tizenegy hónapjában? Ezek a kisasszonyok és úrfiak, akik itthon a pincelakásban megint csak a régi nyomorult penészek; de már tudják — óh a tudás átka! — hogy van nagyúri jóllét és vannak, lehetnek minden nap királyi főzelékek, tündöklő aufläggal!

Tudom, van itt Budapesten mindenféle jótékonyság. (Mennél hivatalosabb, annál hozzáférhetetlenebb.) Napot eszik a sok deák — a zsidó szóval élek, mert ez a jócselekedet is zsidó, és csak zsidó — de mit eszik a kegyetek sok kis nyári vendége, ezek a kis pincelakók, akik szürke téli napokon, a hideg tűzhely mellett, a déli kenyérkét majszolva, Lellére, Hegyhátra, e kincses tájakra és a nem tudom hány gramm húsra gondolnak!

Ebédet a szegény kis iskolás gyermekeknek, tizenegy hónap koplalóinak! Ezt a gondolatot ajánlom a Sturm Albertek szeretetébe.

XLVII.

Karácsony.

Az én kis könyvesházamba is behatott a harmadik szobából a fenyűfácska illata, s én is kaptam sok szép ajándékot. Egyet a síron túlról. Egy arcképet. Azt köszönöm legjobban, mert az tette nékem amaz estét igazán szentté. Gyermekségem karácsonyi érzése ujhodott meg szívemben, hosszú évtizedeknek utána először. Boldogok, akiknek ez még megadatik. S a viskó, amelyben ez az érzés megvan, aranyosabb és pompásabb minden márványteremnél, ahol a szívek már hidegek. E szent estén boldogan mosolyog a nyomorúság is; a betlehemi kisded megosztja vele az aranyat, a tömjént, a myrrhát. Az arany a szegény, a krajcáros fényűzés; az az egy tál jobb ételke, azok a kis ajándékok, no meg az igazi arany is: a dió. A tömjén a zöld galyacska illata és a lelkek áhítata. A balzsam a szívek enyhülése.

De akiknek ez sem jut! Akik hiába sóvárognak ama szent órákban erre a fényes, dús malasztra!

Karácsony estéjén megemlékeztem azokról, akiknek nincsen karácsonyestéjök. Mert elvette a munka. Lelkem elszállott a sötét tengerekre, a hajósokhoz. A nagy gőzös magányosan bukdácsol a fekete vízben; a magyar kapitány fent áll a hídon, s mikor a fél órát jelzik, csöndesen számolgat valamit: a bajai barátok tornyában most kezdenek beharangozni éjféli misére; s a habok sustorgásának közepette hallja a kondulást. Velök vagyok, velök a tengerészekkel; mert életemnek három karácsonyát töltöttem a végtelen vizeken, a teremtés óta mindig azonegy, komor, változatlan, egyforma tengeren, mely nem ismeri emberek ünnepeit. És láttam az éjben a lokomotivvezetőt; melle a tűzben, háta a jégben. Eszembe jutottak a mozgópostások, akik most a fülledt kocsiban, ingre vetkeződve, a lámpás világánál válogatják a leveleket, a csomagokat, hogy ne késsenek le az állomásról. Meg a telegráfusok, a gépteremben. Aztán ezek a szegény telefonos kisasszonyok, akik azt lesik, mikor esik le egy táblácska. És az egész posta, melynek soha sincsen lázasabb, emésztőbb munkája.

Hol van az ő karácsonyuk? S micsoda érzés lehet az ő szívökben?

Ami levelet holnap reggel kapok, mind részes benne, hogy a szívtől elvétetett, ami az övék. S aki azt a levelet a szekrénybe dobta, bizony el sem gondolta, milyen

kegyetlen dolgot mivel. Tíz másodpercet vesz el tíz vagy hány ember karácsonyából. S ilyen levél ki tudja, hány ezer van?

Hollandia népe, ez a nemes, munkás nép találta ki másfél évtizeddel ezelőtt *a vasárnapi levélbélyeget.* Ennek a levélbélyegnek más a színe, mint a többié, s az van rányomtatva, hogy a küldő azt sem bánja, ha levelét egy nappal későbben adják kézbe. Ez a levélbélyeg a postának és a levélhordóknak vasárnapi és ünnepnapi munkáját megkönnyiti és csökkenti. Hogy egyebet ne említsek, minden levélhordót megkímél a pihenés napjain egynéhány száz emelet megmászásától. Ugyan ki ne egyeznék bele ebbe, ha nem sürgős a levele? A sürgős levél kézbe jut az nap is; a rendes bélyeg követeli. De miért ne késsen, ami kár nélkül késhet?

Ezeket a vasárnapi levélbélyegeket a magyar posta is árulhatná. Költséggel nem jár a dolog. Sőt bizonyos a haszon, mert a bélyeggyűjtők légiói is fogyasztanák ezt a cikket az egész világon. Magunkról nem is szólva. S nem említve azt a nagy erkölcsi jót, hogy a millióknak módjában lenne akkor is gondolkozni és érezni, mikor a levélre ragasztják a bélyeget. Az egész a kereskedelemügyi kormány jóakaratától függ.

Ugyan ki hiszi, hogy erre a jóakaratra számítani képtelenség?

XLVIII.

A szegény bírák.

Mindenképpen keserves az az eset; akár valóság, akár csak gyanusítás. Sőt azt érzem, hogy keservesebb, ha nem igaz. Ha gonosztettet követett el egy magyar főbíró, hát megvan az a szomorú vigasztalásunk, hogy a determinizmus törvényénél fogva az emberek egy részének okvetetlenül rossznak kell lennie; s az átkozott erő — vagy hogy mythologiai nevén nevezzük: az ördög — nem válogat az osztályokban és rendekben, mikor körme közé kaparítja zsákmányát: az üdvösségre született halandót. De ha csak a gyanu beszél az ő kegyetlen jóhiszeműségével! . . . Tegyük a kezünket a szivünkre és valljuk meg, hogy mindnyájan tudunk és mindnyájan szoktunk gyanakodni. Agyunk velejének egyik leghatalmasabb munkája a következtetés és az ítélet. Egy szóval a logika. Kéj, mint minden munka; s nagy kéj, mert nagy munka. Nincs, nem lehet ember, aki az élet eseményeinek sokaságában mindig ne formálja meg a maga ítéletét.

Az övé, a magáé ez az ítélet akkor is, ha a többség a tekintélyek után indul. S ez a benső ítélet akkor is mindig jóhiszemű, ha a legborzasztóbb gyanusítás is.

Most, midőn egy rettenetes ügyben — az ügy igaz állásának ismerete nélkül — mindnyájan ítélünk, sőt talán már ítéltünk is, logikánknak fundamentuma és istápja egy véghetetlenül szomorú alak: a szegény méltóságos úr. A lord-főbiró, akinek a fizetése le van foglalva; akinek ingóságait sűrűn licitálják; s akiről bizonyos — hiszen maga is megvallja — hogy adósa egy pörös félnek, akinek a dolgában ő ítél. Hát hol van az a jó ember, aki mégis azt higyje, a lelkének legbensejében is, hogy a szegény méltóságos úr ártatlan!

Imhol a nagy erkölcsi baj; egy rossz rendszernek az átka! Magyarországban a bíró mind cifra nyomoruságban él. Rangjának legalsóbb fokától a legfelsőbbig. Hatalmuk nagy. Istenem, a kezökben van az élet, a becsület, a vagyon! És mégis komolyan meg kell gondolniok, hogy mit ebédelhetnek a tisztesség határain belűl; a színházbamenés, az esős időben konfortáblira ülés, továbbá a kellő számú ingváltás fényüzéséről nem is szólván. Nem tudom, hányadrendű író vagyok; csak azt tudom, hogy ha annyi pénzt keresnék évenkint, amennyit ez ország legfőbb bírái keresnek, hát még jobban gátolna munkámban az élet gondja, az elméjével dolgozó ember rettentő insége: hogy nin-

csen meg neki az, amire jogot ad értelmessége: nincs könyv, nincs utazás, nincs művészetben való gyönyörködés és semmi, ami az *homme supérieur*nek az a lelki mindennapi kenyere, amelyért a miatyánkban könyörög.

Bírói függetlenség! Hát nemcsak abban vagyon az, hogy a bírót ne lehessen csak úgy elcsapni, mint egy csizmatisztítót; vagy hogy ne lehessen őt úgy utasítgatni fönséges munkájában, mint a szabót, akinek megmondjuk, hogy a kabát kék és rövid legyen. A függetlenség alapföltétele az anyagi függetlenség is. Vagy tudhat-e dolgozni az ő bírói székében az az ember, mikor az esze — *prima persona ego* — azon jár, hogy micsoda pénzbeli bajok dúlnak az ő magánéletében! S ki óvja meg ezt a szegény, ezt a becsületes embert a gyanutól? Szörnyű dolgot mondok: a logikától támogatott gyanutól!

A Nyugat nagy és gazdag országaiban a bíró mind anyagilag is független ember. A fizetése olyan előkelő, úri módot biztosít neki, hogy a józan ész nem illetheti őt gyanuval soha. Az angol lord-főbírák évenkint vagy harmincezer forintot kapnak az országtól. Hát lehet-e olyan bolond, aki azt hiszi, hogy az a nagy úr a bűn útjára lép, akár egy millióért is, feláldozni becsületét és fényes pályáját! Hiszen javadalmazása körülbelül egy milliónak a kamata! Boldog föld, ahol a gyanu nem-

csak a jóakarat és bizalom, hanem a kajánság révén sem férkőzhetik a birói székhez. Ez az igazi, a félelmes bírói függetlenség és az igazságosztó méltóságnak fényes dísze.

A magyar bírák meg most azért küzdenek, hogy fizetésök legyen legalább is olyan szabású, mint a ranglajtorján velök egy fokon álló katonatiszteké! Épp ma olvasok egy összeállítást, hogy városok szerint kik állanak ama mozgalom élén; hát legnagyobb részt kisebb-nagyobb rangú bírák. S van-e ezen mit csodálni? Még a középiskolai tanároknak is kedvezőbb az anyagi helyzete, mint a biráknak, mert a professzor, amellett, hogy holmi reprezentálás gondjai nem igen nyomják, mellesleg kereshet valamit, sokféleképen, a leckeadástól az ujságfirkálásig. De a bíró! . . . Ha szegény ember, hát csakugyan szegény ember. A tekintetes is, a méltóságos is.

Ez a boldogtalan eset, mintha csak valami kegyetlen aktualitás akart volna lenni, föltárta előttünk azt a régi, rejtett, hősileg titkolt tragédiát: a magyar bírák szegénységét. Isten adja, hogy e dologban ne szenvedjen semmi becsület; se karé, se egyéné. De a tanulság mégis megvan; és, azt hiszem, mélyen hat minden jóravaló lélekre.

XLIX.

A szép ember.

A bennünk lappangó derék, igazságos Prudhomme-nak ma jó estéje van: a szép ember másfél évi börtönt kapott, a csúnya leányt meg eleresztették. *Il y a des juges à Budapest!*

A külvárosi négyemeletes ház udvarába, ebbe a sötét, nyirkos kútba, lehat a májusi holdsugár. Költőisége harcot vív a vöröshagyma meg a melegedő káposzta illatával; gyakran vereséget is szenved, de a leányszívekben mindig győz. Még a szép leányokéban is; hát még a csúnyákéban! S ilyenkor jelenik meg ő, a nemes ismeretlen, az álmok leventéje, az első kötet harmadik fejezetéből kilépett regényhős és a vakító fehérségű gallér tulajdonosa. Ah, az a gallér! Talán mégis csak az hat legjobban. Mert nagy dolog a gallér! A korrekt gallér! Ha néha az édesapának vagy a bácsinak van rá szüksége, hogy kell futkosni a puce-

rájba és hogy kell róla levagdosni a foszlottját! S a vége mégis csak az, hogy a gallér szegény ember gallérja. De az ő gallérja! . . . Vajon kik öltöztetik őt? Tündérek vagy francia komornyikok? Mégis csak az utóbbiak, mert ő bizonnyal Párisban mosat, mint a Beniczky-Bajza Lenke regényeiben gróf Nemeslelky Adolár. Oh, ez az emberfölötti ember, ez a regebeli lovag, ez a fönséges hős, aki legfelsőbbfokú becsületszavára fogad vőlegénységet! S mikor ő jut holmi kis pénzzavarba! Ha nem is mondaná oly szigorú méltósággal, hogy be kellene csapni a leány gazdájának egy-két gyémánt gyűrűjét (milyen demokrata: még azt is tudja, hogy mi az a becsapni!), hát magától találná ki az a szegény Mari vagy Irma, hogy e földi isten baján csak így segíthet — ő. Hát majd kiváltják, persze hogy kiváltják, még mielőtt kisülhetne valami; hiszen a braziliai nagybátya arannyal terhelt gályái már Fiume alatt járnak. De, csodák csodája, sehogyan sem akarnak kikötni azok a gályák. S az az ifjú a népszínházi hősszerelmesek mozdulatával markol hullámos hajába: hah, a becsülete forog kockán, a kaszinóban veszített s ha huszonnégy óra alatt nem, stb. Igy jut el az Irma vagy a Mari huszonötezer koronáig. S ezen a pénzen a lázas ifjú házacskát vesz magának az Angyalföldön, csekélyebb postatakarékpénztári elhelyezéseket nem is említve.

Mikor aztán ezt a szép embert bekulcsolják, a csúnya leánynak meg azt mondják: „Maga haza mehet“, ujjong bennünk az igazságérzet. Vannak még bírák Budapesten!

Csakhogy ezek a szegény budapesti bírák ép olyan ártatlanok ebben a dologban, amilyen a szegény magyar törvény. Mert mindehez semmi köze se bírónak, se törvénynek. Ezt az igazságot ép csak a véletlenség szolgáltatta, hogy a leány kárvallott gazdája jószívű ember: visszavonta a panaszát. Ha annak a jó úrnak nincs kedve kegyelmezni, bizony nem kegyelmezhetnek se a budapesti, se a rózsahegyi bírák, mert a törvény világos: a tolvajt el kell itélni és be is kell csukni, mivel hogy nálunk nincsen semmiféle *loi Bérenger* vagy más megelevenítője a holt betűnek, enyhítője az irgalmatlan paragrafusnak.

A bennük lappangó, derék, igazságos Prudhomme öröme tehát csak afféle prudhommei öröm. Nem az igazság szolgáltatta az elégtételt, hanem egy ember igazságossága. Azé a panaszosé. Szerencsés panaszos, hogy módjában volt ilyen jónak lenni. Vannak panaszosok, akiknek nincsen módjukban az efféle. Például az állam sem járhat el így. Mert ő, haj, nem magánpanaszos. Vádját nem vonhatja vissza. A minap volt a mai esetnek keserves mása: mikor a postás kisasszony a szép ember számára sikkasztott. A postás

kisasszonyt elvitték Mária-Nosztrára. S ezt a szép ember az esti lapból, a kávéházban olvasta, cigarettaszóval. Mert ő nem ült ám a vádlottak padján, sőt a neve sem került az ujságokba. A postás kisasszonynak pedig alig volt más elégtétele, mint hogy a szép ember az este talán egy kis főfájással ült le ferblizni másnap reggel pedig a szokottnál halaványabban foglalt helyet a becsületbíróságban, párbajképtelennek nyilvánítani egy gyógyszerészt, akit ezelőtt tizenhat esztendővel egy szabadkai joghallgató nyakon vágott a magyarutcai kávémérésben.

L.

Magyar muzsika.

Nálunk a mulatsághoz való muzsikát vagy cigány vagy katona „szolgáltatja“. (Ezt az igét ilyen badarul egy báli tudósító kezdte használni, most huszonöt esztendeje; s immár „nyelvtény“, mint az uj Nyelvőr mondaná.) Mihelyt több ezer vagy csak több száz embernek kell is muzsikálni, szabad ég alatt, a cigánybanda hasznavehetetlen, mert nem hallatszik messze a muzsikája. Az a kis vonós zenekar, egy vagy két klarinéttal és cimbalommal elegy, a nagy sokaságnak nem húzhatja. A mai cigány terembe való; mert azt, hogy ámbitusra való, anachronismus nélkül immár nem mondhatom. Haj, a móré is hangversenyez ezekben az elektromos napokban!

Valahányszor sok népnek való, harsány muzsikára van szükség, azokkal a cseh katonákkal fuvatjuk a trombitát. Mert cseh az mind, akár magyar királyi

honvéd, akár igazhitű bosnyák. A trombitálás a cseh nemzeti ipar. S uralkodik ebben az egész monarchiában. A svábok veszett bumberdózásáról nem szólok, mert az nem muzsika, csak a sör átváltoztatása valami durva lármává. Elég szomorú, hogy hallgatnunk kell itt Budapesten, a városerdő szélén, minden vasárnap azért, mert egynéhány korcsmáros bakabálok rendezésével szerzi a pénzt. E környéken úri emberek nagy költséggel épített és keveset jövedelmező házai vannak; a nyugalomért fizetnek azok az urak. Én sem lakom itt ingyen, s engemet is a csönd vágya hozott ide. S vasárnaponkint mégis a sváb trombitálás brutalitását kell tűrnünk éjfél utánig, mert kerületünk száma római hét. Ha a IV. kerületbeli váci-utcában nem garázdálkodhatnak ezek a sváb bandák, miért gyötörhetnek bennünket, az ugyanannyi, sőt alkalmasint több terhet viselőket? De bocsánatot kérek ezért a közönség köréből be tartozó sóhajtásért.

Másról akarok én beszélni ma este, mintegy folytatva tegnapi beszélgetésemet. Cigánybandáink szörnyen elszaporodtak itthon is, az idegenben is. A Párizsba, hová kiédesgetett magyar cigány épp úgy küzd véreivel a betevő falatért, mint a Budapest tudom is én hány száz kávéházában muzsikáló. Immár nagyon sokan vannak a szegény füstös fiúk. S ritka a fehér pénz a tányéron itthon is, külföldön is. Ha Monte-Carloban,

incognitomba burkolódzva, egy frankot dobok a veres atillás magyar tábornoknak, a sok réz sou közé, a ruma bámulva mereszti rám gömbölyű szemét: „Rothschild vagy te, avagy régi magyar nagyságos úr?“

Ennek a nagy cigánynyomorúságnak nálunk az lehetne valami orvossága, hogy a harmad-negyedrangú vagyis malacbandák adják magukat a trombitálásra, vetekedni a katonazenekarokkal. — Hallom az elszörnyedés kiáltását, s benne ezt a szót is: „bolond“. De így csak a fiatalok zajonganak. Mi öregebb urak még igen jól tudjuk, hogy most harminc esztendeje még minden magyar cigánybandának megvolt a trombitása. Vagy *Flügelhornt* vagy *cornet-à-pistont* fujt. Sárköziéknél, Patikáruséknál, Bunkóéknál. Én az öreg Bunkó bandájában hallottam utolszor, anno 1869.

Igen érdekes jószág ez a cigánytrombita. Tetszik tudni: miért? Mert a *tárogató* utolsó nyoma a mi muzsikáinkban. Hogy a tárogató mi volt, megírtam tudálékos-féle könyveim egyikében, szembe szállva a ma uralkodó hiedelmekkel. Ma ugyanis azt vélik — Belzebub tudja: miért? — hogy a tárogató valami lágy, epedő hangszer volt. Ezért támasztották fel a tárogatót amolyan jámborul búgó angolkürt képében. Pedig dehogy volt afféle! Rikoltó hadi síp volt a tárogató, harsányszavú fatrombita és *terribili sonitu taratantara dixit!* Vitézi muzsika szerszám volt a tárogató. Hadak

riadója, kevély bandériumok léptetője. „Őszi harmat után“ ... Óh ez átkozott írógépzörgés között is hallok valamit, s beleborsódzik a hátam, egy testetlen, egy oktalan szerelem érzésébe. Haj, de szép lehetett párduc kacagányt viselni, nem ezt a hatvanforintos angol csurapét! ... No de csak azt akartam mondani, hogy a cigánybandában a trombita a tárogató helyét foglalta el. Fogyton fogyván. A Rákóczi barna legényei egykor mind a török sípot fujták. Nagy időkben. Mikor kezdtünk lágyulni, gyengülni, veszni: következett a panaszos hegedű. Igy lett a cigánybandából jámbor vonós zenekar. A tárogató maradványa egykor, nem is oly rég, a trombita volt. Ma már csak a klarinét. Fujd, dádé! Mentől jobban rikítasz, annál több érzése vagyon bennem annak, ami már nincsen.

No de keseregjen helyettünk a cigány. Rájuk bízzuk ezt a mesterséget, mivel hogy urak vagyunk. Vagy van-e nagyobb uraság annál, hogy az érzést is a szolgára hagyjuk! S csak akkor fakadunk mi is sírva, mikor az a jobbágy már nagyon zokog! — Hanem mindjobban belekeveredem a tiszta, logikai előadás ellen való rhetorikai vétségekbe. Csak azt akartam mondani, hogy a trombitás cigányok fiai, unokái bizony most is bátran nyúlhatnának a réz instrumentum után, kiküszöbölni a magyar muzsikából a kótás csehet. Hej, be tudnátok fújni, ti régi síposok ivadékai, a Rákóczit, kóta

nélkül! Ugyan tanuljátok meg a trombita billegetését! Mert csak a billegetés kell. A szufla megvan. No meg a szív is. Fél esztendőbe se telik, és úgy fujjátok, hogy belehülne minden cseh, ha tudná, hogy mi a ti trombitálástok. Mi megbecsülnénk ezt a ti új, azaz hogy régi muzsikátokat, sípos legények! Mint malacbanda szörnyű vagytok, bár egyenkint talán igazi „mívész" lappang bennetek. A hegedűnél könnyebb trombita, klarinét szebben fog együtt szólani. Ugyan próbáljátok meg, rumák, ha egyebért nem, hát a kenyérért!

LI.

Tudomány.

Dr. Galliano olasz orvos kitalálta a tengeri betegség eltávoztatásának legújabb módját: az ember jól megszorítja a gyomra tájékát valami szíjjal vagy övvel, aztán kutya baja. A tudós e fölfedezését a torinoi orvosi akadémiában adta közre; tehát képzelhető, hogy azok a nagytekintetű urak milyen lelkes álmélkodással és milyen csodálkozó meglepetéssel hallgatták ezt a világra szóló tudományos ujságot. Holott a díszes gyülekezetben bizonnyal ült akárhány olvasottabb ember is, aki előtt nem volt titok, hogy már Homerus is hexaméterekbe foglalta: miként szorították össze Odysseusék a gyomrukat a tengeri betegség ellen. A kevésbbé hellenista akadémikusok meg alkalmasint mind visszaemlékeztek ifjuságuk ama napjára, mikor elsőben szállottak tengerre, s a pincér is, a matrózok is, a kapitányok is mind azzal a tanáccsal szolgáltak nekik, hogy jól szo-

rítsák meg a derekukat valami övvel. Mert ez az eljárás olyan régi mint maga a tengeri hajózás. De ha akadémiában tálalják föl, tudományos vívmány gyanánt, akkor tüstént új, soha nem hallott dolog; és a laikusok ne szóljanak bele, de vásárolják a dr. Galliano csodatevő akadémiai öveit.

A dolog úgy vagyon, hogy a gyomortájék összeszorítása vagy használ, vagy nem használ. Valamint hogy a tengeri betegség ellen vagy minden használ, vagy semmi sem használ. E furcsa bajnak nem ismerjük se az okát, se a mivoltát, se semmijét. Hogy az okát sem ismerjük? ... Dehogy nem ismerjük: a hajó ingadozása! Pedig hát nem is mindig ez. Tudok egy igen tiszteletreméltó magyar hölgyet, aki csak olvasmányaiból sejtette, mi lehet az a tengeri betegség, mert soha sem látott tengert; de mikor aztán egyszer mégis lement a Rivierára és Genova előtt meglátta a vasúti kocsiból azt a mozdulatlan kék vonalat: tüstént olyan tengeri betegségbe esett, mintha legalább is az Oceán közepén bukdácsoló hajón volna, rettenetes viharban.

Ez az adat is szaporítja az ezernyi ezeret, hogy a tengeri betegség mindenekfölött a sugalomtól — suggestiotól — függ. De sajnos, ez is csak afféle tudákos beszéd. Az az ismeretes dolog, hogy van, aki soha sem kapja meg és van, aki sohasem bírja megszokni, a sugalom mellett szól. Szatmári Mór, a legszárazabb

Biharország szülötte és nékem kedves lelki testvérem, elsőben lévén dolga a parádinál viharosabb vizekkel, egy nyári orkánban, Korfu és Kelafonia között velem együtt oly egészséges maradt, mint soha semmi nagyváradi Neptun ; Nelson admirális ellenben Trafalgarnál tengeri betegséggel küzdve halt meg hősi sebében. De mit szól az én Szatmári Mór barátom, ha e levelemből értesül arról a szörnyűségről, hogy én, édes, keserű és savanyú vizekre autorizált kapitány, most ismét rettentő kínokat állok ki a tengeren ! A dolog úgy van, hogy ifju koromban engemet is úgy gyötrött a tengeri betegség, mint a legtöbb földi halandót. De aztán következett vagy tíz esztendő, amelyben észre sem vettem a leggyalázatosabb zivatart sem. Most pedig — vagy négyszáznapos tengeri hajózás után — megint cudarul szenvedek. Hol ebben a logika, melyet az ember még a sugalomtól is megkövetel ?

Csupa véletlenség ez a portéka, mint különben a legtöbb, ha nem minden dolog a világon. Ami pedig az orvoslását illeti, hát alkalmasint legjózanabb a hivő, a meggyőződéses nihilizmus. Egy ütet taplót nem ér az egész patika. Nem használ a koplalás és nem a vad falás sem. Nem a hideg és nem a meleg. Nem a Cardaniféle gyűrűkbe való függeszkedés ; mert még ezt is próbálták : mágnestűt csináltak az emberből. Hiábavaló a homéri és torinoi gyomorpréselés is. Valamint nem

használ a rózsaszínű pápaszem sem. A németek találták ki. Jeles világjárónk, a legkedvesebb Calderoni Yokohamától San Franciscoig: Hopp Ferenc már árulja is. De bölcsen mosolyogva. Lehet, hogy használ mindenkinek, de az is meglehet, hogy nem használ senkinek. Egy bizonyos: hogy az ember rózsaszínben látja a világot, mikor felbiggyeszti azt a pápaszemet; de mikor jön a patent sirocco, akkor alásszolgája rózsaszínű világ! A télen kitapasztaltam. „Rózsaszínű nadrág se használ itt, uram, nem hogy rózsaszínű pápaszem!“ mondta nekem a jó Lucanovich kapitány, ez a kedves vén mogorva tengeri farkas.

A Lloyd egy öreg orvosa megsúgta nekem a tengeri betegség egyetlen biztos orvosságát, melyet ő talált ki. Becsületszavamat vette, hogy nem árulom el soha. Én azonban megszegem ezt az esküt; imhol a titok: „Soha sem szállani a tengerre.“ Az ősszel Belgiumban kongresszus és kiállítás lesz, elmondani és a világ szeme elé rakni mindent, amit eddig a tengeri betegség ellen kifundáltak. Pályadijak is vannak. Eszembe jutott, hogy az öreg Lloyd-doktor találmányával én is pályázhatnám, dacolva minden Plagiosipussal. Csakhogy az észak-német Lloyd már learatott előlünk minden babért. Mert megépítette azokat az óriás gőzhajókat, amelyeknek teste öt méternél mélyebben sülyed a vízbe. A tenger öt méter mélységben a legnagyobb viharkor

is csendes. Azok a német érc-kolosszusok nem inognak meg a dühöngő Oceánon sem; megtörik rajtuk a hullám, akár csak a part szikláin. *Ez* a tengeri betegség egyetlen és első orvossága. Bár ez sem csalhatatlan; mert az elébb mondtam, hogy már a tenger látása is beteggé teheti az olyan embert, aki arra született, hogy tengeri betegségben szenvedjen.

LII.

Horváth Ferenc.

Ez a dolog tegnapi. De nekem mai; és talán az is marad igen sokáig, vagy hogy rövidebb időt szabjak: életem fogytáig. Az ember szívét megilleti valami. Azaz hogy rólunk öregekről szólván: a szívünkbe mélyet vág valami. Mert a mi szívünknek már kevés egy illetés. Haj, régen volt az, mikor a májusi ákácfa zsenge levelének zizzenése is oly erősen, édesen hatott ide balfelé . . . Mert mégis csak ott van az a valami. Hiába tagadja az anatomia és psychologia, s hiába teszi hihetetlenné a nagy és rossz színészek hagyományos odakapkodása. Ott érzünk mindent. S ott támadt bennem tegnap este is egy érzés, mikor az ujságok apró betűivel, a négy gyászos vonal nélkül, ez a halotti jelentés akadt a szemem elé:

„Horváth Ferenc és gyermekei: Tibor, Mici és Vidor fájdalmas részvéttel jelentik, hogy hűséges cse-

lédjök, Vogrincsits Mária római katholikus vallásu, muraszombati születésü, 18 éves hajadon, e hónap 17-én reggel spiritusz-robbanás következtében megégett és ugyanaz nap délután 3 és fél órakor kínos szenvedés és a halotti szentségek ájtatos fölvétele után meghalt. A tetem a magyar királyi törvényszéki bonctani-intézetből e hónap 22-én délután két órakor fog a központi temetőben a 44—17—18. számú sirhelyre örök nyugalomra helyeztetni. Az engesztelő szent miseáldozat e hónap 23-án, reggeli 6 órakor fog a józsefvárosi plébánia-templomban a Mindenhatónak bemutattatni. Budapest, 1901. május hónap 22-én. Áldás és béke poraira!"

Nem tudom, ki az a Horváth Ferenc, aki maga és gyermekei nevében ezt a gyászos jelentést kiadta. Csak azt tudom, hogy boldog volnék, ha megszoríthatnám kezét ennek az ismeretlennek. Szeretek nagy urakkal barátkozni. Horváth Ferenc pedig nagy úr: abszolut ember. Ennél, ami engemet illet, nem ismerek nagyobb uraságot. Bocsásson meg nekem, kérem, ez az úr, akár miniszteri tanácsos, akár tanító; mert a mai világban tiszteletemnek és szeretetemnek e szava mindenképen sértő. A méltóságos úrra is és az alig hogy tekintetes úrra nézve is. Az egyiknek kevés a *honor*, a másiknak sok. Mindegy. Billegessük a masinát tovább, kedves irógépes deákom. Már az úgy van, hogy nekem soha

sincsen igazam, s akkor ér engemet a legtöbb sár, mikor legjobban dobog a szívem — valamiért.

Megégett a szolgáló. Csekély dolog. Nekünk, ujságolvasóknak, nem több holmi lopásnál. Rendőri hír ez is, az is. Az persze különbség, mikor az ember az effélét nem olvassa, hanem látja. Látni . . . az hiába, mégis csakigen hatalmas dolog. A nagy költők nagyok; de azért gondolatnak vagy a valóságnak semmi istenien emberi, azaz művészi kifejezése nem hatott úgy rám, mint mikor itt, a szegény emberek városában, az Erzsébet-városban, egy munkásoktól lakott ház harmadik emeletéről, a szemem láttára bukott le az ablakból a gyalogút kövére egy cukorsípját majszoló kis gyermek. Ott hevert valami, a téli hideg trachyton; nem tudom mi: egy kis kék ruhácska, egy szőke fej meg két parányi czipő, összekeveredve egy halomba, amelyből csendesen, biztosan, a lejtőn való lefolyásnak minden törvénye szerint csurgott a csatorna felé egy gőzölgő piros folyadék. Ez a szerencsétlenségek rovatában három sor. Az én lelkemnek pedig örökös fájó látomása; noha nem titok előttem semmi, ami rettenetes ebben az életben, a halálfejek praeparálásához való chlor-meszes kádban bukdácsoló hajas vagy immár hajtalan emberfejekig.

Megégett a szolgáló. A házban ugyan az az állati riadás volt, amely vele jár a szerencsétlenségnek min-

den szemléletével. Hát megégett. Mit lehessen tenni? Jöjjenek a mentők. Vigyék a kórházba. — Jönnek és elviszik. Hát aztán mi lesz szegénynyel? Megél-e vagy meghal? Ha megél, bizonyos, hogy harminc napig a gazda fizeti érte, amit az ispotályban fizetni kell. Ha meghal: — bizony Isten nem tudom, micsoda rendszabásai vannak a fővárosnak. Ki fizeti a temetést? A munkája közepett életét vesztett szolgáló temetését. Ki vesz neki koporsót, tisztes fekete köntöskét, a kezébe viasz olvasót és négy gyertyát: kettőt fejtől, kettőt lábtól. Vagy nem is kell semmiről gondoskodni? Mivel hogy a boncoló terem benyeli a maga objectumát? És nem marad a tetemből semmi, ha nem holmi érdekes porcika a spirituszban: a többinek az az elsiratása, hogy az orvosnövendék krétával egy keresztet ír a fekete fatáblára; stenographiai jele annak, hogy most már vihetik ki a csontot, a húst, a személytelent, éjnek idején a Rákosra, a közös sirba, nem: a gödörbe.

Horváth Ferenc megbecsülte a házi munka szegény, névtelen vértanúját, az ő szolgálóleányát. Aki meghalt az ő csataterén: a konyhában. Gyászos jelentést adott ki róla maga és gyermekei nevében. Feketével szegett finom papiroson; ahogy tehetős családok a maguk halottjainak temetésére szokták meghívni az ismerősöket. Szokatlan dolog ez. Talán furcsa is. De Horváth Ferenc, ama halottas jelentés írója, az én lelkemben ember,

nagy ember; mert mindenki nagy ember, aki igazi ember. Az ő cselekedete felséges, régi magyar lélek szerint való cselekedet. Abból a boldog és nemes időből való, mikor még nyelvünkben és lelkünkben a *cseléd* és a *család* egy vala. Horváth Ferenc egy szent és nemes törvényt hirdetett az ő halott szolgálóleánya iránt való tiszteletével. És egy gyászjelentés megszabott formáiban elénk adta egy nagy súlyos kérdés becsületes megoldását: család legyen a cseléd, ha érdemes reá. Szeretettel nyujtom kezemet az én ismeretlen testvérem: Horváth Ferenc felé!

LIII.

A kaució.

Annak van az árvakassza,
Hogy a dzsentri elsikkassza...
Csicsóné, galambom,
Defraudáljunk, ha mondom!

Ez a kis úri népdal, mint az egykori Csicsónéra való vonatkozás is mutatja, nem ma keletkezett. Hogy mikor keletkezett, nem tudom; pedig ha valakinek tudnia kell, hát nekem tudnom kellene, mert e közigazgatási költemény szerzőjét szerénységem tiltja megnevezni. Csak az bizonyos, hogy a benne kifejezett tétel egyike a háromnak, melyet én mindig kész voltam korlátlan számú szivarokig terjedő fogadásokkal védelmezni. Ez a három tétel: 1. Magyarországon minden esztendőben sikkasztanak árvapénzt; 2. Magyarországon minden lófuttatás után, tehát évenkint többször is sikkasztanak mindenféle pénzt; 3. Magyarországon, csekély kivétellel, elsikkasztanak minden kauciót.

A pénzkezelés államosításáról szóló törvényjavaslat legnagyobb érdemét az ország vagyoni felelősségében látom és tisztelem. Nagy és erkölcsös dolog ez. Hát bizony Hunnia édesanyánkon is megeshetik olyas szomorúság, hogy egy-egy pénzkezelő fia, azaz hogy tisztviselője, rossz útra téved. De ez esetben csak az a meglehetősen jómódú anya szenved kárt, s nem a szegény emberek; mert Hunnia szó nélkül megtérít mindent. S így van az jól. Ellenben nincsen jól, mikor egy-egy vármegyében a pénzkezelés ellenőrzését teljes vagyoni felelősséggel és megfelelő dijazás mellett olyan nagyságos és tekintetes urak teljesítik, akikről sikkasztások esetén kiderül, hogy szegényebbek a templom egerénél, noha négy lovon járnak; azaz nem tudnak megtériteni egy batkát sem. Tehát a vármegye közönségének kell évtizedekig sikkasztási pótadók terhét nyögnie. *Rebus sic stantibus* sokkal derekabb dolog lett volna a közpénzekért való vagyoni felelősséget az emitt-amott sátorozó oláh cigányokra hárítani. Ez legalább tiszta sor. Mindenki eleve tudhatja, hogy a fenn tisztelt üstfoltozók és malac-szakértők sikkasztás esetén semmi szín alatt sem fognak kártérítést fizetni. S nem csak azért, mert nem akarnak, hanem főképpen azért — s ez bizony isten, egészen erkölcsös álláspont — mert nincs miből fizetniök. A dolognak megvolna — vagy meg lett volna — az a kis anyagi haszna is, hogy

a vagyoni felelősséget vállaló oláh cgányokat nem kell honorálni, mint azokat az igen tiszteletre méltó urakat, akikről abban a pillanatban, mikor ki kellene vágni a garast, nyilvánvalóvá lesz, hogy szakasztott olyan abszolut pénztelenségben szenvednek, mint a legeslegutolsó purdé, akit a pénzzel való rendelkezésben nemcsak kiskorúsága gátol, hanem — meztelenül járván — tudományosan megállapítható zsebtelensége is.

Három tételem közül a másodikat nem döntheti meg semmi hatalom, valamíg ember pénzt bíz emberre s valamíg nálunk megengedett dolog a leggonoszabb hazárdjáték: a méltóságos urak zsebébe sikkasztó boltosinasok, elbolondított mosónék és más nyomorúltak pénzét vivő lófuttatás. Erről ugyan hiába beszélünk. De nem győzöm eleget emlegetni azt a régi gondolatomat, mely az én harmadik tételemet illeti, s amelyet, mint örömmel látom, már mások is sűrűn emlegetnek — persze új ötlet gyanánt — hogy a kaució-sikkasztásoknak rövideden véget lehetne vetni, ha törvény intézkednék arról, hogy minden biztosítékot a postatakarékpénztárba kell tenni, azzal a kikötéssel, hogy a két fél — a biztosítékot kivánó és a biztosítékot adó — csak közös megegyezéssel veheti ki; avagy bírói itélet alapján a biztosítékot kivánó, ha bebizonyosodott, hogy embere megkárosította őt. Ez a

törvény természetesen azt is világosan kimondaná, hogy minden kaució, melyet nem így tesznek le, *res nullius*. Vagyis a biztosítékkérő azt teheti vele, amit akar. Ez kétség nélkül súlyos az igen tisztelt sikkasztókra: de könnyű a szegény emberekre, a becsületes emberekre, akiknek a dolgok mai állapotában évenkint tenger sok pénzét viszik el a kenyéradó zsiványok. Tessék statisztikát csinálni; én azt állítom, hogy Magyarország törvényszékei előtt az évnek minden tárgyaló-napján legalább is három kaució-sikkasztás forog.

Hát miért nem szerzik meg azt a törvényt? Hogy csúnya dolgokat beszéljek: erősen kivánja még az ország pénzérdeke is. Tudjuk ugyanis, hogy az egész posta-takarékpénztár csak arra való, hogy az ország általa olcsóbb pénzkölcsönöket kapjon, mint Rothschild ő felségétől. De keveset kap; vagy legalább nem eleget; mert a magyar ettől a különben igen becsületes intézménytől még most is oktalanúl húzódozik. Az egész kaució-ügy belevonása évenkint sok millióval lendítené. Vagy lendítené-e? Tartok tőle, hogy ebben a dicső szép országban tüstént parányira csökkene a kauciózás, ha megszünnék a kauciók elsikkasztásának lehetősége. Vagy mire is való a mai világban a kaució, ha nem arra, hogy elsikkasszák? De azért mégis szükség van arra a törvényre.

LIV.

A büntetés.

Bécsben tegnap felakasztottak egy embert, akit magyar törvény szerint aligha lehet vala halálra itélni. Ez az ember betöréses-lopást akart elkövetni. Tetten érték. Akkor menekülni akart. Utána eredt egy csomó üldöző, s az az ember, hogy szabaduljon tőlük, lelőtt közülök nem tudom hányat. A gyilkosság előre megfontolva elkövetett szándékos emberölés. Kriteriuma a praemeditatio. Nem ismerem azt a pört, de ha ismerném, se tudnám elképzelni, hogyan fontolhatta meg az a bűnös előre, hogy ölni fog, mikor azt sem tudhatta, jön-e majd közelébe valami ember? De hát ne beszéljünk erről, mert ez az esküdtek és a bírák lelkiismeretének a dolga, vagy az osztrák büntető törvényé, melynek zeg-zugait kevéssé ismerem. Csak azt tartom bizonyosnak, hogy Magyarországon azt az embert nem itélték volna el gyilkosság miatt.

Bresci, az anarkista, Umberto olasz király gyilkosa, tegnap felakasztotta magát az ergastoloban. Miért?

Nem tudni. Az a föltevés, hogy nem tudott és akart élni szabadság nélkül, épp olyan novellaírói portéka, mint az a másik, mely bizonnyal szintén fog hallatszani: hogy a lelkiismeret furdalása elől menekült a halálba. Az ilyen ember reménykedik és bizony nem bánja a bűnét. Reméli, hogy majd eljönnek érte a győzedelmes anarchisták, diadallal szabadítják ki a tömlöcből és megválasztják őt, az érdemest, legalább is a könyvtári bizottság elnökének. Azt hiszem, csakis a gyötrelem lehet az az erő, mely az ilyen legényt a halálba kergeti. Hát nem birta el az ergastolo kínjait. Hogy az ergastolo micsoda szenvedésekkel járhat, az körülbelül az igazgatókra bízott dolog. Bot, igaz, nincsen; hiszen az ergastolo nem iskola. De vannak ott a föld alatt nem egészen két köbméter térfogatú fekete sír-cellák; amelyekhez képest csupa bálterem a velencei *pozzi*. Akit oda temetnek, nem tudja többé: mikor van éjjel és nappal; megszünik benne talán az idő érzése is s egy óra alatt éveket szenved végig, mint az Ezeregy éjbeli hitetlen khalifa. Mi történt abban a tömlöcben? A fegyelmi büntetéseknek milyen maximumait halmozták a királygyilkosra? Nem tudjuk, találgatnunk pedig nem szabad. Egy kétségtelenűl bizonyos: Bresci arra kényszerült, hogy önmagának legyen a hóhérja.

Tehát mégis itt a hóhér, ha nem is az állam kineve-

zett hivatalnoka. S csak az a kérdés: melyik hóhér dolgoztatása emberségesebb, a gyors szakértőé-e vagy a lassú dillettánsé.

S mikor az ember az ilyen gyászos és meddő kérdéseken tépelődik, eszébe jut a genfi *Maison centrale*, melynek egy jól világított, szellős földszinti szobácskájában útleírásokat olvasgat (alkalmasint cigarettaszó mellett) a világtörténet legaljasabb gazembere: compagnon Luccheni úr. Orvul gyilkolt le egy háromszor szent, mert öreg, beteg és boldogtalan asszonyt, akinek az volt az egyetlen ártatlan vétke, hogy koronát viselt szegény fején. — S mikor tovább kalandoz elménk az ilyen sötét összehasonlítások útvesztőjében, végre bele kell botlanunk a gyászos humorba is. Vannak országok, amelyekben a fegyház már modern berendezésű gyár, s a gyár munkásai csak abban különböznek a többi munkásoktól, hogy csengetés után nem sétálhatnak ki a kapun; meg hogy a lakásuk is, a táplálékuk is, egy szóval: életük egész hygienei berendezése, beleértve a napi két órai sétát, különb a többi, az elitéletlen gyári népénél. Vagy mit gyári nép! Ama zárt fabrikák munkása lenézi még a katonát is, mert az ő cipója fehérebb a prófuntnál.

Jó minderről nem is gondolkozni. Törhetetlen hitvallásunk: a humanizmus kétségek örvényébe kerül. El ugyan nem veszhet. De küzdelme fáj a lelkünknek.

És szenved a lelkünk akkor is, mikor a tudományos kétségek között kínlódik. Mi a büntetés és mi a célja? Bosszú? Javítás? Vagy a többi sok minden, ami épp ilyen középkori sötétség vagy épp ilyen mai ábránd? Gondolkozni mindenkinek szabad, talán még nekem is. Én azt hiszem, hogy a társadalom csak azt akarhatja a bűnössel szemben, hogy kiközösítse magából. Ezért találta föl a kulcsot. A mai kulcs nem mindig jó. Sőt legtöbbször rossz. A zár mögött vagy embertelenség lappang, vagy operette. Ha a társadalom ártalmatlanná akarja tenni ama tagjait, akikkel nem bír: a legjobb eszköz a deportáció. Az óceáni sziget. Akit oda visznek, nincsen többé e világban. Megszabadultunk tőle. Akár csak *more patrio* fölakasztottuk volna. Hogy ott mi lesz belőle: mit csinál, dolgozik-e, vagy henyél, megjavul-e, hogy hasznos tagja legyen az ő robinsoni társadalmának, vagy még ott is ártalmatlanná kell őt tenni... Nem tartozik többé reánk. Az az ő dolga. Nekünk elég, hogy megszabadultunk tőle; hogy a mi rendünknek többé nem árthat. S kivánhatunk-e egyebet? Szabad-e nekünk utilitárius, tehát igazságos embereknek egyebet kivánnunk?

LV.

Az öreg Engelről.

Egyike vagyok a keveseknek, akik ismerték az öreg Engel Józsefet, a szobrászt. Épp most huszonöt esztendeje együtt jártunk a régi Kommer magyar-utcai szobácskájába, ebédelni és vacsorálni. Azaz, hogy tulajdonképpen úgy volt a dolog, hogy ott egy sarokasztalnál már évek óta üldögélt három, igen különböző mivoltú úri ember: Dömötör János, a mélabús, magyar lelkű paraszt-poéta, Xántus János, a világgyűlölő világjáró és az öreg Engel, aki már akkor is öreg volt — kopasz, ősz, mindig könnyes szemű, csöpp zsidó emberke — de igazság szerint tehetséges „fiatal szobrászunk." Fiatal, mert még nem igen láttunk a kezétől faragott képet; tehetséges, bizonyosan tehetséges, mert hiszen ő csinálja (vagy csinálta?) Budapest első magyar szobrát, a drága, nagy Széchenyi-szobrot. (Akkor t. i. még nem igen tudtuk, mi van

azzal a szoborral.) Ezek az urak, az édes apám révén, befogadtak engemet, alig hogy egyetemi deákot, az ő kis társaságukba. A szelid Dömötör János tolnamegyei szempontokból itélte meg a pesti korcsma pörköltjét; Xántus János angol és amerikai összehasonlítások alá vetette a szerdai roastbeefet, Engel József pedig ócsárolta a linci tortát, mert Lincnél minden tekintetben különb város Róma. Gyermek voltam még, de értettem, becsültem és szerettem azt a jó zsidó bácsit. Csodálatos dolog az: a század második negyedében egy szegény falusi bóher, valami nagy, lebírhatatlan erőt érez magában, hogy faragott képeket csináljon, noha vallása szerint ez a mesterség nem való semmi jó izraelitának; és a nyakába veszi a világot, végignyomorogja Párizst, Londont, Rómát, csakhogy tudjon faragott képeket csinálni és hogy nyomába léphessen Ferenczy Istvánnak, az ő idejében egyetlen magyar szobrásznak. Nyomába a dicsőségben, mely kevés és bizonytalan; nyomába a nyomorúságban, mely sok és bizonyos.

Szegény, jó, öreg Engel bácsi! Szidjuk, mert könnyű szidnunk, az ő Széchenyi-szobrát; hiába, talán mégis csak ez az első magyarnak lenni akaró szobor. Értem a szittya ruháját. Igaz, Donner Ráfael is kurucmentés huszárnak formálta ki az ő pozsonyi Szent Györgyét; és a székesfejérvári Vörösmarty-szobrocska is magyar

gúnyát visel. De amaz igen régi, emez pedig újabb. Engel József sokkal amaz után és jóval emez előtt képzelte az ő legnagyobb magyarját igazi magyarnak, vagy legalább mentés magyarnak. Ritka nagy concessio ez a Canova és Thorwaldsen szent hagyományaira esküvő embertől! Ez a mente! A magyarságnak egyetlen kifejezője, amelyet a múlt század közepe táján a hazai szobrászat elismert, tűrt vagy mert; mégis csak az utóbbi szó a helyes, az igaz: akkor még leginkább merni kellett az ilyesmit. Engel József gyúrta agyagból az első mentés magyart minálunk. Immár népes, de szerencsére kihalófélbe levő család apja ez a bronz szittya, akinek a fejét bátran le lehetne srófolni és átlopni bármelyik magyar díszruhás halhatatlanunk törzsére. Mindegy. A mente végre győzött a tógán; s ez derekas érdeme a szegény, jó Engel bácsinak. Vagy, hogy komolyan beszéljek: mégis csak ő, a classicismus jámbor, öreg híve volt nálunk az első, akinek eszébe jutott, hogy a szobornak tulajdonképpen embert kell ábrázolnia; s ha az az ember véletlenül magyar, hát csak legyen magyar s ne szégyelje, hogy magyar. Hogy a jó öreg odaültette a szobortalp négy sarkára az ő kegyelcs, szent római tanulmányainak együgyü mythologiai szülötteit, megbocsáthatjuk neki, mert Széchenyije nem sokkal rosszabb (vagy nem sokkal jobb) az

utána következett nemzedék mentés, atillás szobrainál. Hiába, mégis ő volt az, aki nálunk, legalább a külsőségekben, magyar színt akart vallani. Jóval Izsó Miklós előtt. Becsüljük meg a most egyszerű ravatalán fekvő szegény, öreg mestert; tehetség dolgában bizony gyönge vala ő, de erős a magyarság szeretetében.

Iskoláját ne kövesse senki. Kegyetek mosolyognak: hát ugyan követi valaki? Bizony követik, még pedig sokkal többen, semmint első pillantásra vélnők. Még most is egyre-másra teremnek a magyar szobrok, melyeknek minden magyarsága a kosztümben vagyon. Ne higyjetek a menténék, a dolmánynak, az atillának és a nemzeti dísz semmi pompájának, édes feleim! Ma már nem a ruha, de a lélek teszi a magyart. Költőknek, emberlátó költőknek kell lenniök a szobrászoknak is. Aki igazi poéta és magyar poéta közülök, bizony nem a szabómesterség erőivel dolgozik, hanem más, nagyobb, mélyebb értékekkel. Valamint megbukott a mythologia, azonképpen bukni fog — és bukik is már — a nemzetiességet a külsőségekben kereső művészet. Győz az ember. Az a véghetetlen és ragyogó világ, mely benne van minden emberben . . . csak meg kell látni, észre kell venni; s ez a mesterség, uraim!

LVI.

A sportsman.

A pestvidéki törvényszék ma börtönre ítélt egy inast, aki meglopta a gazdáját. A tárgyaláson nyilvánvalóvá lett, hogy a legény azért lopott, hogy a lófuttatásokon játszhasson.

Magyarországban a lóversenyek dolgába kezdettől fogva vagy ötven esztendeig nem elegyedett a játéküzlet. Valószínű, sőt bizonyos, hogy a futtató urak és egyéb sportsmanek fogadtak egymás között: Vajjon melyik ló tud jobban szaladni a másiknál; s az időben a fogadás a szakértelem vetélkedése volt. A valószinűségeknek hippologiai megítélése és kiszámítása. Bonyodalmas mesterség: elmélet és gyakorlat összehasonlító kritikája, melynek számos segédtudománya van a ló-genealogiától a trainingig és a futtatások statisztikájáig. Az egyetemeken még nincs kathedrája; de ha

volna se igen lehetne beleilleszteni a tudományok mai rendszerébe, mert négy-öt év alatt lehet faragni mindenféle doktort, a lófuttatás doktorátusának elnyeréséhez azonban gyakran nem elegendő egy egész emberélet sem. Olyan bokros tudomány az.

Az avatlanok nem is elegyedtek bele; amint hogy például nem ütik az orrukat a hídépítés vagy a sebészet dolgaiba sem. Pláne hogy a pénzét kockáztassa az ember ismeretlen téren és szakértőkkel vetélkedve; afféle bolond, mondom, nem akadt.

A nyolcvanas évek elején azonban népszerűsíteni kezdték a lófuttatás tudományát. Legelsőbb módot adtak rá, hogy ne csak sportsmanek fogadhassanak egymás között, hanem ismeretlen úri emberek is, akik az öt forintos jegyet megváltják és tizenkét percentet fizetnek a Jockey-Clubnak azért a munkájáért, hogy a fogadás pénzeit kezeli. Ez a tizenkét percent croupier-díj egy kicsit sok. A roulette a maga zérójával — a valószínűségszámítás szerint — csak másfél percentet szed. No de ám fizessen, aki azt hiszi, hogy tud játszani. Kezdetben csak kevesen voltak ilyen műkedvelő sportszakértők és a gazdag emberek sorából kerültek ki. De két-három év múlva már bekulcsolták az első comptoiristát, aki a bankjának a pénzét eltotalizatőrözte. S ez időben — gondolom 1886 felé volt — a kezem nyomtatott írását adtam, hogy azontúl minden

esztendőben be fognak kulcsolni egy-két olyan lószakértő comptoiristát.

Tessék lapozgatni Magyarország kriminális statisztikájában, és méltóztatik látni: igazam volt-e. Csak abban az egyben tévedtem, hogy a versenyjáték révén sikkasztás vagy tolvajság bűnébe eső embereket csakis keményített inggallérú, azaz párbajképes felebarátaink között kerestem. Az ugyanis eszembe sem jutott — szeretek óvakodni az ízléstelen túlzásoktól — hogy jöhet még olyan idő is, mikor a sport tudományába szolgalegények, mesterinasok, kofaasszonyok és házmesternék is fognak avatkozni, alkalmat adván nekik a nép számára külön alkotott játszóhely: a harminckrajcáros totalisateur és az igen csekély tét. Az üzletnek e fajtáját, mondom, képzelni se mertem volna. És durva karikatúrának ítéltem volna az urasági inast, akinek az a tragikuma, hogy a lófuttatás tudományába való elegyedése — a kellő szakismeret hiján — a torkára forr; vagyis nem jól üt ki az a hippologián alapuló számítása, hogy a gazdája pénzével nyerni fog.

Nem tudom, mondotta-e ma ama tolvaj inas védője: húsz esztendővel ezelőtt az ilyen rendű vádlott még nem védekezhetett azzal, hogy őt a lóverseny csábította rosszra, mert nem volt meg az alkalom, sőt a lehetősége sem. Rettenetes, hogyan vonták bele a legszegényebb népet alig tizenöt év alatt a sport-játékba,

rendszeresen, a népszerűsítésnek, a rászoktatásnak, a hozzáférhetőségnek művészi fokozásával. A helyett, hogy a tétek növelésével és a belépődíj drágításával útját állották volna odacsődülésének. Dehát a krajcárok tizenkét percentje is épp olyan tizenkét percent, amilyen a százforintos bankóké. És nincsen bűze.

LVII.

A sportswoman.

Ma délután három óra tájban a Csömöri-úton jártam. Ez a hosszú házsor — a keleti pályaháztól az Aréna-útig — most is egyik legszegényebb része Budapestnek: a megsokasodott Száz-ház. A különbség csak az, hogy az emelet több, mint amaz immár félig lerombolt munkáskolóniában vala, mert így jobban kamatozik a telek; több partáj lakhat az egymás feje fölött. A nép, a bolt mind a régi. Reggeltől estig csupa fehércseléd és gyermek, mert a férfiak a gyárban vannak. A tükörüveges üzletekben pedig — haj, a három-négyemeletes ház mind elegáns! — a vöröshagymától, a pálinkától a perkál rongyig azt árulják, ami a szegény ember testének-lelkének kell.

Lófuttatás napján a csömöri-út a nagy zarándoklás vonala. Rajta hömpölyög végig a város a gyöp felé. A mail-coachok, az igazi úri fogatok, igaz, az Andrássy-

útra kerülnek és a Stefánia-úton át jutnak a versenytérre; de azért erre is robog elég gumikerekű kocsi, s itt zakatol emberterhével a sok villamos, itt nyüzsög a sportnak ezer meg ezer gyalogos kedvelője, hogy a konfortáblira kapaszkodó előkelőséget ne is említsem.

És — furcsa! — a Csömöri-útnak mégis az ilyen díszes napokon van a legszegényesebb képe. Máskor nem látni ott ennyi munkásféle embert, de kiváltképpen bekötött fejű asszonyt; pedig a Csömöri-út, mint mondám, afféle, mint Chioggia: férfinépe alig van. S ez a bekötött fejű asszonysereg mind rohan, kifelé. A teknőre hajlástól görbe hátú mosónék, kofák, takarítónék, facér cselédek.

Csupa sportswoman. Mennek a lóversenyre, fogadni. Mert ők érdeklődnek a magyar lótenyésztés iránt, és meggyőződéseik vannak afelől, hogy melyik telivér lesz családfájának legméltóbb sarja. Az ezer meg ezer sportswoman mind megáll egy szatócsbolt előtt. E szatócsbolt ajtajában, az utcán, kint áll a szatócs családostul. És még a tizesztendős szatócs-sarjadéknak is teli van a keze harminckrajcáros belépőjegygyel. S ha a szatócsék tízannyian volnának, akkor sem volnának ama negyedórákban elegen: mert azok a bekötött fejű asszonyok verekednek, egymást marják a céduláért. Attól tartanak, hogy a lóversenytér bódéinál még halálosabb a tolongás, és el találnak késni. Az első

„futam“ nélkülök esik meg! S ezt a sportswomannek elképzelni is szörnyű. Megaeradühvel küzdenek, hogy harminc krajcárjokért megkapják a szatócstól a magyar Jockey-Club jegyét.

A nagy árvíz esztendejében, 1838-ban, egy Orosz József nevű publicista füzetet írt gróf Széchenyi István lóverseny-propagandája ellen; s egyebek között azt is mondta, hogy a fogadás elterjedése nem kívánatos ethikai szempontból. Széchenyi *Néhány szó a lóverseny körül* című munkájában azt válaszolta ellenfelének, hogy ő fogadásokban nemcsak az ész és szakértőség élesbítését és győzelmét látja, hanem egyetlen módját annak, hogy végre-valahára leálcázódjanak a nyeglék és szájhősök, akik bitorolják a sportsman reputációját.

...Ma pedig a magyar Jockey-Club úri érzelemmel kasszálja befele a mosónék, a kofák harminc krajcárjait csak azért, hogy módjában legyen e sportswomanek játszópénzének tizenkét percentjét is behúzni, croupier-sallárium fejében. S ez előkelő dolog. Ez történeti multú dolog. Ezt gróf Széchenyi István alkotta meg.

Nem tudom, milyen a lóverseny; biz én még soha sem voltam odakint, de hogy ne hazudjak: egyszer fölmentem lakóházam tornyára és láttam, hogy ott messze valahol lovak szaladnak és nagy sokaság feketéllik. Hallom, hogy a harminckrajcáros sport-szakértőknek nincsen födött helye, ahová rossz idő-

ben meghúzódhassanak. Hát el tudom egy kicsit képzelni, mi lehetett az ma, az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb felhőszakadásának órájában, mikor az a bekötöttfejű, rosszruhás, ernyőtlen népség, az a csürhe, ott vergődött a jégesőben és törte-marta magát a pénzéért... Ilyesmit csak a vén Gellért-hegy láthatott az időben, mikor még a boszorkányok jártak rá seprűn, pemetén. Vagy az előkelő lóversenytér olyan napokon, mikor ugyan nincs förgeteg, de a harminckrajcáros mob látja, hogy csalnak, hogy pullolnak és rikácsolva, átkozódva követi, hogy méltóztassék visszaadni a pénzét. A heti mosás napszámát. Mert a budapesti sportswoman nem abból játszik, amiből Cléo de Mérode ő fensége — vagy hogyan is tiszteljem — Monte-Carloban.

LVIII.

A Krisztus szemfödele.

A francia Institut természettudományi akadémiájában e héten a Krisztus szemfödeléről értekezett egy Vignon nevű zoológus. Szabatosabban: a Krisztus turini szemfödeléről. Mivel hogy van ilyen ereklye Európában vagy hat, ha nem tíz. Eredetök ismeretes. A középkori passió-játékok színpadi kellékei voltak. A feltámadás jelenete után fel szokták mutatni a népnek a gyolcsot, melybe az üdvözítő teste bele volt burkolva; s ez a gyolcs afféle óriás szent Veronika kendője volt, mert reá festették a Krisztus egész alakját, mintha rányomódott volna. Szent Veronika kendője is van három; de ma már tudjuk, hogy Veronika nevű szent nem is élt soha a világon, mert az a név csak a deák és görög *vera ikon* (igaz kép) szavakból ered. A turini sudarium a XV. század óta a szavójai ház birtokában van, de már 1353 óta ismeretes. A múlt

században vagy hatszor került a világ szeme elé; legutóbb az egyházi művészet 1898-diki kiállításán. Jó négy méter hosszú és közel másfél méter széles igen régi, megsárgult gyolcs lepel; egy része a XVI. században elégett. Homályos foltokban egy emberi alak kettős képe látható rajta; mintha lenyomódott volna rá az arc és a hát oldala. Ezeket a foltokat 1898-ban lefényképezték, s ekkor kiderült, hogy a leplen látható kép negativ, s ennek a fotografiai negativja tökéletes positiv ábrázolat.

Még pedig bámulatos. Rajta van a Krisztus hagyományos arcképe; fején az igen hátratett töviskorona, homlokán a vércsöppek és a sebek. Továbbá látni rajta a Krisztus öt sebét. S a két kezen a szögek helye lent van, csaknem egészen a csuklónál; vagyis ott, ahol Renan archeologiai kutatásai szerint a keresztre feszített embereket csakugyan által szokták verni a szögekkel. A positivot mutató fotografiai negativ Vignon szerint olyan anatomiai tökéletesség, amilyet nem találni a középkor egész képzőművészetében. S Vignon be is akarja bizonyítani, hogy a turini szemfödél nem kép, nem festmény, hanem a Krisztus testének valóságos lenyomata.

Az evangyéliomból tudjuk, hogy Krisztus testét áloéval kenték meg. Vignon szerint az történt, hogy a halálos verejték ammoniákos gőzei az álóéval keve-

redve, barnás-vörös foltokat hagytak a gyolcson. Mert a nagy kínok között meghalt ember verejtékében igen sok az ammoniák. Roux doktor ama kérdésére, hogy miért nem hajtotta végre ezt a kisérletet kórházi halotton, azt felelte Vignon, hogy nem tudott szert tenni olyan cadaverre, amely alkalmas lett volna. Minden bizonyság csak az a laboratóriumi kisérlet, hogy az áloé az ammoniáktól megbarnul. — Az Akadémia röviden végzett az előterjesztéssel, s nem teljesítette Vignon ama kívánságát, hogy Turinba bizottságot küldjön a szemfödél tudományos megvizsgálása végett.

S alkalmasint okosan cselekedett, mert a tudománynak nem föladata a csodák igazolása. Már ebben csak Tertullianusnak van igaza: „*Credo quia absurdum.*" S az ilyesmi bolygatásának haszna nem lehet soha. Ellenben mindig áldatlan viták kerekednek a dologból. Bizonyos, hogy a vizsgálat kideríti a turini lepel foltjainak emberkéztől eredett voltát; de akkor a vizsgálók véleményével szemben áll Vignonnak és pártjának véleménye. Azt pedig, hogy kinek van igaza, eldönteni nem lehet, valamig a tudományban is szabadoncokat és klerikálisokat emlegetnek. Tehát a dolog vége szenvedélyeskedés, gorombáskodás, gyanúsítás, *intra muros et extra.* Lásd a lourdesi csodák tudományos vizsgálatának szomorú foganatját. Jóllehet a sugallás

ma már számtalan klinikai kisérlettel tisztázott dolog, a lourdesi tüneményeket a katholikusok tartoznak emberfölöttieknek vallani, mert a pápaság úgy akarta. A pápaság nem egyszer helyezkedett már a mai természettudomány álláspontjára is. Például Lateau kisasszonyt, a stigmatizált leányzót és híveit megtagadta. Kérdés: mit cselekednék a turini szemfödél ügyében? S mivel ez kérdés lehet: jobb, ha a chemia és a physiologia egyszerűen azt mondja, hogy a csodák igazolására nem vállalkozik.

Minderről csak azért beszéltem, mert erősen jellemzi a mai napok beteges gondolkozását. Nem ép a hit, mely materiális bizonyságokat akar felidézni. A malaszt nem lehet laboratóriumi vizsgálatok tárgya. S az ilyen kisérletek vége mindig a késig menő harc. Vagy a kómikum. Például, mikor a brüsszeli akadémiában a szabadoncok és a klerikálisok hetekig vitatkoztak azon, hogy van-e tudományos magyarázata Jónás és a cethal dolgának? Ugyan kinek volna ebből haszna? Csak a parókacsinálónak; mert ha jól emlékszem, a van Beneden úr vendéghaját lekapta valaki ott a komoly csarnokban és széttiporta.

LIX.

Két reggel.

Novemberi, szürke, nyirkos reggel. Mikor a kerék gördül az erdő szívós agyagában, a küllőknek olyan hangja van, mint a szalmahegedűnek. A két hintó megállt a kopár fák között. Nyolc úri ember jön ki a tisztásra. Kettő összebújik és táskából mindenféle tokokat és üvegeket szed elő. Másik kettő ugyancsak összebújik és fekete ládácskákat nyitogat: pisztolyokat töltenek. Hallatszik a csőbe eresztett golyó csörgése. A harmadik pár úr nagy léptekkel méregeti a nedves gyöpöt; és bizonyos helyeken leszúr a földbe egy-egy sétapálcát, összesen négyet. Egy szóval mindnek van valami dolga. Csak az utolsó, a negyedik párnak nincs. Ez a két úr egy kicsit unatkozva szivarozgat, sétál vagy álldogál, mint a tisztek a század előtt, a kaszárnya udvarán, didergős téli reggel. Az egyik csakugyan tiszt, huszártiszt. Végre egy hang

azt mondja: „Helyre, urak! ... Egyszersmind a törvényre hivatkozva fölszólítom önöket, hogy béküljenek ki.“ Csend. A szivarokat eldobják. „Akkor hát dologra. Tessék átvenni a fegyvereket. Harminc másodpercen belül lőhetnek az urak. A kakast az *egy* után szabad felhúzni, s ugyancsak azután léphet kiki előre, ha akar. Tisztelt barátom számlálni fog. Kezdhetjük.“ — A némaságban egy szózat rákezdi: „Egy ... öt ... tiz ... !“ Messze hallatszik a kakasok csettegése. Mindkét fél előre megy a középső két botig. „Tizenöt ... húsz ...“ Céloznak és mindenik belenéz abba a feléje feketéllő kis kerek lyukba. „Huszonöt ...“ És mind a kettő olyan szép nyugodt, olyan szép egykedvű, olyan szép előkelő, mint Roland és Olivier.

Novemberi, szürke, nyirkos reggel. A fogház szűk udvarán négyszöget formál egy század gyalogos. Középütt frissen gyalult fenyőfa cölöp áll, alig magasabb egy ölnél. A tetején nagy vas kampó, alatta kétlépcsőjű nyers deszka zsámoly. Mögötte egy fekete magyar ruhába öltözött, erős, barna, parasztforma ember, és két ütött-kopott, facér kocsisféle legény. Velök szemben sápadt és a téli kabátban is didergő urak és szolgálati övet viselő katonatisztek csoportja. Legelül négy úr. Egyiknek a kezében két rét összehajtott ív papiros van. A másik minduntalan az óráját nézegeti, végre azt mondja tompa, elváltozott hangon:

„Vezessék elő az elítéltet!“ Mozgolódás támad. Minden szem egy ablakra néz, egy ablakra, melyből két gyertya világít ki. Az a fekete paraszt haptákba vágja magát. Az ajtóban börtönőrök szuronya csillog, aztán valami feketeség látszik, aztán...

Hogy fog kijönni? Vagy hozzák? Vagy hurcolják? Ha ájult lesz vagy olyan elernyedt automata, amilyet akárhányat láttam a bitófa alá tuszkolni; vagy ha ellentáll és cipelni kell; avagy ha ki is jött a maga lábán, de az utolsó pillanatban, a bakó és a pecérek érintésére birkózni kezd: azt mondom, mégis ember volt. De olyan szép nyugodtan, egykedvűen, előkelően áll oda, mint akkor, azon a másik őszi reggelen; és ha az utolsó harminc másodpercben előkelő fitymálással néz az ő *ellenfelének*, a fekete parasztnak szemébe, megrendűl az a szent hitem, hogy minden ember ember.

Volt ebben az iszonyatosságban egy kis, rövid részlet, amelyet bizonynyal elfeledett már mindenki; de az én emlékezetemben mint rettentő látomás él, s élni fog holtomig. Mikor a testvérgyilkost letartóztatták, az úri fogoly leüzent a várnagyhoz: ereszsze haza egy kicsit, ügyét rendezni, ereszsze haza *becsületszóra*. Másnap visszatér; hogy ne térne vissza, hiszen lovag szavát kötötte le! S üzente ezt azon a gavallérhangon, mint mikor az alügyészszel szivarszó mellett beszél-

getett, hogy mikor töltse ki a párbaj vétségeért reá mért államfogházbüntetést: ebben a hónapban-e vagy csak újév után? Ha az a várnagy elereszti, én szentül hiszem, hogy a kitűzött órában visszatér vala. Mert becsületszavát csak nem szegi meg! Ő, a korrekt ember.

S ez az egész ügy? Megszerkesztett magának valami erős logikát, hogy neki igaza van, hogy jogosan járt el. Gyűlölte az öcscsét; gyűlölte, mert az a fiú gátolta meg, hogy úri módon, gentryhez méltóan élhessen. A miatt a gyerek miatt jutott neki kevesebb pénz *a magáéból.* Ej! Hát az akadályt elteszi láb alól az a juhász. S ha ugyan valaha elővesznek valakit (de nem vesznek elő soha senkit), azt a bundás embert veszik elő. De őt! Vagy ki is merné őt gyanuval illetni, őt a párbajok hősét, a katonatisztet! Kinek jutna az eszébe ilyesmi? Tüstént lovagias elégtételt követelne a rágalmazótól. És méltán. Mert vajon nincs neki igaza? Elvégre is ki a tett elkövetője? Az a gubás paraszt. Ő csak gyűlölt; és joga volt gyűlölni. Hogy a vádlottak padjára ültessék őt? Azok a kaszinói jó cimborák! Itt, ebben a vármegyében! Ah, az képtelenség.

Mikor pedig mégis csak a vádlottak padjára került, előkelő nyugalma nem rendült meg. Hát ez a formaság majd csak lepörög; s persze győzni fognak a „tekintetek". Mindenütt, föl a királyig. S ebben hisz talán

ma is, a siralomház négy fala közt. Noha tudja, hogy a király a vesztőhelyen soha sem ád kegyelmet; felségjogával is mindig a Kuria kegyelmi tanácsának felterjesztése szerint él; az utolsó nap küldött pardonkérő telegrammot elébe sem adják. S mégis, hátha!...

De mikor holnap reggel hét órakor a fogházfelügyelő benyit a cellába: „Indulni kell!..." Vajon előtűnik-e az ember, a bűnbánó vagy a kétségbeesett ember? Vagy csak a mostrum marad, ama hideg, korrekt párbajhős-álarc alatt, melyet azon a másik reggelen is viselt, mint annyi más gonosz... Bár lenne ember, hogy szánhassuk; és hogy az emberben való hit épen élhessen bennünk.

LX.

Adakozás.

Nem vagyok szabadkőmüves; de csakis azért nem vagyok, mert életemet úgy intézem, hogy rideg függetlenségemen semmi „tagság“ ne üthessen csorbát. Mindazonáltal testvéreimnek érzem a szabadkőmüveseket; s azt hiszem, közöttük is akad egynéhány, aki nem tiltakozik ez ellen a laikus atyafiság ellen. Ha a font egyik serpenyőjébe beletesszük a szabadkőművesség nagy erőit: a szabadság, az igazság, az emberszeretet szentségeit, a másikba pedig az ő gyakori gyarlóságait, melyeknek neve exclusivitas, formalismus, streberitudo (és még egy csomó deák szó); mégis csak a nemesebbik terhű serpenyő „találtatik nehéznek“. Deák Ferenc, úgy tudom, főképen a titkolódzást hibáztatta. Valamint Kossuth Lajos, a nagy t.·. is ellensége vala e régi eredetű, ma már fölösleges lappangásnak és a hiábavaló ritusoknak. (Ezt meg is írta.) A szabadkőművességnek azonban egy titkolódzására

tisztelettel tekint minden jó ember; mert ez a titkolódzás a mi Urunk Jézus Krisztustól való: „Mikor pedig te osztogatsz alamizsnát, ne tudja a te bal kezed, mit cselekszik jobb kezed.“ (Máté, 6. 3.)

Hirdessük az evangyéliom ez igéjét és cselekedjünk szerinte e mai napokban, mikor sok a kérkedve adakozó farizeus, de kevés az ő két fillérét szemérmetesen, titkon áldozó özvegyasszony.

Miért adakozik az ember? Mert jól esik neki. A koldus kalapjába azért vetem a krajcárt, mert ezzel a cselekedettel valami megnyugvást szerzek magamnak. Haj, szomorú mesterség a metaphysika! Szeretünk *jók* lenni. De ez még csupa nemesség a mi önző nemtelenségünkben. Az alamizsna, az adakozás azonnal a számítás mesterségévé lészen, jutalmát nem minmagunkban keressük, hanem messze, kint, ebben a rossz világban.

Nem hozakodom elő ismét a példákkal, amelyeket már százszor emlegettem; nehogy azt mondják rám, hogy személyek ellen török. Csak azt hangoztatom, amit már elégszer hangoztattam az én hosszú pályámon: kevesebb pompát, kevesebb cicerós dicséretet, kevesebb fitogtatást és több *emberséget* kérünk alázattal. Mert így, ahogy most van, az alamizsna is, a hazafias adakozás is a hiúság vására. Név névvel, summa summával tusakodik; s ebben a küzdelemben

a harci kürt a reklám trombitája. Uram bocsásd meg az én bűnömet, de sok jótékony névsor olyan formán hat reám, mint némely fürdő vendéglajstroma: kinek futja elmenni Siófokra? Akinek futja, már egy kis bizonyság van a kezében, hogy „ránzsírozott" úr és komoly vőlegényjelölt. Más jókedvű adakozók listája meg az én szememben azoknak a listája, akik jó kedvvel tűznének a kabátjokba holmi kis érdemjelet.

Rettenetes hazugság, mikor hazug a cél. Az evangyéliombeli farizeus még rútabb és hidegebb e modern köntösében. S mink istenhivők azt érezzük, hogy az áldás — mert bizony van ezen a világon áldás és átok! — nem az ő fejökre száll.

Imhol előttünk a tiszta erkölcsű, a nemes példa; a szabadkőmüvesek karácsonyi kenyere. A bal kéz és a jobb kéz szent parabolája. Okuljon rajta minden igaz ember; s ne feledje, hogy a szegénynek is csak akkor esik jól az a falat, ha nem áll ott a dölyfös személy, zsebre rakni a hálálkodást. Óh ti szegény, rongyos gyermekek, akiket felöltöztetnek téli ruhába, de trombitaszó és érzékeny szónoklat mellett és aszerint az istentelen programm szerint: először be, vékony köntösben, dideregve, aztán ki és megint be, jól felöltözve, — kézcsókhoz járulni! Nem erre oktatta ezt az egész emberiséget a mai világerkölcs, a mai világműveltség megalkotója, a mi Urunk Jézus Krisztus.

LXI.

Beöthy Algernon.

Beöthy Algernonról írok; mert én csak őt ismertem nem Beöthy Aldsit. Van tudniillik ebben az országban ilyen járatlan ember is; s ha nincs több, hát vagyok egymagam. E furcsaság oka minden bizonynyal az, hogy én ez világon kívül élek. Az országházában a hetvenes évek végén fordultam meg utoljára (a folyosón soha sem voltam), társaskörök tagja nem vagyok, kártyázni (ha indít az ördög) a monacoi fejedelemségbe járok. Magam sem tudom, hogyan ismerkedtem meg Beöthy Algernonnal. Aligha láttuk egymást többször tízszernél. Ismeretségünk futólagos vala; és mégis nagyon mély. Két európai magyar ember mindig véletlen érintkezése, s aztán egy kis séta a Duna partján vagy Andrássy-úton. És semmi „bátyám", semmi „öcsém", hanem „képviselő úr" és „Tóth úr"; noha mindig mind a ketten éreztük, hogy

mi, két európai magyar ember, tulajdonképen régi ázsiai magyarok vagyunk. De illedelmesen titkoltuk egymás előtt, kérem alássan.

Furcsák, igen furcsák valának ezek a mi ritka találkozásaink. Összekerültem Magyarország legvígabb emberével; s íme ez az ember szomorú volt. Együtt jártam a dévaj történetek hősével (egy anekdotaollózmányomnak azt a reklámot csináltam, hogy benne van minden: „Árpádtól Beöthy Aldsiig“); s íme ez a közöttünk élő Józsa Gyuri komoly volt. Vele voltam ezzel a kedves kopéságáról híres vén gyerekkel; s íme mindig meghatottság és tisztelet lakozott a szívemben, valahányszor őt, a nemes méltóságú öreg magyar urat láttam.

Valami csodálatos, megfoghatatlan, a mai korban szinte bolond kölcsönös becsülés uralkodott mi közöttünk. Én uram istenem! Véletlenség, szomorú véletlenség, hogy épp Beöthy Algernon halálának napján kell olvasnom, hogy a magyar tanítóság között akadnak emberek, akik azért árasztanak el engemet szenynyel, mert magyar író vagyok; és becstelen cenknek bélyegeznek engemet, azért, mert munkámért „bért“ kapok. Bér! Az ő szemükben ez az én dolgozásom értéke bér! Gazember vagyok, mert kenyeremet *keresem* és nem *kérem*! Mert nincsen egy falatom, nincsen egy rongyom, amelyet ne munkával, ne nemes

munkával szereztem volna meg! Gyalázatnak mondják, hogy én a tollamból élek! S akadnak ujságok, amelyek ezt az őrültséget, ezt a förtelmet kinyomtatják! Hát miből élt Petőfi Sándor, Arany János — vagy hogy a kisebbeket említsem — az én apám Tóth Kálmán? A csizmatisztító becsületes, mikor a munkájáért pénzt kap; de az író becstelen, mikor munkájáért tiszteletdíjat fogad el. Szörnyű, a művelt világon példátlan és ostoba elvadulás az a vád, hogy az író gazember, ha munkájából él. Hát miből éljen? Vicinális vasutakat építsek, igazgatótanácsoskodjam vagy raboljak, ha az író munka tiszteletdíja becstelenség? Egy őrült még azt is mondta, hogy én zabot adok el a kormánynak. Mert, úgy látszik, e nagy megbolondulásban immár mindenki becstelen, aki kenyerét nem *arschpaukerei*jal keresi (bocsánat, ez a szó Goethe, a szintén gazember író, Goethe, az írásaiért honoráriumot kapó skribler szava).

Az a Beöthy Aldsi, a könnyelmű, a bonvivant, a semmiképen sem komoly vén cimbora, (aki nekem Beöthy Algernon), iránta való nagy tiszteletemet, szeretetemet, egyebek között, de első sorban a *magyar irói méltóság* nemes becsülésével sugallta. Talán gyermekes is vala az ő respektusa a magyar irodalom iránt; hiszen ma már gyermekes az idealizmus. De ő úgy tekintett reám, mintha valami Kölcsey Ferenc

volnék. Mert ő nem a *személyt*, a gyarló, a kicsiny személyt látta, nézte, hanem a *munka* mineműségét. Az *homme supérieurt* az íróban. Én istenem, magyarok istene! Az a satyus, Aldsi, igazi vallásos tisztelettel becsült engemet, érdemetlent; és most a becsmérlés sara hullik reám a modern, a művelt magyar tanítóság egy részéről, reám, a működésemnél fogva némiképen mégis érdemesre! A nemzet napszámosai? Mikor az aljáról, e szerencsére gyér kivételről van szó, én csak a napszámost látom, de nem a nemzetet.

— Képviselő úr, mondtam egyszer Beöthy Algernonnak az Andrássy-úton, bennem valami nagy, mély melancholia él; önben én egy magyar typus utolsóját látom.

— Tóth úr, válaszolta ő, áldjuk a mi istenünket, hogy én vagyok a legutolsó.

Szavának mély, szomorú, nemes rezgése ma is itt van a szívemben. A Beöthy Aldsi szaváé?... Nem, én úgy mondom: a Beöthy Algernon szaváé. S ez a szózat nékem szent. Vagy miről is beszélünk? Egy kevély, régi, magyar nemes embert tönkre tesz az a nagy eleven erő, a század. Ő is nagy erő, de nem eleven, hanem *iners;* vele jár az az ázsiai vérrel. Megesik rajta, ami annyiunkon, hogy kilenc századnak utána épp *ő*, kérem, ő, a legelső, aki szegény, aki a hivatalos lap apróbetűs oldalain minden nap forgó.

Az apján, az öregapján, a szépapján, a dédapján és minden ő nemzetségén nem esett meg soha ilyesmi; haj, azok nagy urak voltak, és Hollós Mátyás idejében tizezer arany forintot adtak egy sólyomért, Mária Terézia, sőt Ferenc császár udvarába meg falvakat érő mentében jártak fel Bécsbe kamaráskodni. S ő az *első*... Az első szegény ... A *latiatuc feleym* óta... Vagy még régebbtől óta! S miért épp ő, miért nem a többi, azok a párducos ősök, azok a násfás ükanyák? Miért nem kezdték már azok?

Elsőnek lenni, magyarul szólván, *pech.* Fellázító *pech.* S mikor a gentry okot nyomoz, mégis csak arra lyukad ki, hogy minden pragmatika szerint huncfut a zsidó.

Beöthy Algernon, édes bátyám uram, kit most a te ravatalodon nevezlek így elsőben, én azért nézek a te immár eltűnő alakodra nagy szeretettel, nagy tisztelettel; s azért kivánnám gyenge, ismeretlen hangomnak óda erejét és fényét, mert te nemes magyar úri ember, nem így beszéltél, nem így gondolkoztál, hanem mindhalálig igaz, becsületes szabadelvű férfiú voltál, *justus et tenax vir*; és a bajt, a hibát, a szerencsétlenséget mi magyar gentryben, minmagunkban láttad. S azt hirdetted mindhalálig. Másoknak, a szerencsésebbeknek, akik érezhették felséges humorod melegét, vígságba burkolba; nekem, rideg egyedülvalónak, komoly

hangodon. A nem-komoly ember megrendítő komolyságú hangján.

Áldás legyen porodon, Algernon bátyám! Világéletedben sokszor dobálták reád a becstelenség sarát. Mameluk, kibérelt ember! Csakhogy a mameluk, a kibérelt ember — te is, édes és tisztelt bátyám uram — dicsőséges ember, mikor nem tudja, miből gyújt ma cigáróra. Szegénységed szentsége rokon az én megcsúfolt szegénységemmel. Nyomorúlt, becstelen kis fekete betűkből formált koszomorúmat nagyrabecsüléssel, forró szeretettel teszem ravatalod szélére; a mulatságos ember, a becsületes, az igaz magyar nemes ember ravatalára.

LXII.

A temető.

A genovai Campo santo immár világhírű. Noha alig harminchárom esztendős, minden művelt ember tudja, hogy van; s a képfaragó művészet remekeivel teljes temető fogalmát kifejező szálló ige. Azt már sokkal kevesebben tudják, hogy ez a szálló ige olyasmit mond, amit maga a temető nem igen mond, sőt talán nem is akar mondani. A Campo santo alkotóinak az volt a szándéka, hogy nagy és fényes, a mai Itáliában páratlan *épületet* emeljenek a halottak számára. És megépítették ezt az óriás közös mauzoleumot, inkább is columbariumot, a staglienoi halom alatt, rideg völgykatlanban. Csarnokok, oszlopos folyosók, cintermek, pantheonok útvesztője ez a rengeteg halottas palota. A vándor hosszú órákig tévelyeghet benne, s nem is sejti: a végén jár-e vagy megint az elejére került. És lába alatt és feje fölött a sírboltok, a padmalyok ezerei.

A fönséges corridorokon százával sorakoznak a pompás márvány és bronz síremlékek. Mind drága és nagy. Úgy látszik, megszabták az alakok magasságát is Embernél kisebb nincsen. A szoborművek jelességéről szóló beszéd azonban mendemonda. Igenis, akad ez emlékek legujabbjai között egynéhány kiváló művészi becsű; s ezek mind allegóriák. A többi, a sok száz többnyire képmás, derék polgár-családok tagjainak képmása; a hetvenes-nyolcvanas évekbeli Canova-hagyományokkal elegy olasz biedermeyer-realizmus alkotásai. A jó családapa kockás nadrágban térdel saját sírja fölött (a fehér márvány gondosan keresztbe van vonalozva), az édesanya szobra pedig azért nevezetes, mert csipkefátylának minden szálát meg lehet számlálni. Ilyen ízléstelen a legtöbb monumentum.

S állítóik, ezek a névtelenek, mégis magasztaló elismerésünkre méltók. Hogy az ő idejökben, egy-két évtizeddel ezelőtt, az olasz szobrászat még ilyen volt, arról ők nem tehetnek. De bennök élt a nemes szándék, hogy szeretteik emlékezetét művészi jellel örökítsék meg. Milliókat költöttek e szobrokra, noha nem mind voltak milliomosok. Az olasz középsorsú család néha a szó teljes értelmében megkoplalja és megrongyoskodja, hogy kedves halottjának nemes anyagból való és művész vésője alól kikerült monumentuma legyen. Ezek az emberek áldozni tudnak azért, ami az ő fogalmaik

szerint szép. S nemcsak Genovában, hanem az egész olasz földön.

A szegény kis Messina temetője szebb a genovai Campo santonál. Napsugaras hegytetőn, kék tenger fölött csillog, mint olympusi istenek vára, az óriás fehér márvány csarnok. Fönséges és hatalmas épület. Emelte, tíz évvel, egy narancskereskedésből tengődő városka. S máris népes a szép modern síremlékekkel. Afféle alabástrom-faragó-munka alig van benne. A mai gondolatos, bensőséges művészet hatott meg és szólt a szívemhez, mikor ott jártam, az ismeretlen siciliai boltosok pantheonjában.

. . . És Budapest, a nagy, a gazdag, a modern Budapest temetője? Van benne egynéhány százezer vagy millió mázsa gránit, bazalt és trachyt, melyet kőfaragó mesterek vésője formált obeliszkké vagy kettétört oszloppá; de művészi síremlék alig van tíz. S ha azt mondtam, hogy tíz, hát sokat mondtam. Budapest ízléstelen és fösvény kegyelete mindmostanig csak a követ mérte, súly és magasság szerint. Hogy a kőnek milyen formája van: mellékes. Gazdag vagy híres ember fölébe nehéz nagy kő: szegény vagy névtelen ember fölébe könnyü kis kő; — ez volt a törvény. Rettentő dolog ez! Ha az én feketeképű messinai narancsárusom majd eljön ide és kér, hogy mutassam meg neki a budapesti Campo santot, azt fogom vele elhitetni, hogy nincs,

mert mink a Dunába, szent folyamunkba temetkezünk, mint a hinduk a Gangesba.

Falusi temetőinkbe el merném kalauzolni az olasz, a francia idegent. Meghatná őt a szegény paraszt kegyelet: azok a korhadt keresztek, fejfák a folyondár, az iszalag között. De ez a gazdag bürgözdi kegyelet a simára csiszolt kőszálakba vert milliók . . . Óh, ha le tudnám hazudni magam előtt is! Hogy legalább ezen a szép szomorú ünnepen ne gyötrene az a keserves gondolat, hogy a magyar lélekben a művészet szeretése még csak véletlenség, nem pedig szükség és törvény.

LXIII.

A szegény ember.

Hát — hiába vetette irodalmi átok alá ezt a kötőszót báró Dóczy Lajos — hát alkalmasint lesz Budapesten lakásadó is. Mert csak így billenhet helyre a székesfőváros számadásának komponája. (Ezt az Erdélyben megragadt deák szót meg Brassai Sámuel ajánlotta a cigány *mérleg* helyett.) Szép adó, nemes adó, igazságos adó. Csak azok fizetik, akiknek a házbére több ötszáz koronánál. Tehát nem a szegény emberek; hanem a gazdag emberek. Magasztos és bölcs gondolat! Ne a gyönge vállakra nehezedjék a teher, hanem az erősekre. Három világrészben láttam e szent, ez emberi törvény diadalát, elnézvén, hogyan dolgozik a két lábú hangya, a napszámos. Ha volt a munkások között gyenge öreg, gyenge ifjú: a férfiak, az izmosak szó nélkül emelték helyettük a legnehezebb köveket, a legsúlyosabb ládákat. Semmi kérés, semmi köszönet. Ez a természet

rendje. Magyarok között, arabok között, szerecsenek között. Emberek között. S e nagy igazság, e nagy törvény láttára mindig kimondhatatlan édesség vala az én rideg szivemben. Mert gyönyörű a progressio elmélete. Akár izom, akár pénz dolga. Tehát gyönyörű az a gondolat is, hogy Budapest új adaja ne a szegényeket terhelje; hanem csak azokat, akik ötszáz koronánál több házbért fizetnek.

Csakhogy én amondó vagyok, hogy az ötszáz koronánál több házbért fizetők között sokkal számosabb az igazi szegény ember, mint az ötszáz koronánál kevesebb házbért fizetők között. S ezt a tételt szerencsém lesz bebizonyítani.

Nagy János kétféle van nálunk, másutt is. Az egyik a Nagy János *úr*; a másik a *hallja, János* vagy az *ezt a levelet adja fel, Nagy*. Kezdem az utóbbin a legboldogabb Nagyon. Ő bizony csak a legénységhez tartozik a világ hadseregében. Nem nagyságos úr, sőt még csak nem is úr. Évi keresete ezer, ezerkétszáz, ezerötszáz, sőt kétezer négyszáz, ha nem több korona. Szegény ember. De mégis gazdag ember; mert meg tud élni a pénzéből, sőt — én uram, én istenem! — talán félre is rakhat valamicskét. Mert neki lehet, neki szabad ötszázkoronás lakásban laknia. Az ő felesége nem nagysága, hát cseléd sem épp kell. Szecessziós inggallért viselnie nem becsületbeli kötelesség; sőt

néha még libériát is kap. Ha borravalóval kínálják, nem esik rajta szégyen. Mártonnapkor vígan viszi haza a hóna alatt a ludat a piacról. Imádja Istent, gyönyörködik a teremtés szépségeiben, rövid magyart szí, fekete szarvasbőr topánkában tapossa az élet útjait, és nem koplal soha. Ha pedig meghal, a feje alatt lelnek egy takarékpénztári könyvet.

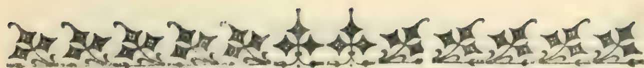
De a Nagy János *úr!* A diplomás Nagy János, a boldogtalan Nagy János, a havi kétszáz korona fizetésű Nagy János! Ez az átokverte ember már nem lakik, mert nem lakhatik ötszáz koronás lakásban; az ő lakása már legalább is ötszázötven vagy hatszáz korona. A felesége nagysága; tehát kell valami cseléd is, mert az okleveles tanítónő nem súrolhat. Kötelező a tiszta gallér, kötelező a hidegvér, kötelező minden borzasztó szamárság, amely az úri állapottal jár. Libéria nincs; de kell lennie tisztességes ruhának ember, asszony és gyermek számára egyaránt. Mártonnapi lúd sincs; mert Budapesten, Európa legdrágább városában, a szegény, a rettenetesen szegény urak tízezre nem takarékoskodhatnak egyébben, mint az eledelben. Ezek az urak — tisztviselők, tanárok, tanítók és tudom is én kik, akiket a sors haragja műveltséggel vert meg — koplalnak feleségestül, gyermekestül. Vagy nem koplalás főzeléken, tésztán élni? Vagy nem támad istenkáromló gondolat az ilyen emberben, az ilyen úrban.

ha eszébe jut: minek, kinek legel a mezőn a qarom?

Ej, ne bolondozzunk, és mondjuk ki végre, hogy .oldog metropolisunkban a kis urak élete rettetenes, talán széles e világon példátlan nyomorúság; mert sehol sincs ilyen csekély dija az értelem munkájának, sehol sem követel ennyi külsőséget az úri mód, és sehol sincsen ilyen drágaság mindenben, a lakástól a fekete kenyérig.

Az új adó épp ezeket az urakat sújtja. No nem igen nagyon. Épp csak a télikabát vagy három pár cipő árát veszi el minden esztendőben. Meg fogja fizetni mindenki. Nem fog belehalni senki. Mert az emberelmének van egy nagy találmánya — fontosabb minden elektromos csodánál — az, hogy a főzeléket meg ;s lehet melegíteni. De azért az úr a pokolban is úr hiszen aki a fővárosok e poklában több házbért fizet ötszáz koronánál, nem hivatalszolga, nem kapus, — tekintetes úr, hogy ne mondjam nagyságos, hetenkint kétszer vált inget, és képzelmének csodálatos erejénél ogva azt mondja, hogy a kása étek, a szalvanádli pedig pecsenye. Tehát bizvást fizethet.

LXIV.

A rendjelek.

Tizenkilenc éves fiú voltam, mikor a török szultán ő felsége reám eresztette kegyelmét és kinevezett a császári Medsidje-rend vitézének. Az időben sok „első“ dologban vala részem, nékem, gyermeknek. Az első asszonycsók, az első pezsgőmámor, az első ujságfirkálás, az első párbaj . . . Csupa nagy portéka ez, és mind lázzal jár: a szüzesség boldog és együgyű hideglelésével. Mondom, mindez nagy dolog; de az én szememben mégis csak az volt a legnagyobb, hogy imé lovag vagyok: *chevalier de l'ordre impérial Médjidjé*; és soha sem dobbant akkorát a szívem, mint mikor az atillámra tűzték azt a csinos ezüst csillagot.

Szegény kis csillag, szakácsok, komornyikok és cigaretta-gyártók csillaga, én hálásan gondolok rád holtomig; mert nevelésemben nagy részed van: gyermekkoromban szoktattál le a gyermekességről. Milyen szerencse, milyen istenáldása, hogy már ezelőtt huszonöt esztendővel ízleltem meg a rendjel kéjéts

hogy bele is csömörlöttem; mert ha most deres fővel áhitoznám rá, bizony nem volnék az, akinek — engedelemmel szólván — magamat tisztelem.

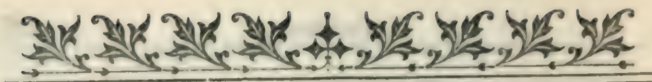
Első nap két részre osztottam a Föld lakóit: rendjelesekre és rendjeltelenekre. Az utóbbi kategória persze valami határtalan páriaság, nyomorúlt jobbágyok, akik reánk csak alázattal mernek föltekinteni. Óh, az én drága csillagom! Még éjjeli álmomból is felzavart a boldogság, látni ezt a kincset. Olyan voltam, mint a kis fiú, karácsony éjszakáján; nem tudtam betelni a gyönyörű játékkal; de harmadik nap unni kezdtem, egy hét múlva pedig teljesen megútáltam. S Herman Ottót megint csak azért csodáltam és tiszteltem, mert Herman Ottó; s nem azért, mert török császári Medsidje-rend commandeurje, nékem elüljáróm.

Talán egészen tudományos kérdés az a bohó kérdés: nem kellene-é a rendjeleket a gyermekeknek osztogatni? Imhol az én példám is azt bizonyítja, hogy ez a dolog sietteti az ember megérését s elejét veszi a későbbi éretlenségeknek. A letünt század legnagyobb mániájának, a rendjel-mániának, talán így lehetne végét vetni. Nálam erősebb gondolkodók alkalmasint azt mondják, hogy most voltaképen ugyanaz történik, amit én kívánok: az emberiség tejfelesszájú süheder-korát éli, s majd nem kap azokon a fényes csecsebecséken, ha kinő a képén a jó erős, kemény szakál.

Egyelőre azonban nem látszanak a fejlődés nyomai. Sőt az a jelenség, hogy a rendjelek kategóriáit szaporítják és új meg új árnyéklatokat vonaloznak körül a keresztek és a csillagok között, nagy visszahanyatlás. Teringette, csak most látom, hogy én a Medsidje rendnek csupán a vitézi állapotából gyógyultam ki. A tisztség nyavalyája, a középső csillag kórsága, a kisebbik meg a legnagyobbik szalag kolerája még hátra van; s szerencse, hogy Abdul Hamid ő felsége nem szaporítja jeles rendem fokozatait, mert okvetlenül el kellene jutnom a pestisig. Mert, haj, sokféle betegsége lehet a gomblyuknak! Ki tudná, mi minden, mikor a bacillusokat mesterségesen tenyésztik, keresztezik, összeolvasztják, hogy új fajok álljanak elő.

E szerint nem elég erős elmélet az enyim, hogy az egy csillaggal való korai Pasteur-oltás immunissá teszi az embert egész életére. Ugy látszik, mégis csak az egyéni dispositio dönt. Mert némelyekben épp az első beoltás veti meg alapját a rabiesnek; és az illetők aztán folytonos, egyre erősebb oltásokat kívánnak. A fecskendő skálája meg mind sűrűbb és finomabb. Hát más orvosságról kell gondoskodni. Bizonyos, hogy ezt az orvosságot majd kitalálják valamikor. Milyen lesz, milyen lehet, arról majd beszélgetek e napokban azzal, aki talán már tudja is: Pikler Gyulával, a gondolkodóval.

LXV.

A galleria.

A galleria — azt hiszem — olasz találmány. Mert a párizsi *passage*ok vagy a budapesti Haris-bazár bizony nem igen adhatták az ötletét. — A milanoi, a nápolyi, a genovai olaszok nekifogták a csákányt városuk legrégibb, legforgalmasabb részének — mint mi, csakhogy elegendő ok nélkül, a belvárosnak — és a régi patriciusházak helyén megépítettek négy óriás palotát. E márványos és aranyos paloták között keresztút van. Es pedig vasvázú üveg ívek alatt. A középen kupola; többnyire magasabb a város minden tornyánál. A négy utca bejárata egy-egy hatalmas, diadalívszerű kapu.

Az épület neve galleria. Hogy mire valók ezek a sok millióba került konstrukciók? Az én paraszteszem szerint voltaképp csak arra, hogy esős időben száraz lábbal járhasson keresztül rajtok az ember. De a finom olasz elme egyéb célját is tudja ezeknek a galleriáknak.

Minden galleria elképzelhetetlen forgalmú és elevenségű centrum a város életében. Akit csak bír a lába, naponkint legalább is egyszer átmegy a gallerián. Vagy mi is volna Milano a Galleria Vittorio Emanuele, Nápoly a Galleria Umberto, Genova a Galleria Mazzini nélkül? Ott lüktet a város szíve. Ott vannak a legúribb boltok, kávéházak és vendéglők. A szegény nép csak sóvárgó álmélkodással les be ezekbe a drágalátos paradicsomokba; de azért ő is napestig ott sürög a szédítő magas ívek alatt. A kupola száz rikkancs lármájától hangos. A paloták emeletein a gazdagok fészkelnek. Este, mikor kigyúl a villamos nap, a keresztútakon sétál végig a város ötvenezer vagy százezer lakója.

Mi vonzza őket? Azt hiszem, ugyanaz, ami engemet. A tér, a fény, a rend, a tisztaság, a művészet, — egy szóval az igazi nagyvárosi milieu. Jó benne lenni. Úgy vélem, az üzletembereknek is. Alkalmasint óriás béreket fizetnek — a milliók kamatozni akarnak — de forgalmuk is óriás ám.

Budapesten az ilyen galleria ma még sokszorosan lehetetlen. Mert mi takarékoskodunk a térrel. Az udvart is szűkre szabjuk — ha ugyan egyáltalán szabjuk — nem hogy négy utcát építenénk bele a házunkba. A fény, a rend, a tisztaság? Tessék átgázolni a Haris-bazár szegény limlomán és szennyén, hogy a kerepesi, azaz hogy a bagdádi bazárt meg se intsem. Művészet?

A művészet itt a bécsi ring-stílus gipszpárkánya és tizenkét darab ötforintos terracottafej. Mert ritkaság nálunk az olyan bölcs tékozló, aki házát nemes anyagból és nemes dísszel építteti. S hol a tiz millió, amenynyibe egy-egy afféle galleria kerül?

S talán mégis ilyen galleria fogja tíz vagy húsz év múlva megmenteni a belváros életét, mely a „belterjes" fejlesztés révén sindevészni kezd. Bár ne lenne szükség semmi mentésre; bár pezsdülne föl ama nagy csonkítások után a belváros régi élete magától, régi erejével. De ma anaemiásnak látszik a fő ér, a Váci-utca is, — tessék csak megkérdezni a kereskedőktől és a háziuraktól.

LXVI.

A bonne.

A bonne olyan francia leányzó, aki Svájcból és pedig többnyire Fribourg városából, édes hazánkba jön, és itt igen rövid idő alatt elsajátítja a szép magyar nyelvet. Hogy miért jön? Azért jön, mert hozzák. És miért hozzák? Azért hozzák, hogy előkelő családok gyermekei franciául tanuljanak tőle. Úgyde a gyermekek vajmi kevéssé tanulnak meg tőle franciául: ő ellenben alig egy esztendő múlva már tud magyarul. Mi e csoda nyitja? A magyar-svájci testvériségből fakadó honleányi érzelem? Dehogy. Az az egyszerű mathematikai és berlitzi igazság, hogy mikor egy házban nyolc ember beszél magyarul egy meg franciául: nem a nyolcra ragad a francia szó, hanem az egyre a magyar.

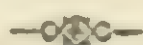
Mademoiselle Olympe különben akkor sem tudná növendékeit megtanítani a francia nyelvre, ha akarná. Mivelhogy maga sem tud franciául; lévén az ő nyelve

az a bizonyos *suissesse*-nyelv. Az iskolában tanulta; azaz, hogy ott akarták őt leszoktatni csúf svájci *patois*-járól, de hiába akarták, mert a természet visszatér, ha vasvillával kergeted is. Így áll aztán elő az az állapot, hogy a magyar családok úgynevezett francia gagyogása nem sokkal különb a *Szökött katona*-beli szabólegény *cso je to*? franciaságánál. Ráadásul még magyar zamat is keveredik beléje; mert a mademoiselle nem erős orthoepista. A párizsi alig találja ki csak azt is, ha vizet kérnek tőle ezen a nyelven; a bonnenyelvű magyar viszont egy kukkot sem ért a párizsi beszédéből.

Mindebből eléggé látszik, hogy azok a svájci kisasszonyok teljesen fölösleges kisasszonyok. Hanem azért igen érdekesek; mert a világ legnagyobb családjának tagjai. A fribourgi pap családjáé. Mind az öt vagy hány ezer. Mivelhogy az a tiszteletes úr apaság dolgában lefőzte Mén Marótot, az összes török szultánokat, perzsa sahkat és a többi rekordistát. Szegény ember! Hol veszi a hozományt e légió leány számára? Szerencse, hogy ettől ugyan nem fáj a fribourgi papnak a feje; mert neki csak normális számú leányai vannak, s azokat sem küldi szolgálni. Ama bámulatos és megdöbbentő pap-apaságnak ugyanis az az igen egyszerű magyarázata van, hogy a bonneok többnyire úgynevezett „ajánló“ útlevéllel utaznak. Vagy nem kitünő ajánlás az az adat, hogy a kisasszony református lelkipász-

tor leánya? Aki ezt olvassa, azonnal maga előtt látja a lombok mögé rejtőző parókiát, a vallásosság és tiszta családi élet kedves fészkét. S örömest bízza gyermekét az ily körben nevekedett kisasszonyra. Az persze eszébe se jut, hogy az az írás hamis is lehet. Ki gyártja? A svájci hatóságok-e (két tál étel felszolgálása közben) vagy a helyszerzők odakint? Nem tudom. De azt tudom, hogy bonneság örve alatt igen gyakran förtelmes szemét kerül tisztes magyar úri házakba. *Brasserie à femmes*okból kikopott teremtések, sőt olyanok is, akik már laktak a marseillei városháza mögött. Épp tavaly sült ki itt Budapesten ilyen história.

Most meg egy budai úri ember éjtszaka az utca sarában holt részegen henteregve találta két kis gyermekét. A bonne ugyanis leitatta az ártatlanokat cognackal, aztán a szakácsné társaságában — ugyancsak ittasan — nekivágott a világnak. Most kurrentálni készülnek őket. Mindebből pedig az az üdvösséges tanulság, hogy a magyar hatóságoknak is, a magyar családoknak is óvatosoknak kell lenniök a svájci kisasszonyokkal szemben.

LXVII.

A nők írótolla.

Egy ujságban tegnap ezt az apró hirdetést olvastam:

Irnoknő,
aki takarítást is elvállal, szabad lakasért és 5 frt havi fizetésért fölvétetik.

Tisztelem e négy sorocska íróját. Mert nincs az a nagy publicista, aki ennél hatalmasabb, szörnyűbb, meggyőzőbb cikket tudjon penderíteni a nők tollal dolgoztatása ellen. Feltárul benne ama boldogtalan proletár teremtések minden nyomorúsága; fel az egész nagy társadalmi kérdés: a nők értelmi munkájának problémája.

Ime, mire jut a nő, ki leteszi a varrótűt, a főzőkanalat és írótollhoz nyúl! Alávalóbb lesz az utolsó mosogatólyánynál; mert nincs az a paraszt dajna, aki öt forint havi bérért és lakásért a konyhán dolgozzon A szolgáló bizony enni is kér; és kap is.

De az a nő, aki elkövette azt az átkos bűnt, hogy iskolába járt és szert tett egy parányi műveltségre: tüstént kevesebb a szolgálónál. Nemcsak a feje munkáját fizetik rosszabbul, mint a padlósúrolást, hanem a keze munkájának sincs többé értéke. Ha nem tudna írni (még pedig szépen írni), Yostot billegetni és talán könyvelni is: alig akadna józaneszű ember, aki cselédszolgálat fejében havi öt forintot és lakást merne neki kínálni. Mert még a téglahordó tót napszámosné is a szeme közé kacagna az ilyen bért ajánló embernek. De ha a nőben van egy csöpp tanultság, már elveszett az a joga, hogy munkájáért emberhez vagy legalább állathoz méltó jutalmat kivánhasson. Vagy nem kap enni gazdájától az igás barom is? Hja, az más, az nem takarító-irnok-kisasszony. A takarító-irnok-kisasszonynak elég, ha lakást és havi öt forintot adnak neki. Abból a pénzből megélhet, ruházkodhatik. E mellett pedig, nem tudom, hány órát görnyed az íróasztalnál és nem tudom hány óráig fárad a legalávalóbb cselédmunkában.

Hogy a nők comptoirbeli dolgoztatása uzsora, régtől óta tudjuk. De hogy ez a csúf dolog ilyen szörnyű alakot is ölthessen, azt még sem hittük volna. Vagy mit is írtam én jámbor tavaly ezen a helyen: „A jövő esztendőben már lesznek diplomás kisasszonyok, akik havi tíz forintos hivatalért teszik össze a kezöket. Sőt

megérhetjük azt az időt is, mikor ezek a leányok ingyen fognak dolgozni, azért a kis reménységért, hogy majd valamikor fölvihetik napi harminc krajcárig". Óh, én együgyü és főkép lomha fantáziájú ember! Elrémítő, szertelenül sötét képet akartam írni a tollal dolgozó nők sorsáról, s íme, kifeledtem belőle a leghatásosabb részletet: a takarító-irnok-kisasszonyt!

De talán még sem az én szegény fantáziám a hibás. Mert vannak a világon olyan dolgok is, amelyeket semmi képzelet sem tud kitalálni; s amelyeket csak az élet alkothat meg. Másolni aztán könnyű. A takarító-irnok-kisasszony után bátran következhetik a mosogató kettős könyvvitel, a closet-súroló magyar-német-francia levelezés, egy szóval az egész csutakos női kereskedelmi tanfolyam.

Nem tudom, tapasztalni-e más országban is a nők értelmi munkájának ilyen devalválását; de azt hiszem elég, hogy mi színről-színre látjuk itt nálunk. Vagy elég-e? Vajon hány család okul az ilyen példákon? Hány adja a leányát inkább pesztonkának, semhogy belevesse abba a rettenetes proletárságba? Bizony egy sem; mert az a fő, hogy a leány kisasszony maradjon. S a toll olyan erős kisasszonyságot ad, hogy nem veszi el a kőpor és a *cinkrád* sem. Iskolázott férfiak ezrei a kenyeröket vesztették, mert a nők a képtelenségig lelicitálták a comptoirbeli munka értékét. Azok

a férfiak most éheznek; de ugyan mit esznek a kisasszonyok? A huszonötféle iskolából, tanfolyamból minden évben ezrivel kilépő irótollas és -gépes kisasszonyok. Mit esznek ők? . . .

Bizony nem tudom. Csak azt tudom, hogy ama kegyes apróhirdető százával fogja kapni az ajánlatokat sőt megmozdul talán a protekció is.

LXVIII.

A levelező-lap.

A levelező-lap feltalálója már megint meghalt. Ez úttal Hoffmann bécsi udvari tanácsos. Béke hamvaira. És mindazokére, akik mint a levelező-lap feltalálói eddig meghaltak és ezután még meg fognak halni. Negyedszázados ujságírói pályám kezdete óta gyakorta sirattam el őket; de, ha az isten éltet, még sok könyem van kiontandó; sőt bizonyos, hogy az unokáim is folytatják majd e gyászos kötelesség lerovását.

Közös sorsuk ez a világraszóló kis találmányoknak. Például ma már igazán nem lehet tudni: ki találta ki a foszforos gyujtót; a mi Irínyi Jánosunk-e vagy más. Vagy hat nemzet követeli magának e dicsőséget; s az adatok és mendemondák szövevényében bajos eligazodni. Bizonyos, hogy az első levelezőlapokat Bécsben, 1869 október 1-én bocsátotta ki az osztrák posta; s mégis nemcsak a poroszok, hanem a japániak is vetél-

kednek az elsőségért, holott az időben az ázsiai szigetországban még nem is volt igazi posta.

Nem először írom meg most, hogy mink, öregebbek, egy magyar embert tartunk a levelező-lap feltalálójának. Ez a magyar ember valami — ha jól emlékszem — szintén Hoffmann nevű buda-vízivárosi postatiszt volt a koronázás idejében. Csak ennyit tudok róla; no meg azt, hogy szorgalmas tagja vala a budai dalárdának és bácskai fi. Láttam is a szerfölött mozgékony ádámcsutkájú és hektikus ifjút; mert gyakran fordult meg az édesatyám házában, protekciót kérni a találmányának.

Atyám nem egyszer beszélt nekem e furcsa ember furcsa ötletéről. Hogy a posta két krajcárért cédulaformájú levélpapirost áruljon; az ember ráírja a mondanivalóját, nem törődve azzal, hogy más is elolvashatja, a posta pedig a világ végére is elszállítja az ilyen különös levélkét. Atyám, a régi ember, mosolygott ezen az új ötleten. Azért tartotta bohóságnak, mert nem hitte, hogy akadhasson sok ember, aki ilyen nyiltan akarjon levelezni. De Gorove minisztert mégis figyelmeztette a bácskai fiú találmányára. A miniszter persze azt felelte, hogy az ilyen postai ügyet Ausztria hozzájárulása nélkül nem lehet eligazitani, mert az efféléneк a monarchia két felében egyöntetűen kell történnie stb. Egy szóval abba maradt minden. De

Ausztria 1869 őszén mégis kibocsátotta a levelező-lapokat. Arról a magyar emberről csak annyit tudok, hogy akkor már nem élt. Végképen kiénekelte a maradék tüdejét. Hanem a minisztérium levéltárában érdemes lenne kutatni e dolog nyomait. A levelező-lapos ifjú makacs memorandumozó volt; beadványai nem tűnhettek el nyomtalanul. Kiderülhetne az is: miként került a dolog Bécsbe?

A levelező-lap ma már szinte a gyujtóval vetekedik, mint az életszükséglet cikke. Forgalma a levelekével kezd vetekedni, kivált mióta beütött az ánzikc-világ. Ez a bohóság, ez a játék többé nem megy babba. Milliók forganak a gyártás és a bélyegfogyasztás révén. S minden művelt országban az emberek tízezreinek van új kenyérszerző módjok. Eleinte sokan azt hittük, — kivált a sok ízléstelenség láttára — hogy ez csak múló divat, holmi lelki járvány. Most látjuk, hogy az ánzikc mégis valami szükséget pótolt. Mint a dohány. Szükségtelen és mégis kell. Ha valami csoda egyszerre eltüntetné a föld színéről, még az országok zsebe is megsiratná. S ha már így van, arra kell törekedni, hogy ez az izé legalább mindig a jóízlést szolgálja és a sokszorozó ipar derék munkát végezzen általa. Kívánatos volna olyan nemzetközi megállapodás, hogy a posta nem szállít mást, mint tájképes levelező-lapokat. Ez egyszeriben véget vetne a sok rút visszaélésnek.

LXIX.

A velencei campanile.

Gyászolunk, Velence szerelmében való édes testvéreim! A kész, a kopott, nevetséges régi szólásmódok néha olyan igen újak, megrendítők és igazak; valóban hiányzik valami a lelkünkből, mióta tudjuk ezt a hírt. Vége az ős Velencének; nem látjuk többé viszont a régi érzelemmel, ha nem int már felénk a tengerről és a szárazföldről az az öreg torony-góliáth, a campanile. Hiába, ő volt Velence.

S az a furcsa, hogy tulajdonképpen nem is igazi velencei, sőt nem is művészi dolog. Kopár, szédítő téglahalmaz a Márk-tér sarkában. Mikor egyszer Greguss Ágosttal néztem, ez a tudós-művész azt mondta, hogy alkalmasint azért építették oda, hogy optikai csalódást idézzenek elő, leplezni a piac négyszögének szabálytalanságát. Nem tudom, igaza volt-e a magyar gondolkodónak. Hiszen mikor a XII. században megvetették a torony alapját, az egy bazilikát

kivéve, a téren még nem allott semmi épület, ami ma megvan: de az kétségtelen valóság, hogy a campanile a mi szemünk előtt bámulatosan takargatta a tér keskenyedő voltát durva, nehéz masszájával. Tudtam a piacnak olyan helyére állani, ahol megesküdött volna az ember, hogy a két Procurazie hajszálnyira egyközű.

A torony a csúcsán álló aranyozott angyalszobor feje tetejéig 98 méter magas volt. Vagy ötvenöt méter magasságig — mindezt csakúgy gondolomra írom ide — nyers téglaépítmény. Középkori erő és durvaság. Mind a négy oldalán, szélül, apró ablakok. Eddig a torony, hogy úgy mondjam, kettős volt; mert benne állott a másik torony. E két torony között szűk, lejtős sikátorok vezettek föl; nem lépcső. Ostoba ciceronemese, hogy Napoléon ezen a lejtőn fellovagolt; eredete alkalmasint az, hogy a XVII. század végén egy komédiás-temperamentumú gondolás csakugyan lóháton ment fel itt, sőt csónakon is, csáklyával taszigálván fel a kerekes ladikot. Az ötvenötödik méteren felül volt a renaissance kezdetén épült oszlopos harangcsarnok. Csupa keleti kőszál, piros és zöld porphyr és syenit oszlopok; minden hatalmas, de mégis olyan szellős és átlátszó, hogy az ember szinte beleszédült; hogyan emelhet ez a könnyű építmény még vagy húsz méter tömör márványkonstrukciót, melyet azután betetőzött a réz toronysisak gúlája.

Bizonyosnak látom, hogy az a harangcsarnok volt a pusztulás oka. A könnyű oszlopok, öt évszázadnak utána, nem birták tovább emelni a rájok nehezedő terhet. A fenyegető bajt észrevették már a télen. Legutóbb március elején voltam Velencében. Fönt járván a campanilén, láttam, hogy a San Giorgio felé eső oldalon az oszlopok és ívek hatalmas gerendákkal vannak megtámogatva. Erre, délnek dőlt el a torony, áttört részében roskadva meg. Úgy kellett lennie, úgy történt ez a nagy művészi szerencsétlenség, szívek millióinak örök bánata.

Most, este hallom, hogy a hivatalos táviratok szerint a campanile helyén harminc méter magas omladékhalmaz van. Oda a torony tövébe épített *loggetta solto il campanile* is, Sansovino bájos remeke, az ujjászületés gyöngye. A cataclysmos elpusztított egy darabot másik két ragyogó kincsből, a könyvtárból és az új procuraziéből is. Vagy mi is történt még minden, ami szörnyű és pokolian buta! Szerencse a szerencsétlenségben, hogy az óriás-torony nem a bazilikába dőlt bele, örökös gyászt borítani az emberiség művészetére.

De így is mi lehet e szomorú napon az a fenséges és kedves szent hely, ahová a világ évszázadok óta gondolkodni, gyönyörködni és megifjodni jár: a Márk piaca! Martinique pusztulása — Uram, bocsásd meg

bűnömet! — nem tud úgy elborzasztani, mint ez a gyász. Ott csak halandó emberek vesztek el, időnek előtte csapott le rájuk a mindig leskelődő halál; de itt a halhatatlan gondolat vált halandóvá. Gyógyíthatatlan seb esett Velencén. Nem a régi többé. Sohasem láthatjuk viszont mosolygó, szelid szerelmünkkel, az édesen bánatossal. Örökké bennünk leszen a keserűség. Isten hozzád, Velence!

... A legutolsó tavaszi este, hogy a Florian előtt ültem, felnéztem az öreg campanilére. A csillagos kék égen feketéllett a nyolcszáz esztendős óriás. Irigyellek, te vén legény! Mert ifjabb vagy nálam, mert tovább élsz és haj, mi mindent fogsz még látni rézsüveged alól, mikor itt a feketekávét már mások, haj, mások, idegenek, a jövendő ismeretlenjei keverik a csészében. Mert én megyek, talán nem sokára; te pedig maradsz. És így kilenc óra tájt megkondulnak kedves, öreg harangjaid, meg, a másoknak, a tudom is én kiknek; én meg odalent, valahol magamban, tavasz nélkül és feketekávé nélkül! ... S mégis az lett a dolog vége, hogy én láttam a te halálodat, öreg. Siratlak. Pedig te a legkisebbik harangodat se kondítottad volna meg értem.

LXX.

Rodostóbul.

Pola téti, édes néném! Ked ott Konstáncinápolyban közelebb van vagy egy bakarasztal Magyarországhoz, mint mink itt Ostorodban; hát egy kölyökminutával elébb hallhatta meg a nagy újságot, hogy milyen kiváltképpenvaló becsületök vagyon most otthon a kurucoknak. Kuruc a vers, kuruc a nóta, kuruc a zászló, kuruc a köntös, — legalább egy napig.

Hát máskor micsoda? Az esztendőnek háromszázhatvannégy napján, vagy hogy még többet is mondjak: a szökőévnek háromszázhatvanöt napján. Micsoda akkor? Hogy a Bercsényi úr szavajárásával éljek — salva venia — az ördög szánkázza meg ezt a mi kiváltképpenvaló becsületünket.

Mert nem az illetné meg ám a mi nagyságos fejedelmünket, hogy így néha napján szép verseket és nótákat mondjanak róla, meg hogy a theátrumból

előszedjék a lobogóját, meg az ő apródjainak köntösét délebédtől estebédig; hanem ahhoz volna ő nagyságának jussa, hogy teteménck könnyű legyen a föld. Az idegen föld pedig nehéz, haj, igen nehéz. Tudják azt a bujdosók.

Ked is hallotta tőlem, én is hallottam kedtől, hogy megvagyon otthon a jó szándék; haza szeretnék vinni az öreg fejedelmet, édes asszony-anyjával egyetemben; s még nekünk is jutna egy-két kapa magyar hant, egalább az olyannak, akiről még sejteni, hogy merre fehérlik a csontja. És rakják is a pénzt halomba, ki aranyával, ki petákjával, hogy ne bujdossanak tovább a szegény kurucok. Van is már együtt annyi pénz, amennyiből futná egy-két diófa-koporsóra, sőt még a gályát is volna már miből kiverni fekete posztóval.

De hiába halmoznak össze kincset az emberek, három bivalybőrrevaló tallért, hogy vert arany lehessen a koporsó és bíbor még a vitorla is: nem az emberek szándéka kell ide, hanem az országé. Mert csakis az a nagyságos fejedelemhez méltó tisztesség. Ha fenyűfa ládában viszik haza, ócska bárkán, de az ország akaratjábul, az nagyobb becsület minden világi pompánál. Mert benne vagyon az a régi igazság, akiért ő élt-halt hű vitézeivel egyetemben: hogy nem vala tör vénytelen az ő dolga

Valamíg ez a tisztelet nem adatik meg nékie, bujdosó marad ő akkor is, ha elviszik haza; és bizony nem lészen neki könnyű a magyar föld sem, valamíg a sírjára nehezedik az az átok, hogy az ország ma is csak a rebellist látja benne.

Szép vers, szép nóta helyett csak az országgyűlésnek egy szava kéne: hogy a nagyságos fejedelem nem számkivetett pártütő, mint a törvény mondja. Valamíg az a szó nem szólal meg, minden a régiben van, és mi bujdosunk. De ha az a szó egyszer idáig hat; megmozdulnak a horpadt sírok. És a fejedelem az ő népével haza megyen maga, nem lábon, de a léleknek diadalmas repülésével. S akkor az övé leszen az esztendőnek minden napja, örök időkig. Mert akkor nem lesznek többé labancok: kitisztul az ország. És nem kell szép ceremóniákat csinálni egynéhány jószándékú, de gyönge embernek. Mert Rákóczi-ünnep leszen akkor mindig. Szabadság. Az az ő legméltóbb ünnepe.

Csupa veres betű lesz akkor a magyar kalendáriom, elejétől végéig. Csakhogy azt a kalendáriomot nem igen fogja egyhamar forgatni se ked, édes néném, se a ked szombati szolgája.

LXXI.

A tihanyi visszhang.

Óh Tihanynak riadó leánya, szállj ki szent hegyed közűl!

De nem igen száll ki többé. Mert a „zengő bérc“ alá nyaralót építettek; verandás, függőlámpásos, zongorás, guvernántos és tenniszes pesti nyaralót. Szomorúsága ez a szegény nymphának. Mikor röppenni akar, vinni és hozni csengő terhét, a hangot, átlátszó szárnya, tiszta lába beleütközik a patent füstfogóval fölszerelt, de mégis kormos kéménybe. Hát inkább nem száll ki szent hegye közül.

S így van ez már jó tíz esztendeje. Megolvasható a Pallas Nagy Lexikonában is. A sajtó meg csak most siratja el a riadó leányt. Szerencse, hogy vagy hatodszor. Mert nemcsak jó Luppa Péternek, a szentendrei Gül-babának van hat halála, hanem a tihanyi ekhónak is. Kár, hogy mind a hat nem nélkülöz minden alapot

és nem légből kapott koholmány. Ezúttal a magyar sajtó legalább helyén használhatta volna kedves német igéit; mert az ekhó csakugyan entbehrol minden Grundot, sőt egész valója ist aus der Luft gegriffen.

Az ekhó! . . . Csokonai még így nevezte, ha jól emlékszem 1798-ban, noha Kazinczy már tíz évvel azelőtt azt írta: ki nem érzi, hogy a visszhang nem egyéb echonál? A debreceni orthologus kálvinista nem érezte. Édes, szomorú éneke, melyet mindig visszazeng a szivünk, valahányszor olvassuk, adat arra nézve, hogy a tihanyi ekhót már a XVIII. században is ismerték, nem sokkal az apátság templomának fölépítése után. Ki fedezte föl a tüneményt és mikor? Bizonyosan krónikába vették a tudós és szorgalmas benediktinusok. De érdekesebb volna a fölfedezés módját ismerni, mert az érthetetlen.

Az ekhót az apátsági templom nagy, kopár fala veri vagy verte föl, ha a hang a vele szemközt mintegy 500 méter távolban levő dombról jött. Egyes ember szava elveszett itt a legcsöndesebb időben is. Sok éles torok kiáltása kellett mindig, felidézni a gyönyörű tüneményt. Vajon hogyan jutott eszébe valakinek, hogy többedmagával felbajlódjék arra a kopár halomra, a templom falának kiabálni? Szent Benedek fiai között mindig voltak tudós fizikusok; ámde az akusztikának legjelesebb ismerője sem ismerhette föl a topografiából, hogy

itt visszhangnak kell lennie. Másutt is van templom és domb; de ilyen ekhó nincs.

Mondom, mindig sokak ordításának kellett felzaklatnia Tihany riadó leányát. S a nympha e durcássága nevelte ama boldog falucska gyermekeit bátor, kedvesen tolakodó, ügyes, élelmes ciceronékká. Ugyan, hát a magyar gyerek is tud nápolyi vagy svájci lenni? Nem bújik az anyja szoknyája mögé, ha idegent lát? Nem bizony! Sőt! A tihanyi gyerekek, ha idegent láttak, ötvenével, százával termettek elő a köves földből és — tele a markuk kecskekörömmel, úri asszony főkötőjével — mint ostromló sereg, rohanták meg a dombot. S felvisított a kórus:

— Nem szól az ekhó, ha szél fúúúj!

Nagy dolog ez, magyarok! Nem azért, mert az ekhó híven visszazengte; de azért, mert itt vagyon az egyetlen hosszú *ú*, amelyet Dunántúl, azaz, hogy -tul a honfoglalás óta először kimondott és — Eötvös Károly a tanum — a világ végéig ki fog mondani.

Ennek utána következett egy véghetetlenül sebesen elhadart indián-virnyítás; öreg benediktinusok szerint tulajdonképpen az, hogy:

Tityre, te patulae recubans sub tegmine fagi!

Ki tudja, melyik tihanyi fizikus tanította meg erre a falu gyerekeit, most száz esztendeje, annak bizonyságául, hogy az ekhó visszaveri a teljes hexametert is.

Deák világ volt akkor, a Vörösmarty lantja még nem zendült meg, keresni kellett volna a magyar hexametert. Apáról fiúra öröklődött aztán a cicerone-ecloga; és a magyar nép etymologiája szerint átgyúródott valami csodálatos zagyvalékká. Bizony, érdemes volna följegyezni: hogyan hallja az ős magyar fül a deák szót?

Megjegyzendő, hogy a visszhangot hexameterek vagy szótagok szerint mérni hagyományos bohóság nem a szótagok száma tesz tanuságot az ekhó erejéről, vagy hogy is mondjam, hanem az idő. Ugy kalkulálom, hogy a tihanyi visszhang négy másodpercig tartó hangot zengett vissza, ha szél nem fúújt. Már most, hogy ez alatt az idő alatt hány szótag pörgött le, a nyelv sebességétől függött. Az bizonyos, hogy a a négy másodperces kiabálás, ének vége igen gyöngén, elmosódva érkezett vissza, a legcsöndesebb napon s. De a két-három másodperces hangok szinte megdöbbentő elevenséggel tükröződtek a monostortemplom szürke faláról a fülbe. Például a gyereksereg ez istentelenül elvisított kis vezércikke az idegenforgalom emeléséről, soronkint:

Szép a tihanyi kilátás,
De nehéz a főjárás!
Ha az uttya gyobb vóna,
Vendéggye is több vóna!

Arany szavak! Költs, magyarom, ha azt akarod, hogy a mélyen tisztelt vendég is költsön — neked. De hogy erről eddig csak azok a kis ügyes tihanyi ciceronék voltak tudományosan meggyőződve! Szegények! Vidám és kedves mesterségüknek véget vetett az a nyaraló. A szent hegy megnémult. A riadó leány nem száll többé. S talán ember sem jár ma azon a dombon; pedig onnan a legszebb a Balaton. Bizony szebb, mint a tenger a Vezuvról: mert magyar. No, de reméljük, hogy azt a nyaralót majd eltolják a nympha útjából; mert valamit mégis csak el kell valaha tolni ebben az országban. Vagy hiába volt az az egész tinta-Balaton?

LXXII.

Kivégzés.

Ezelőtt huszonöt esztendővel, ujságíró-inas korombban, mikor egy-egy akasztásról hathasábos tudósításokat írtam, az unokahugom — tűzről pattant, szókimondó menyecske — nem titkolta, hogy ezt a mesterségemet meglehetősen kevésre becsüli. Még most is előttem van, mikor lebiggyesztette az ajkát:

— Bánom is én, hogyan öltögeti a nyelvét a paraszt!

Nem szívesen írom le, amit most leírtam. De szükségem van rá, mint bizonyságra. Egy tételt akarok megerősiteni vele.

Mi az oka a kivégzésekkel járó nagy szenzációnak? Miért dolgozik egy-egy akasztáskor a reporterek serege, tollal, telegráffal és telefonnal? Miért követeli a papirosnak métereit a közönség? S miért olvassa el ezt a levelemet is sokkal bizonyosabban, mint a többi ezret, melynek más a címe?

Többféle válasz lehetséges. Gyönyörködés a borzalomban. Rossz kiváncsiság. Psychologiai tanulmány. Nemes irtózás, mely azonban mégis tudni akar. S ez talán mind igaz. De én mégis más okot hiszek a mélynek, a döntőnek.

Ez az ok a kivégzések ritkasága. Kérem, egyelőre ne tessék mosolyogni ezen az együgyű bölcseségen. Én, öregedő ember, még érintkeztem a múlt század elejének életével. Minden könyv semmi az élő szóhoz képest. Nagyanyám elbeszélte nekem, hogy mikor nagy ebédek voltak náluk, a szolgabíró, fekete kávé mellé pipájára gyújtván, gyakran azt mondta: „Ma reggel három cigánynak a temetésén prédikáltam.“ Vagy: „Ma reggel két betyárnak a temetésén prédikáltam.“

Az elmés tekintetes úr a Szirmay Ántal *Hungaria in parabolis* könyvében olvasható magyar átkot variálta így tréfásan. Az az átok ez: „Szolgabíró prédikáljon a temetéseden!“ A szolgabíró prédikálása pedig az az egynéhány hivatalos szó volt, melyet akasztáskor mondott. Hogy a három cigányt vagy a két betyárt felkötik, azzal ugyan keveset törődött az intelligencia. Gyakori eset. S nem nagy eset. A látványra ugyan kicsődült a sokaság, ugyanaz a sokaság, mely elejébe csődült a rézdobszóval fogat húzó pirosbugyogós doktornak is; de az előkelőség vajmi kevés figyelmére méltatta azt, hogy — megint csak az én

hugomnak egy kicsit szörnyű igéit kell idéznem — hogyan öltögeti a nyelvét a paraszt.

Rendes, épenséggel nem ritka dolog. S mit törődik vele az úri világ? Vagy elképzelhető az, hogy a dámák abbahagyják az aranycsipke tépegetését s kimenjenek a piacra, nézni, mikor sátoros ünnepek előtt, a megyeháza elé kiteszik a derest és a pincéből felhozott rabokra ráverik a fertályévenkint kijáró huszonöt botot? Azt hiszem, hogy ma az ilyen botozásokat százezer ember nézné, a lapok meg alcímek alá soroznák a puffogást. S majd így is lesz, mikor elkövetkezik a botozás. Mert el fog következni. A reakció a zászló nyelét használja. Poroszországban már nyilván. A börtönökben botoznak. Ez a civilizáció eljön majd ide is. A minap egy Budapesten megjelenő egyházi napilap vezércikkben hirdette, hogy a cigánykóborlásnak csak a testi fenyítékkel lehet véget vetni. Hát elsőbben, úgy látszik, a cigányokat fogja botozni Hunnia, aztán alkalmasint a zsidókat; s kellő haladással majd el lehet jutni a Haynau-Radetzky-rendszerig: az úri nők felvágásáig is.

De az érdeklődés mindig nagy lesz, a tudósítások óriások, s még a Virág-Pollák telegráfja sem győzi a munkát. Mert a rendszer rendkívülisége megmarad.

Hogy Kolozsvárt holnap reggel kivégeznek egy aljas rablót és gyilkost, nem az eset révén kél a szen-

záció, hanem úgy, hogy ez a kiváncsi vagy borzadni akaró milliom ember a *dolgot*, a halálbüntetést, ezt az immár ritka és szinte hihetetlen cselekedetet kiséri betegesen izgatott figyelmével. A szíveknek rengeteg sokasága dobban meg attól a gondolattól, hogy holnap, a téli reggelen, egy embernek a nyakára hurkot vet egy másik ember, a törvény nevében. Ez az *enormitas* izgat most bennünket. És — kimondom a szót — ez ellen tiltakozunk. Mert amit tisztátalan indulatoknak szokás nevezni: ez a kiváncsiság, ez a mohó részletkeresés mind csak nemes tiltakozás a halálbüntetés ellen. Bízom benne, hogy ezt a paradoxont sokan értik.

Mert más emberek vagyunk mi, mint a huszas-harmincas évek emberei, akiknek egy kis akasztás, egy kis botozás még csak esemény se volt. Mi már érezzük, hogy valami nagy dolog történik, mikor a hóhér dolgozik. De mikor becsapódik a tömlöc ajtaja örökre, vagy mikor a hajó felhúzta a vasmacskát, hogy az Óceán egy szigetére induljon, ahonnan nincsen visszatérés; vagyis mikor a társadalom kiveti magából a kivetendő tagot: nincsen bennünk semmi érdeklődés. Pipázunk, mint az a táblabíró a prédikáció után. Hanem mikor öl a társadalom, szívek dobognak, szívek tiltakoznak.

LXXIII.

Emilia Dinacci.

Velencében.

Az ujságíró akkor is él az ujságíróban, mikor nem ujságíró, hanem csak úr, úr a nyavalyásság révén, s uraskodik idegen földön, sok mindenféle lemondás, de semmi szabadjegy árán megszerezvén egy kis előlegét a tavaszi napnak. Tehát itt is megérzi, mesterségének ösztönénél fogva, hogy mi a nap nagy dolga. Oh, nem a farsang! A velencei karnevált rég elvitte az ördög, vagy ki. Ez az egynéhány száz szegény ember, aki bérlett maszkokban rikoltoz a Márk-téren, el akarva hitetni főképen magával, hogy mulat? Azt hiszem, akkor mondok legigazabbat, ha azt mondom, hogy ma az egész velencei karnevál az, ami Pesten a ferencvárosi búcsú.

Az embereket itt ma Emilia Dinacci kisasszony érdekli, nem a farsang. Ez a kisasszony egy nápolyi kis tisztviselő család leánya. Arról nevezetes, hogy a teste tele van a varrótűk és gombostűk ezreivel

továbbá, hogy folytonosan kisértetekkel közlekedik. Ha a kisasszonyt Röntgen-sugarak láthatatlan világosságának teszik ki, tüstént meglátszik, hogy izmaiban százával, sőt ezrivel van a sok elnyelt tű. Mi hitetlenek tudniillik azt mondjuk, hogy azokat a tűket a kisasszony elnyelte. Régi dolog az ilyesmi. Hisztériás teremtések gyakran esznek tűt — fél kiló számra. Furcsa gusztus, az bizonyos. De a hibbant elmének nem furcsa. Az orvosi irodalom sok ilyen esetet ismer. Mi laikusok csodáljuk, hogy nem öl egyetlen lenyelt tű is. Ha bennünket érne afféle baleset, hogy valami tű lecsúsznék a torkunkon, tüstént rohannánk a doktorokhoz, hogy tessék bennünket megoperálni, mert az a tű a halál . . . Pedig dehogy az. Mondom régi dolog az, hogy hisztériás teremtések naponkint megesznek egy fél marék tűt. Megjegyzendő, hogy a gombostűnek mindig letörik a gombját, varrótűnek pedig a fokát. Ők tudják, miért. Az a finom acéldarab aztán vándorol a testökben. Átfúrja a gyomor falát — semmi bajt sem okoz az a kicsiny és gyorsan hegedő seb — aztán súlyánál fogva lecsúszik néha a talpig s ott bukkanik elő. A vándorló kalandozása nagy változatosságú. Ezt régtől óta jól tudják a doktorok. De a nápolyi kisasszony esetében az a rendkivüli, hogy tele van tűvel a karja is. Hát hogyan utazhatott a gyomrából a tű — fölfelé?

A sárospataki kollégyiom annalisaiban meg vagyon írva az a nevezetes kázus, mikor az eredeti gondolkozású theologus tótágast állván, megevett egy cipót és megivott rá egy kanta vizet — fölfelé. De a nápolyi kisasszonyról nem tudatik, hogy a tűket tótágast állva ette volna meg; tehát világos, hogy az egész dolog a lelkek műve. Csupa spiritiszta tű az. Tehát tüstént érthető az érthetetlen. Mert minden érthetetlen érthető, ha még érthetetlenebb.

Az persze senkinek sem jut az eszébe, hogy a tűevő kisasszonynak már a torkában is útnak indulhatott egy csomó tű, ki jobbra, ki balra. Mivelhogy az a vékony acél könnyen és gyorsan csúszik az emberi test szöveteiben, amerre akar; s elvándorolhat a mutatóujj hegyéig is. Ez azonban nem érthető. Érthetőbb a lelkek mestersége.

Kiváltképpen a néni lelkéé. Dinacci kisasszonynyal ugyanis a boldogult nénje cselekszik mindenféle csodákat. A néni lelke állandóan mellette van. Látni ugyan nem látja senki; csak a kisasszony. A nénilélek azonban bámulatos dolgokat mível. Például megebédelteti a kisasszonyt.

— Most terít a néni! — szól Emilia. — Ide teszi az asztalt, beborítja abroszszal, tányért, kést, villát rak elém, aztán hozza a sült csirkét, én meg megeszem...

És rágja és nyeli. Az emberek meg, noha nem

látnak semmit, bámulnak és azt kiabálják, hogy a spiritizmusnak ilyen csodáját még nem tapasztalta a világ.

Mi öregek azonban tudjuk a régi mesét, mikor a király láthatatlan köpenyegét szőtték az üres osztovátán azok az imposztorok, s mikor kész lett a köpönyeg, a király ő felsége csupaszon jelent meg a processzión; de hogy meztelen, csak a gyermekek merték megmondani, mert a nem-gyermekeket hallgatásra birta a *staats-raison*.

Dinacci Emilia kisasszonyról is csak a jámbor őszinteség hirdeti, hogy szegény, hisztériás teremtés, aki bombon helyett tűt eszik, különben pedig rémeket lát, a maga szegény meggárgyult agyavelején belül. Ez a ma már ideális világ, ez a mindjobban sötétségbe merülő XX. század, azon ujjong, hogy a nápolyi kisasszony dolga remek bizonysága a tudomány csődjének. Amit eddig a gondolkodók és a kutatók kivívtak, az mind semmi. Ledönti ez a nagy kázus. A tűevés meg a sült csirkét tálaló lélek.

S ez ma a vidám Olaszország farsangja.

LXXIV.

Haldoklás.

Fiatal ujságíró koromban történt ez; tehát meglehetős régen. — Egy őszi este egyesegyedül voltam a szerkesztőségben. Nem emlékszem: vajon elment-e már a többi dolgozótárs, vagy még nem jöttek be. Egyszer csak az asztalomhoz lép valaki, jó estét kiván és bemutatja magát. Felpillantottam az írásról. Fekete ruhába öltözött, gyér fekete hajú és szakálú, negyvenegynéhány éves, szikár és betegesnek látszó úr akart velem, a megtestesült szerkesztőséggel beszélni. Hát mi tetszik?

— Az én temetésemnek mult szerdán délután három órakor kellett volna véghez mennie; de elmaradt.

Ezt mondta a jövevény igen nyugodtan. És én nemkülönben igen nyugodtan válaszoltam neki:

— Sebaj, az uraságod temetése meglesz a jövő szerdán, s akkor majd igen pontosan és alaposan.

Mint szerencsém volt említeni, ezt én igen nyugodtan mondtam. Huszonhatéves ujságíró pályámon tenger sok őrülttel volt dolgom; s ilyenkor én is mindig a ráhagyás politikáját követem. Ennek a politikának a mai elmeorvosló tudomány ellene mond; mert nem szabad bolondítani a bolondot. Bánom is én. Reám nézve az a fő, hogy tisztelt bolondomtól szabaduljak, mielőtt arra érezhetné magát indítva, hogy kettéharapja a gégémet; mert én psychiater nem vagyok.

A fekete úr belátott furfangos lelkembe:

— Tévedni méltóztatik . . . Én panaszt tenni jöttem dr. N. N. fővárosi halottkém úr ellen, aki az én halálomat könnyelműen vagy tudománytalanul konstatálta, s engemet az a kellemetlenség ért, hogy a ravatalon ébredtem fel.

Aztán elmondta esetét a fekete úr, *per longum et latum.* S mikor elhallgatott azt kérdeztem tőle:

— És mit érzett uraságod, minekutána meghalt?

— Kérem, ez nem rövid dolog, mosolygott emberem. Hivatalosan úgy haltam meg, hogy valami csodálatos, szinte jóleső gyöngeség fogott el. Végtelen békés, nyugasztaló elernyedés. Tudtam, hogy ez a halál. De nem féltem tőle. A fülem csengett, a szemem káprázott. Fülem csengése és szemem káprázása összeolvadt Nem tudtam: melyik a hang

és melyik a szín. Eddig nem értettem, amit a tudósok mondanak: hogy minden tünemény csak rezgés; s a rezgések számától függ, hogy hang-e vagy szín valami. De most megszűnt a mesgye. Édes zengést hallottam. Muzsikus is vagyok; hát úgy fejezem ki magam, hogy ez a skála magasabb volt minden földinél. Öt-, hat- vagy hétvonásos hangok lehettek ezek? Nem szolgálhatok vele. Mert az sem képtelenség, hogy ötvenvonásosak voltak. A színek, amelyeket láttam? Nem tudom milyen színek voltak. Mert a prisma látható szivárványában nincsenek meg. Tehát nevük sincsen. Csak azt mondhatom, hogy eleinte valami gyors, apró mozgású fényt láttam. Sziporkázást. Aztán világosság lett. Állandó, változatlan. Vajon ez a *lux perpetua*? . . . Gyönyörködtem benne. De egyszerre azon vettem észre magamat, hogy megsiketültem. Csönd lett; olyan csönd, amilyet fülem addig nem is képzelt. Hanem ez sem rémített meg. Mert annál tökéletesebb, annál boldogabb lett az én édes nyugalmam. Aztán hirtelen nagyot, végsőt lobbant a fény; az a rejtelmes, az a nevetlen fény. És nyomban ki is hunyt. És lett sötétség, feketeség . . . semmi.

— De ha ön tudta, hogy semmi, mégis valami volt az!

— Hogy tudtam-e, nem tudom. Csak azt tudom, hogy a ravatalon felébredtem s azt mondtam, adjanak

vizet innom. S most kérem: tessék azt a halottkém urat megróni!

Hát megróttuk azt a halottkém urat; és, úgy emlékszem, fegyelmi eljárás alá is vonták őt. De egy szó mint száz: még az én cethalottam, a fekete úri ember sem tudta bizonyosan megmondani: milyen az a — Kassai Vidor szerint — komisz halál. Arról csak az igazi halottak tudnának némi felvilágosítással szolgálni, ha beszélnének. De nem hülyén, mint a spiritizmusban cselekszik, hanem okosan.

... Az a pillanat, az a határ a lét és a nemlét között! ... Vajon megadatik-e az embernek az a nagy méltóság és igazság, hogy abban a mérhetetlen kis időben még láthassa értelmének teljes erejével: mi az a véghetetlen titok, a halál; és hogy érezhesse hitének örök diadalát vagy hitének örök vereségét. Vajon megadatik-e a pápáknak, a sejk-ül-iszlamoknak, a dalai lámáknak, a rabbinusoknak, a bálványimádóknak és a materialistáknak is, hogy akkor, abban a pillanatban, mikor megszűnnek emberek lenni, még mint emberek tudhassák: igazuk volt-e vagy sem!

Az Ember tragédiájának utolsó két sorában azt mondja Ádám: „Csak az a vég! csak azt tudnám feledni!“ És az Úr szól: „Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!“

LXXV.

A becsületszó.

Az iskolai év végén mostanában mind gyakrabban olvassuk, hogy az érettségi vizsgálatnak induló ifjak becsületszavukkal megpecsételt fogadalmat tettek arra nézve, hogy szabadkőművesek nem lesznek soha.

Ez a dolog nem új. Sőt jó régi. A jezsuiták találták ki; még pedig, ha jól tudom, a kalksburgiak. Én már harminc-egynéhány évvel ezelőtt is ismertem abból a konviktusból kikerült fiúkat, akikkel a tisztelendő urak afféle fogadalmat irattak alá. Megjegyendő, hogy azok a fiúk nem érettségit tett ifjak voltak, hanem második-harmadik iskolás gyerekek. Ez egyébiránt mindegy. Az az öt-hat esztendő nem különbség. A jogi és erkölcsi igazság az, hogy az élet tizes éveiben járó emberekkel az egész existenciára kiható fogadalmakat tétetni nem szabad.

Tehát ezek az ultramontán fogadalmak a priori semmisek.

Bosszant, hogy ezeket írván, már megint ki kell jelentenem, hogy szabadkőműves nem vagyok. Mert a sötét ellenség vagy azt mondja — *wie der Schelm ist, so denkt er* — hogy hazudom; vagy azt hirdeti, hogy az ő malmára hajtom a vizet, én örök kárhozatra ítélt szabadonc is, „tiltakozván“ a szabadkőművesség „gyanuja“ ellen. Tiltakozni a gyanu ellen, — ez is elég, mert sértő benne minden szó. Csakhogy én lélekben szabadkőművesnek vallom magamat; csupán személyemben nincs jogom magamat annak vallani. Nem léptem pedig a szövetségbe azért, mert mai szervezetével nem egyezhetik meg függetlenségem; továbbá, mert a vaskalapos ritusoknak ellene mondok. A gondolkozás e módját én valakitől tanultam. S az a valaki Kossuth Lajos. A nagy, az igaz szabadkőműves. Azt vallom, amit ő. S ha lett volna bátorságom színrül-színre látni őt — mint volt annyi másoknak, nálam talán nem jobbaknak — szentül hiszem, hogy ő a Tökéletesség, mint testvérrel szorított volna velem kezet, miután a szabadkőművességről beszéltünk. Imhol az én szabadkőművességem. Szegény életem és csekély dolgozásom csupa szabadkőművesi munka; akár tagadják a szabadkőművesség ultramontánjai — vannak és gyülöletesek, mint minden ultramontán az emberiéleknek ezer dolgában — akár nem.

Én tehát nem lettem ritus szerint szabadkőműves,

csak a magam filozófiája révén. De hogy ne lehessen azzá valaki azért, mert érettségi előtt vagy után reverszálist vettek tőle a tisztelendő urak – kell-e mondanom, hogy a reverszálisadás hivatalosan mind a tisztelendő urak tudta nélkül történik! — az erkölcstelenség.

Hogy az a reverszális érvénytelen, mert az egyház sem vehet jogi erejű votum solenneket húsz éven aluli gyermekektől — az szinte mellékes. De ha fiam volna — vénségemtől bátran lehetne mindenféle doktor-fiam is — azt mondanám neki:

— Fiam-uram, különben pedig kölyök, az elmés nemes Kecskeméti lovag brigádjába ne esküdjél fel se a Szentháromságra, se pedig becsületszavadra. Mert ha majd igazán élni tudsz az eszeddel, mikor az Isten megengedte, hogy igazi ember és férfiú lehess, az eszednek meg kell alkudnia a széveddel, hogy ultramontán légy-e vagy magyar? Remélem, okos és jó ember lesz belőled. Vagyis istentelen szabadonc, mint ők mondják; Istennek, a legszabadabb Valónak, hivője és híve, mint én mondom. Ha valamikor szabadkőműves akarsz lenni a ritus szerint is, légy azzá; és legyen munkádon áldása a mindenség alkotó mesterének. Noha én, a te atyád, a külsőségekben másképpen szolgáltam, csöpp erőm szerint, az örökkévaló szabadságot, igazságot és erőt. Légy szabadkőműves, fiam, ha férfiúi lelkiismereted szerint annak kell

lenned. Csókom és kézszorításom kisér, midőn megteszed azt a fontos lépést, melyet én nem tehettem meg — csak lélekben. De akarom, te fiú és magyar gavallér, hogy még gyermekségedből se maradjon valami emléked, amelylyel talán megalkudnod kellene. Az eskü, a becsületszó szentségét imádd már fejlődő agyadvelejének minden erejével is. Ezért ne engedd, hogy zsenge ifjúságodban olyan fogadalmakat csikarjanak ki tőled, amelyeket mint szabad lelkiismeretű férfiú majd nem tarthatsz meg. Semmi brigadérosság. Gondolkodásod irányát válaszd majd meg magad, ha szabad akaratod teljessé lészen, az isteni determinizmus törvényei szerint. De ne kösd le magadat, mint kölyök, hogy majd egykoron kölyöki kötésedet kénytelen légy megszegni, noha teljes joggal. Szabad légy, fiú! Élj Istenednek legfőbb áldásával, a szabadsággal. Vagyis légy szabadonc, mint az apád. Ezért ne kösd le magadat semmi tisztelendő és nem-tisztelendő uraknak, a brigadérosoknak, gyermekészszel sem. Ne légy se farkaskölyök, se brigadéroskölyök. Légy csak az én kölykem — egyelőre. S majd aztán légy az, aminek lenned kell.

Ezt mondanám a fiamnak. És egy csöppet sem törődöm vele, ha talán a fogukat szíjják tőle az én szabadkőműves mostoha-testvéreim; s még kevésbbé bánt, ha a pokol bejárásának kinevezett pénztárosai

reám ontják piszkuknak ismeretes zuhatagát. Én biz egy kicsit elkárhoztam a magam dolgában, innen is, túl is; de a lelkiismeret szabadságát vallom, minden gyehennákon által.

LXXVI.

Planquette.

Az operette, úgy vélem, nem a víg operából, hanem a vaudevilleből lett. A vaudeville akkora nagy ízléstelenség, amekkorára csak a világ legízlésesebb nemzete: a francia vetemedhet. Mert, tetszik tudni, az ízléstelenség is olyan, mint az ostobaság. Ha igen okos ember követ el ostobaságot, hát akkor az ostobaság okvetetlenül borzasztó nagy.

Mi öregebbek még édesen emlékszünk Scribe *A diplomata* című bájos, finom, a legnemesebb elmésséggel teljes vígjátékára, melyet a Nemzeti Színház színjátszó-fénykorában, a hetvenes években, olyan tündöklően adtak elő. Halmi, a kedvesek kedvese, volt a jelmezbál-rendező, ki szeretetreméltó (nem bolond) félreértések révén félelmetes diplomatának vélődik, holott csak kosztümöket keres a bálra. Csupa úri kellemesség, üde rezedaillat és bohóságában is hódító francia *bon sens*, józan ész volt ez a vígjáték. Elragadó, kómikumának bámulatosan gyöngéd

mértéktartásával. Bizony isten: megfinomodva mentünk ki a színházból.

S én egy este, ilyen kimenetkor, azt mondtam a társamnak:

— És tudja kegyed, hogy a párizsi Halmi valamikor köteles volt minden negyedórában egyszer simpliciter abbahagyni kedves, mulatságosságában is előkelő szerepét, a sugólyuk elé állani és zajos zenekísérettel énekelni effélét, hogy

Combien je regrette
Mon bras si dodu,
Ma jambe bien faite
Et le temps perdu!

Hát ez volt a vaudeville. Csaknem olyan bődületes butaságú francia hagyomány, amilyen a Corneille és Racine alexandrinusainak ma is kötelező éneklős skándálása. Ellenére mindennek, ami ezen a világon él. A franciák végre maguk is észrevették, hogy ez az oktalan coupletzás a nemesebb vígjátékban otrombaság. Úgyde a franciának, mindenféle közmondások szerint is, kell a nóta. Nem engedi el. No hát szóljon a dal, de legalább némi valószínűség szerint.

Ekkor következtek el a népszínművek — már mint párizsi népies jelenetek — amelyekben épp olyan joggal gyújthattak nótára csizmás urak és kötényes hölgyek, mint a magyar népszínművekben, amikor

csak eszökbe jutott. De a francia józan ész nemsokára azt is megkövetelte, hogy a valószínűtlenség legyen valószínű. S ekkor jött Offenbach, azt mondva, hogy hát ha kell, énekeljünk, muzsikáljunk egész este, bolondul, teljesen mellékes levén a nagytekintetű Józan Ész; továbbá az is, hogy a darabban valami történjék. Így támadtak a monoklis görög istenek, így lett a megkergült Olympus, a felfordult világ, s elül, nagy dobbal, a dicső Bumbum generális. Ha én volnék Bodnár Zsigmond, az én tisztelt és csodált ősz barátom, azt mondanám, hogy ez a realizmus tetőpontja volt. Kicsúfolása mindennek, ami tekintélyes; az istenektől és Homeros hőseitől a tiszteletet követelő tábornoki pocakig.

A reactio megjött. Már magában Offenbachban is. Élete végén olyan librettistát keresett és talált, akivel megírhatja *Hoffmann meséit*, ezt az ideális, borús és nekem nemcsak a Kornai pompás, tehát valóban rémítő fekete doktoránál fogva félelmetes költeményt.

Ez után következett Lecocq, a színdarabgyártóiban is nemes embereket kereső nemes ember, *Angot asszony* és a többi szépség alkotója; az ő nyomában pedig Robert Planquette, ez a nagy arisztokrata, a *Cornevillei harangok* és a *Rip* mély költője. Ennyi az én nekrologom őróla. A hálás szívé, aki szomorú fiatalságában boldog órákat élt az ő kegyelméből.

És ha valaki, ez a költő elmondhatta, hogy utána vízözön, sőt ami rosszabb: víz következik. A szép, a nemes francia operette azon a csúcsponton, melyre Planquette vitte, egyszerre megingott; és le is bukott zenithjéről. Mi erő lökte le? Pimasz erő. De elvégre is erő. Mert ha nem lett volna erő, hát nem győzhetett volna.

Ez az erő az északamerikai *minstrel.* Az az alak, melyben ma is a szecessziós háborúk — nini, hogyan illik ide az az *eredeti* szó! — amaz eszméjét fejezi ki, hogy a szerecseny nem ember, vagy ha volna mégis valami emberféle, hát nadrágbitorló majom. Horpadt hengerkalap támolyog gyapjas fején, kétaraszos kemény gallér a nyakán; piros nyakravalóval, frakkban, de mezitláb gitároz és gajdol. Gitárját hol a nagy lábaujjával, hol a zápfogával pengeti. Mathematikailag kiszámított rengeteg szamárság minden, amit danol. S az amerikai tombol örömében: ime milyen dicsően buta a szerecseny! Ez az öröm, tetszik tudni, egy kis boszúállás a szerecsenyen, amért nem köteles többé a cukornádat, mint rabszolga, ingyen művelni.

Angliában, ahol a cukornád nem fájt olyan igen nagyon, ez a humor átalakult egy kicsit tárgytalanul. S lett belőle a *knock-about.* Két rongyos, hihetetlenül rongyos jóbarát, aki nyájas ellenség. A tréfa azon kezdődik, hogy Coxnak a foga fáj; Box elővesz egy

gőzhajógépekhez való két méteres harapófogót, s kiránt a cimbora állkapcájából egy minden mammuthénál óriásabb zápfogat. Cox erre hála helyett megharagszik s hozzávág Boxhoz egy Bösendorfer-zongorát; ez pozdorjává törik a hátán, s a hát — mellesleg — görögtüzet szór. Most a méltán méltatlankodó Box fölkapja a falu tornyát harangostul és odakeni a Cox fejéhez. És a többi. Hiszen tetszik tudni.

Ma *ez* az angol operette, a világhódító. Csupa clown és clowness. A clowness (vagy mint mi egykor hivtuk: primadonna) az Offenbach korában még rendőri felügyelet alatt álló cancannál harmincszor kirugósabb sziú indián táncban nyakába szedvén a jobb lábát, az alól rikácsolja nótáját, mely akkor se lehetne ének, ha a clownessnek hangja volna. Mert ki tudhat énekelni, mikor tüdeje betegen liheg attól az emberfölötti és embertelen munkától, a veszett rugdalódzástól! Szegény!

S ma ez az operette. S hogy ehhez micsoda színjátékíró és micsoda zeneszerző kell? Minek mondjam? Durva szamárság és *gassenhauer*. Semmi egyéb. De a clowness mégis nagyobb, mint egykoron a primadonnák valának.

Isten önnel, monsieur Planquette; és isten veletek, kik nála sokkal régebben haltatok meg: édes Germaine, édes Serpolette!

LXXVII.

Szilveszter napja.

Tisztelt szerkesztőség, egynéhány percre félbe szakítom lázas munkámat, hogy okát adjam, miért nem írok ma Esti levelet, jóllehet sok mindenféle mondanivalóm van.

Csendes dolgozószobám ma reggel nyolc óra óta zajos iroda. Kétezer nyomtatott b. u. é. k.-t küldök szét tisztelt barátaimnak, kedves ismerőseimnek és nagyrabecsült pártfogóimnak. Ezeket a cédulákat borítékba rakni, a borítékokra ráírni a pontos címet, felragasztani a bélyegeket, továbbá a leveleket részint a vonatok iránya szerint, részint pedig Budapest kerületei szerint csoportokba osztani, rettenetes munka s alkalmasint csak holnap reggel fog bevégződni. Noha negyedmagammal vagyok. Apróhirdetés révén két derék napidíjas ifjat szereztem s 625 pályázó közül azért választottam őket, mert az egyik ajánlkozó levele

remek szép írású volt, a másik pedig postatisztviselt embernek vallotta magát. Hogy deákom személyesen ocsmány betűket vet, mert azt a levelet kalligrafussal iratta, kevesebb baj annál, hogy szerfölött lassan mozog a pennája. De az már igazi csapás, hogy postatisztem már akkor is a kétségek örvényébe sülyed, mikor azt kellene tudni, hogy melyik rutába osztandók a Pécelnek szánt b. u. é. k.-k; s mint a vízbefuló a szalmaszálhoz, úgy kapkod mindenféle pohos könyvekhez. Az is nagy szerencsétlenség, hogy nálam óvatosabb gratulálók már rég elkapkodták a posta hat- és tízfilléres készletét. Nekem a pénzemért tizenhatezer darab egyfilléres fekete bélyeget adtak s most a szobaleányom, neki gyűrközve, már véresre ragasztotta mind a tíz ujját reggeltől óta. Ez a dolog...

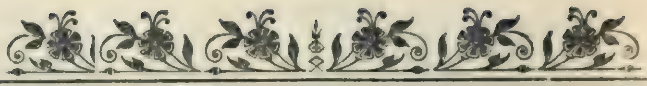
(... Kérem, Goldstein úr, kegyeskedjék egy kicsit kevésbbé zajosan elintézni azt a kérdést, hogy a Mókus-utca a székes-főváros hányadik kerületében van! De nagy súlyt vetek rá, hogy az a b. u. é. k. igen pontosan címeztessék, mert a Mókus-utcában lakik az én legbecsesebb pártfogóm!)

Már nem is tudom, hol hagytam el. De, úgy látszik, csak azt akartam mondani, hogy amilyen kedves nekem ez a munka, bizonynyal épp oly kedves volna a megemlékezés a tisztelt címzetteknek, ha a százával érkező gratulációs leveleket olvasatlanul nem dobnák

a tűzbe. De azért ennek a munkának évrül-évre folynia kell, gyilkosan fárasztván az emberek százezreit, a szegény postahivatalokat és a boldogtalan levélhordókat. Arról nem is szólva, hogy a budapesti posta címnyomozó osztálya még februáriusban is bibelődni fog egy csomó „Nagy János úrnak, Budapesten“ című b. u. é. k.-val, végigkísértetvén vele a főváros 264 Nagy János urát sorra. De mindegy! Azért csak dolgozzunk!

... Itt vagyok, Goldstein úr! Tessék parancsolni... Hogy merre kell keresni a Gesztenye-utcát? Továbbá, hogy micsoda vármegyében van Balhafalva? E pillanatban nem szolgálhatok vele; de reggelig okvetetlenül kisütjük. Rajta, uram, a munka szentségének nevében! Julcsa, a tea fekete legyen, mint a tinta, hogy elűzze az álmot a szemünkről! Magának is tölthet egy bögrével. Jó éjtszakát, tisztelt szerkesztőség! Mi hűségesen virasztunk a b. u. é. k. dicső ügyéért.

LXXVIII.

Deáktragédia.

Nyiregyházán egy ötödik iskolás deák agyonlőtte a társát, aztán magát; mert féltek az egzámentől. Ez a hír. Mi igaz benne, mi nem: hogyan tudhatnám? De a nyomtatott betű hat énreám is. És — dobban a szívem. Óh de nem a keserűségtől.

Most harminchárom esztendeje a kegyestanító-rendiek pesti főgimnáziumában volt nekünk egy tanító-mesterünk, akit Chmelányi Józsefnek hívtak. Nyomát még most is keresem. Mert hiszen ő híres ember volt. De nem találom sehol. Tótból gyúrt magyar neve nincsen meg semmi Szinnyei bácsiban. Pedig neki, mondom, híres embernek kellett lennie, mert a schematismusban is, az értesítőben is az volt a neve után nyomtatva, hogy „a sziléziai selymészeti egyesület tagja". Semmi akadémikusság sem gerjesztett bennem ehhez fogható tiszteletet, sőt félelmet.

Istenem, micsoda ember lehet az, aki erre a polcra emelődik! Selymészni, mégpedig Sziléziában! Ez borzasztó.

De még borzasztóbb volt maga az ember. Egy kis telezsák, zömök pap. Mindig hihetetlenül sujtásos atillában. Különben a legragyavertebb ábrázat, amelyet az én immár hosszú életemben valahol láttam. Afrikát is beleszámítva; mert a himlő a szegény szerecsenyek bársony bőrét tépi össze a legrútabbul. S az a roncsolt kerek arc rettenetes volt. Mert Chmelányi tisztelendő úrnál mérgesebb ember még nem igen született ezen a bolygó csillagon.

Mindig forrott benne az irtóztató harag, mint a vulkánban a láva; s kereste a rést, amelyen kitörhessen. Ha bármi gyanu támadt benne, hogy a gyerek vét kötelességei ellen, ráordított:

— Te . . . te . . .

Aztán kereste, hogy mit, mi iszonyút mondjon. S furcsa, mindig ugyanazt az egy szörnyűséget találta meg. Azt mondta:

— Te . . . ppp—imasz!

S ütötte a classist, mint a lovat. De csak a helytelenkedőket, a rossz fickókat, meg azokat, akik nem akarnak tanulni, noha tudnának. Verésének módja rettenetes volt. Még ma is érzem véremben azt a fagyot; pedig, haj, mi mindent adatott nékem azóta

látnom! . . . Megtépázta, összepofozta a kölyket, aztán maga alá tiprotta, mint a mord bika . . . De mikor a műtét véget ért, megölelte a fiút s odavezette az első pad szélére, ahol az a csodálatos, az az elérhetetlen nagy dolog volt: rongyos pappendekli skatulyában a kis ásványgyűjtemény. S azt mondta:

— No gyere, no nézd, édes fiam, nézd ezt a szép . . .

De azt már nem mondta, hogy „fagyagot". (A mi időnkben t. i. volt ilyen nevű ásvány is, sőt még szép is lehetett a szegény.) Nem mondta, mert már zokogott volna, ha nem titkolja, ha nem nyomja el férfias mellének minden izmával. De csúnya kis szeme csupa könny volt. Csupa édes, szent könny.

Egy vasárnap megbetegedett az exhortatorunk. A természetrajz e borzasztó tisztelendő ura jött be, szent beszédet tartani helyette. Épp Jézus neve napja volt. S ő elmondta nekünk, hogy e napon mi vagyon a keresztény szívében. Elmondta a maga szegény, egyszerű módja szerint, de a jó embernek, a jó apának minden nagy, véghetetlen szeretetével. Egyházi szónoklat? Ismerem valamelyest, mert az is érdeklett. Bossuet? Lacordaire? Nem, én annak a himlőhelyes piaristának köszönöm a legszentebb templomi érzést. Ott, a dohos classisban, most harminchárom esztendeje áradt reám az a krisztusi malaszt, az a nagy szeretet. S velem lészen halálom óráján is.

Mert: szeretni, az életnek titka ez!

És mi szerettük azt a borzasztó embert. Szerettük a szűz ifjú léleknek hatalmas igazságosságával. A jó ember nagy szentségének érzése volt szívünkben, az édes, a fiúi. És ma is él bennem a gyász, mikor még abban az esztendőben letettük Chmelányi Józsefet a belvárosi plébánia-templom sírboltjába, s én azon a temetésen ministráltam. Óh, gyermeki könnyek hullottak a magányos, a családtalan szerzetes koporsójára! S tudom, van még ebben az országban egynéhány ember, aki megköszöni nékem, hogy annak a szegény, névtelen papnak ezt a kis monumentumot állítottam. Huszonnégy óráig tartót, eltünő ujságpapirosból. Mindegy. Ez a halavány fellobbanás még az ő szeretetéből való.

És a szeretet istene adja nékünk, hogy a tanuló, az iskola súlyos fegyelmét viselő tanuló, tanító mestereiben soha se láthasson ellenséget. Sőt ne is sejthessen, ne is gyaníthasson. Ami keménység és keserűség van, ha már lennie kell, legyen szelíd és édes a szeretet, a legnagyobb igazság malasztjától. Másnak talán nehéz lenne így végezni, nekem hivatalos istentelennek könnyű: dícsértessék a Jézus Krisztus!

LXXIX.

A szembekötősdi.

Nem először írok most a szembekötősdivel kapcsolatos sakkozás ellen. Régtől óta hirdetem, hogy ez a mutatvány nemtelen, hiábavaló és veszedelmes.

A XVIII. század közepén keletkezett; az időben, mikor divatja volt a művészetek mindenféle együgyű megnehezítésének. Az akkori ízlés dupla áron vásárolta a bal kézzel festett képeket és minden jó szobornál többre becsülte az egy darab elefántcsontból faragott láncot. A hatéves Mozart bekötött szemmel játszott Mária Terézia előtt; sőt hogy a csoda annál nagyobb legyen: selyem kendőt borítottak a spinett billentyűire. Írva vagyon, hogy ezt a mutatványt az udvar nem győzte bámulni; vagyis az egész udvarban nem volt zeneértő ember, mert a zeneértőnek tudnia kell, hogy a sötétség és a billentyűk eltakarása már a középszerű zongorásnak sem akadály.

Ugyanez időben találta ki Philidor a szembekötősdis sakkozást. Vagyis mnemotechnikai mutatványnyal nehezítette meg azt a nemes mesterséget. Ő még csak három partiet játszott emlékezetből. Morphy már nyolcig vitte föl, Paulsen húszig; Maróczy és Lasker pedig ma a huszonöt körül járnak.

Rosszul cselekszik, igen rosszul. Először is ez a tréfa nem méltó a sakk-művészethez; egyetlen egy szép partie többet ér száz ilyennél; mert azt talán még sem állítja senki, hogy az efféle játék klasszikus is lehet. Másodszor mi köze van a sakkozásnak az emlékezőtehetség fitogatásához? A sakkozás az elmének kiváló, derék és mindig a talentomtól ihletett munkája; amaz pedig a puszta agyvelőmechanika. Minthogy bizonyos fogásokkal jár, tulajdonképpen bele lehet verni a legszamarabb emberbe is. De jó tudni: mit mondanak erről a dologról a legkitűnőbb elmeorvosok. Szerintök az agyvelőnek ilyen munkára való kényszerítése az intellektuális organum biztos romlásával jár. Azok a világhíres fejszámolók mind meghibbant elméjű emberek. Az agyvelőnek ilyen egyoldalú működtetése beteges állapotot idéz elő.

Nem irígylem azt a tisztelt közönséget, mely mód nélkül gyönyörködik benne: hogyan vonja köbgyökét az a szegény komédiás egy perc alatt húsz számjegyű mennyiségnek. A mathematika se látja e kóklerság

hasznát; én legalább bizonyosan tudom, hogy König Gyula nem tart a házánál eleven számológépet. Szakasztott ilyen csúnya és hiábavaló a mnemotechnikai sakkozás. Vagy meri-e valaki azt állitani, hogy a sakkművészetet ez a mesterkedés előbbre vitte? Épp az a valóság, hogy a remek, a nagynemű játék azonnal megszünik, mihelyt ez a mechanika kezdődik. A sakkozás és a szembekötősdi nem fér össze; csupán régi rossz divat, hogy mégis egybekapcsolják a kettőt.

S ez ellen a régi rossz divat ellen küzdeni kell; mert a statisztika azt bizonyítja, hogy a sakk mesterei között igen gyakortánvalók az elme- és idegbajok. Az agyvelőnek nagy, megfeszített munkájával jár maga a játék is, hát még mikor azt az agyvelőt befogják a mnemotechnika öldöklő robotjába!

Bizonnyal el fog következni az idő, midőn a világ összes sakk-körei elítélik ezt a visszaélést s nem tűrik meg termeikben a nemtelen, a hiábavaló, a veszedelmes szembekötősdit.

LXXX.

Az electrocutio.

Az észak-amerikai Egyesült Államok elnökének gyilkosát e héten fogják kivégezni; még pedig mesterséges istennyilával.

Az emberölésnek e módját Amerika legkitünőbb elektrotechnikusai vállvetve találták ki. Részt vett e munkában Edison is, meg az a Tesla nevű horvát testvérünk is. Az utóbbi főképp a rendszer javításán és tökéletesbítésén fáradozott; mert az első electrocutio után, 1890-ben, kiderült, hogy hiába fordul a dynamo percenkint kétezerhétszázat, s hiába kétezer az ohm és kétszáz a volt: a mesterséges istennyila meglehetős lassan működik. Nem csapja agyon az embert, hanem szépen megpörköli. S ez a művelet eltart fél óráig is, a delinquensnek irtóztató kínjai közepett.

Hogy mi igaz ebben, mi nem, nehéz eldönteni, mert az elektromos kivégzések a legnagyobb titokban foly-

nak, s részletek elárulása büntetendő cselekmény. Azt azonban a laboratóriumokból tudni, hogy a találmány javításán még most is egyre dolgoznak, elérni azt a célt, hogy ez a másvilágra való expediálás valóságos euthanasia: szép, csendes, fájdalmatlan halál legyen. Amílyen csak minden milliomodik embernek jut.

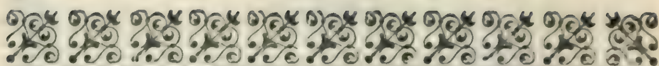
Biz ez igen gyöngéd gondoskodás, kivált ha összevetjük a chinai kettéfűrészelés, a római keresztrefeszítés meg a német kerékbetörés egy kissé ócska rendszereivel; de azért az electrocutio jogász, orvos és technikus hivei csak olyan barbárok, amilyenek az elmúlt évezredek és századok primitiv emberei valának. Sőt olyanabbak, mert a tudományt és az emberi elmének egyik legdicsőbb találmányát görnyesztik a halálbüntetés, e szörnyű anachronismus szolgálatába.

Mikor a hóhér fölmászik hátul a létrán és kiveszi a zsebéből a hurkot, aztán — dolgozik: ez a rút pecérmunka az ő borzalmas ósdiságával legalább alkalmazkodik az egész dolog szelleméhez. A középkor tért vissza abba az udvarba. Minden a múlthoz tartozik. S legfőképp az a néma, sötét, hihetetlenül kezdetleges és egyszerű ölés. De mikor a vesztőhelyen a modern tudomány sürög-forog, vigyáz, számít és tanácskozik! Akár csak az operáló asztal volna az a gondosan fölszerelt hóhérszék. A szemek a mérőeszközökön függenek, a kezek igazgatják a finom szerkezetet, a nyelvek

pedig tudományos műszókká vált szent neveket emlegetnek. Alessandro Volta, Ampère, Ohm lelkét idézik oda, az elektromos vérpadra. E nagy tudósok a bakólegények. Szolgálniok kell. Végezniök az ölés munkáját — a mai tudomány nevében és a mai tudomány legfényesebb fegyvereivel.

Ez az anachronismus szentségtörés; s borzalmasabb a Grève-tér minden szörnyű jeleneténél. Megtagadása az emberiség fejlődésének. Erőszak a természeten és a lelkeken.

LXXXI.

Pulszky Ágost.

Pulszky Ágostot egyszer láttam az életben. Gondolom, most négy esztendeje. Adatokat kerestem a magyar művelődéstörténet egyik legfurcsább alakjáról, arról a Literáti Nemes Sámuel nevű archaeologusról, ki a múlt század harmincas-negyvenes éveiben nyelvemlékeket koholt és régiségeket hamisított. Valaki mondta nekem, hogy Pulszky Ágost az atyja révén tud egyet-mást arról a különös emberről. Hát megkértem őt levélben, közlené velem adatait. Pulszky Ágost nem írásban válaszolt a levelemre; hanem eljött hozzám maga.

Egy meglehetős hanyagul, már mint teljesen vasalatlan ruhába öltözött úr jelent meg a dolgozószobám küszöbén. Legott ráismertem; de nem arról, amit kegyetek gondolnak: nem a vicclapok karikatúráiról. Az a hagyományos Pulszky Guszti-kép hazugság, s ami rosszabb: húmortalan hazugság. Nem hasonlóbb ahhoz az emberhez, mint hozzám, kegyedhez vagy akár-

kihez. Vendégem kilétét két női arc mondta meg nekem. Az egyik gyermekkori emlék: 1866 nyarán a császárfürdő boglárfái alatt egy idegenes öltözetű, magas szőke asszony bukkant fel; mellette egy nyulánk növendékleány. Nem győztem bámulni kockás ruhájokat, kék fátylukat és tarka skót plaidjöket. Ilyen angolokat én addig csak képeskönyvben láttam. Suttogták körülöttem, hogy ez az úrnő egy száműzöttnek a felesége. Mikor én kilencesztendős gyermek voltam, a kilencesztendős gyermekek is igen jól tudták, hogy mi az a száműzött. És félénk szeretettel, szomorúsággal néztem arra a nemes arcú asszonyra, valahányszor csak lent sétált a boglárfák alatt. Egy nap aztán nem jött le többé se ő, se a leánya. Mindkettőjöket elvitte az akkor dúló kolera. Sok év múlva ujra láttam azt a finom vonású arcot Hampel Józsefné Pulszky Polyxena assszony képében. S most megint — és talán még hívebb mását — ebben az ismeretlen ismerősben.

Valami kedves meghatottság rezgett át a szívemen: imhol a gyermekkori emlék küldi hozzám követét. S jól esett az a csalódás, hogy a karikatúra, az az impertinens félig tömpe, félig hegyes orr csupa falsum, nem ilyen az igazi Pulszky Guszti. És mégis, mégis mindjárt valami kellemetlen érzés motozott bennem. Idegenkedtem ettől az úrtól. A politika lenne az ok? Szerelmes istenem, nekem minden politika csak olyan,

mintha a Mars csillagon csinálódnék. Más a dolog nyitja. Más: a magyar formaérzék. Pulszky Ágostból — azaz, hogy Gusztiból, — a sajtó, beleértve még a Nyelvőrt is, gyűlöletes alakot csinált. Sokat tudó, de zavaros fej; örökös akadékoskodás, hosszú, zagyva beszéd; meglehet, csupa bölcsesség, de nincsen emberfia, aki megérthesse ezen a világon. És rettenetes idegenség. Tagadása mindennek, ami magyar, gondolatban is, kifejezésben is. Égbekiáltó sértegetése a magyar agyvelő és a magyar nyelv syntaxisának. Hárommétercs mondatok, amelyekben nincsen se alany, se állítmány. Példáit, elrettendő példáit, közölte a Nyelvőr is és pályadíjat tűzött ki annak a halandónak, aki ezt a beszédet megérti. Az én életem meg a magyar prosologia.

Tíz perc múlva előbukkant a másik hazugság. Pulszky Ágost mestere volt a szónak. A legművészibb, sőt a legbájosabb csevegő. Nem olyan zamatos rusticus, amilyen Eötvös Károly; de csupa világosság, csupa csillogás, s egy csöppet sem magyartalan. Azzal a csúfolódással kezdte, hogy ő énelőttem trémáz, mert az ő nyelve tulajdonképpen az angol és a gondolkodásmódja is angol; tehát én engesztelhetetlen szittya tüstént meglátom benne az idegent. Aztán beszélgettünk. Kora délután jött; alkonyatkor ment el. Azok az órák örökké emlékezetesek és kedvesek nékem. A hon[1] Vrain Lucas dolgával hamar végeztünk. De annál több

szó folyt közöttünk az *európai magyar emberről.* Vajjon hány ül a képviselőházban és hány egyebütt? Számítgatásaink kétségbeejtők voltak. És gúnyolódtunk és keseregtünk és káromkodtunk, mint két olyan bűnös ember, aki most tulajdonképpen elárulja a hazát; de jól esik nekik, mert máskor, másutt nem lehet ilyen iszonyúságokat beszélni. Még csak gödröt sem áshat az ember, mint a Midas borbélya, hogy belesúgja ezeket a hazafiatlanságokat; mert nád nő a gödör felett és kizizegi, hogy . . . Nehezen váltunk el. Annyi mondanivalónk volt még; csupa haragos szeretet, csupa chauvinista idegenség a magyarral szemben, aki még ma sem akarja hinni, hogy élete a tudástól függ. Soha senkivel sem beszéltem még erről a nagy, erről a fájdalmas dologról ilyen őszintén, ilyen könnyen, ilyen bensően. De más se velem, a léleknek ilyen ölelkezésével. S mikor az én vendégem távozott, egy tündöklő elméjű, honszerelmes, igaz magyar művészlélek emlékezete maradt velem.

Hosszú éveken élt bennem a vágyódás, hogy lássuk még egymást és újra beszélgessünk, töprenkedjünk, mint akkor. De hiába, győzött az az ostobaságom, hogy magamnál nagyobb uraknak ne igen legyek terhére. Azt a régi látogatást pénteken fogom visszonozni, ott, az udvaron.

LXXXII.

Érett leányok.

Dicséret a budapest VII. kerületi főgimnáziumnak azért a bölcs irgalmatlanságért, hogy húsz jelentkező leány közül csak nyolcat nyilvánított egyetemi tanulmányokra érettnek. Ama húsz leány négye már az osztályvizsgálaton sem boldogult; nyolc pedig az érettségin bukott meg. Kemény számok ezek. Igazi vas számok. De jobbak a selyem számoknál.

Nem illetem az országnak semmi iskoláját azzal a váddal, hogy a gimnáziumi tanulmányokat végző lányok iránt a gyöngeségig gyöngéd, hogy csupa kiméletből kevesebb tudást kiván a kisasszonyoktól, mint a fiúktól, s hogy tudatlan fiatal hölgyeket is bocsát fel az egyetemre. De azzal igenis vádolok nem egy intézetet, hogy a leányok iránt *nem szigorúbb*, mint a fiúk iránt. Mert azt hiszem, hogy szigorúbbnak kell lenni a leányok iránt.

Ez az állítás szörnyűnek látszik. Ime nálunk is győzedelmeskedett végre-valahára az a psycho-physiologiai igazság, hogy az ember agyavelejét nem szerint osztályozni jogtalan dolog. Lehet tehetség, nagy tehetség a nő is. Minden téren. A politikától a mathematikáig. S hogy eddig minden ritkaság, ami volt: annak igen egyszerű az oka: a királynőket kivéve semmi nőt nem neveltek férfi-pályára. Akiből mégis lett valami, a női munka határain túl, mind a maga erejéből küzdötte föl magát. A spanyol orvoshölgyek, akik legényruhába öltözve lopództak be a salamancai egyetemre; és a George Sandok, akik kijátszották a nagynénik ólálkodó tilalmát, hogy olvashassanak és írhassanak. Mindezeknek le kellett győzni a születésük átkát s ki kellett vívniok mindazt, ami a legszamarabb fráternek is szabad: hogy dolgozhassanak.

Nagy győzedelme az emberi jogoknak, hogy immár a nők előtt sem zárt a tudomány temploma. Átlépheti küszöbét és áldozhat oltáránál mindenki, akinek megvan a hozzávaló ereje. Csakhogy ennek az erőnek a nőben ma még *kivételesen nagynak* kell lennie.

Miért? Az ok igen egyszerű. A tudomány ma arra való, hogy kenyeret adjon az embereknek. Ez a sok doktor mind csak azért lesz doktor, mert a qualificatio törvényekben megszabott dolog; és ha az egyetemet kinek-kinek csak két esztendeig kellene járni, bizony

igen kevesen járnák háromig, négyig vagy ötig. Hanem azért ez a sok doktor és diplomás úr se mind tudós ám. Sőt ha a fakultások egy rossz nap megesküdnének, hogy a jövendőben csak az igazi *doctissimus vir*eknek adnak kutyabőrt, hát rettenetesen megakadna nálunk is, másutt is a qualificatio után törekvő sokaság.

Ez az oka annak, hogy már a gimnáziumban is van egy ősi rendszer, melynek a neve *weiterwurschteln*. Vagy mi is lenne a világból, ha a professzorok csak a legfényesebb tehetségű tanulókat eresztenék följebb; csak azokat, akikből egykoron a tudománynak csupa erős istápja leszen! Haj, a középszerű, jámbor gyerek a legnagyobb percent. Istenem, mit lehessen ezekkel csinálni? Az igen régi tapasztalat azt tanítja, hogy elvégre ezek a szegény jóakaratu mamlaszok is majd csak megtalálják az életben azt a kört, amelyben működhetnek úgy, ahogy, nem sokat használva, de talán nem is ártva. Megélhet még a gyenge orvos is, mert hiszen mindnyájunknak meg kell halnunk.

Az bizonyos, hogy ezzel a rendszerrel vele jár a proletárság szaporodása. Mert hiába, ez a világ mégis csak a kiváló embereket szereti. És rettenetesen bizalmatlan. És babonás. Például Magyarország ezelőtt egynéhány esztendővel még abban a babonában leledzett, hogy a bécsi orvos okvetlenül jobb orvos, mint a

budapesti orvos. Ez a babona már megdőlt. De van és alkalmasint lesz is még jó ideig egy másik hiedelem, amelyet nem is merném épp babonának nevezni: hogy a hímnemű orvos többet tud a nőnemű orvosnál. S a többi tudományos pályán is, ki tudja, meddig fogja kisérni a szegény nőket ez a bizalmatlanság. Bíz ez igaztalanság: a statisztikának ferde magyarázata. A tudomány kitünőségei azért voltak eddig mind férfiak, mert nő nem adta magát az ő munkájukra. De az a közhit, hogy a nő okvetetlenül gyöngébb mindenben, mondom, megvan és meg is lesz; s mi már aligha érjük meg elmúlását.

Ezért szükséges, hogy az úttörő nők a tudományban mind jelesek legyenek. Csakis így győzhetik le azt az előítéletet. Ellenben a középszerű, a gyenge, vagy hogy világosabban beszéljek: a diplomás férfiak mai átlagával egyértékű nők nem fognak boldogulni. Ama *weiterwurschteln* csendes malasztjában nem részesülhetnek, mert nem férfiak. Tehát a legkeservesebb proletárság vár reájuk, s ha nem sikerül férjhez menniök, vagyis ott végezniök, ahol akár kezdhették volna: a nyomorúság.

Ezért kell nagyra becsülnünk azt az iskolánkat, mely egy csomó leánynak őszintén megmondta: „Kisasszonyok, a tudományos pályára ma még ne lépjen az olyan leány, aki ott csak lézengeni tudna. Hát

Pista meg Jancsi csak csússzon át valahogyan, az isten nevében; majd a szárnya alá szedi őket a szent közigazgatás. De önöknek ki kell vívniok a helyöket mindenütt, bebizonyítva azt az igazságot, hogy a nő tudományos pályára is való. Hogyan tehessék ezt igazi erő, készség és fegyverzet nélkül?"

S hogy ez az iskola megbuktatta az érettségiző kisasszonyoknak több mint felét, nem csak az illetőkkel szemben volt bölcs és atyai cselekedet, hanem nagy intés és tanulság a többieknek, amaz ábrándos százaknak, akik azt hiszik, hogy a leányok gimnáziumi tanulmánya jobbadán csak a képes lapok számára való lefotografálásából áll. Ez az eset megoktatja őket a munka rideg, de szent komolyságára, s arra is, hogy a pályaválasztás csaknem olyan nehéz, mint a kalapválasztás. A VII. kerületi főgimnázium eljárására olyan tisztelettel kell tekintenünk, mintha életmentés volna.

LXXXIII.

Az orvos csalása.

Csalás vádja alá helyeztek egy orvost, ki egy betegét hiábavaló, sőt kártékony módon kezelte, felhasználván a páciens tudatlanságát és hiszékenységét, hogy a gyógyítás foganatjára nézve tévedésbe ejtse s ezen a réven hónapokon át jogtalan vagyoni haszonban lehessen része.

Tisztelettel és szeretettel szemléltük a magyar orvosok ama mozgalmát, mely arra törekedett, hogy nemes rendjökből minden tisztességtelen elemet ki lehessen közösíteni. Ilyen elemek nélkül, sajnos, nincsen semmi népesebb rend. Lombroso statisztikája megköveteli a maga fekete számait. Rossz orvos, rossz pap, rossz bíró, rossz ügyvéd, rossz ujságíró és rossz minden volt, van és lesz széles e világon. De a jóknak eszközökkel kell rendelkezniök, hogy a rosszakat lehetetlenekké tehessék a büntetőtörvény határán innen is. Magyar-

országban az orvosi rend az egyetlen, melynek ilyen eszköze még nincs. Pirulva kell tűrnie, hogy akárhány doktor a tisztességtelen pénzszerzés sokféle módjának fertőjében hurcolja meg tudományos oklevelét. Vannak itten Cagliostrok és egyéb charlatanok, akik — *mundus vult decipi* — az ámításnak legszemérmetlenebb módjaival fogdossák és kamatoztatják a pácienseket. Ezek ellen a doktorok ellen a tisztességes orvosok nem tehetnek egyebet, mint hogy nem fogadják be őket úri társaságukba. Hitványságaikat azonban nem akadályozhatják meg. A hitványságnak pedig sok mindenféle fokozata van addig, ameddig becsönget a detektiv és azt kérdi: itthon van-e a nagyságos úr?

Erősen kivánunk a magyar orvosi rendnek olyan autonomiát, mely lehetővé teszi, hogy megszabaduljon méltatlan tagjaitól, még a rendőrség és a biróság beavatkozása előtt. Vagyis kemény fegyelmi szabályokat alkalmazó kamarákra van szükség. S akkor majd a *dat Galenus opes* igazság — ma már meglehetősen kétes igazság — dühös keresése, mely minden baj kútfeje, meg fog szünni.

Nem is sejtem, ki az az orvos, akit vád alá helyezték. Ha egyike azoknak a hírhedett doktoroknak, akikre már rég fáj a fogam: örülök, hogy végre valahára azon a padon fog ülni, ahova őt mindig kivántam. Bajban van az ipse; és csak hadd legyen bajban. Pesti

magyarsággal szólván: fergúnolom neki. Örömem azonban még akkor sem teljes, ha a vádlott csakugyan ama bizonyos figurák közül való; mert nem azért került bajba, amiért én szerettem volna, hogy bajba került légyen már legalább százszor, de sohasem volt mitől tartania, mert törvényünk igen sok dologban — hogy úgy mondjam — csak makroskopikusan lát.

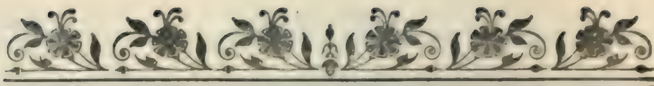
Ezt az esetet csak a vádhatározat betűjéből ismerem. Részleteiről nem tudok. De furcsállom azt a dolgot, hogy csalásnak minősíthető cselekedet az, mikor egy orvos rosszul gyógyítja a betegét, de amellett hitegeti, hogy majd meg fog gyógyulni. Az a rosszul gyógyítás meglehetősen nyúlékony fogalom. A diploma arra ad jogot az orvosnak, hogy minden esetben a saját legjobb meggyőződése szerint járjon el. A mikéntről nem szól semmi törvény. A tüdővész orvossága nincsen becikkelyezve; és pedig, sok mindenféle okon kívül azért sincsen, mert a tüdővész orvosságát egyelőre nem ismerjük. Vajon ámító-e az az orvos, aki a tüdővészes beteg gyógyítását mégis fölvállalja és kapkod fűhöz-fához, jóllehet maga is tudja és a többi orvos is tudja, hogy kapkodásának alig lehet haszna. Sőt én is tudom. De azért, ha az isten tüdővésszel látogatna meg engemet, vagy valamely szerettemet, bizony csak orvoshoz folyamodnám. S az az orvos

még akkor sem cselekedném semmi rosszat, ha egyszerűen a sorsunkra bízna bennünket, nem nyúlván semmi ható orvossághoz; mint például az egész homoeopathia teszi. Ez a tudomány szabadsága. S ez a szabadság csak ott ér véget, ahol a vétkes mulasztás vagy a durva botlás kezdődik. Ezek büntetendő cselekmények. Ha az orvos gondatlanságból elvérezni hagyja betegét vagy egy centigramm helyett egy grammot vétet be vele olyan szerből, amely ekkora mennyiségben öl: a bíróságok elitélik őt.

Azt azonban nem érem fel ésszel, hogy okvetetlenül csalást követne el az orvos, aki egy beteget helytelenül kúrál, s amellett emberét gyógyulással biztatja. Az ilyen doktort, ha eljárása csakugyan teljes bizonysága tudatlanságának, el lehetne tiltani az orvoslástól. Ismerek olyan külföldi törvényeket, amelyek silentium alá helyezik az orvost, ha reá bizonyult, hogy ignorans. A diplomát az állam adja, minden eszközével próba alá vetvén az orvost: vajon megérdemli-e azt az oklevelet. A tudás ellenőrzésének eszközei azonban nem tökéletesek; megeshetik, hogy az állam később meggyőződik róla, hogy tudatlant szabadított a szenvedő emberiségre. Tehát joga és kötelessége a diplomát visszavenni. Nálunk, tudtommal, az államnak ilyen hatalma nincs. Az orvosi kamarák intézményét nemcsak az ethika okáért tartom áldásosnak, hanem azért

is, mert vele járna a tudományos eljárások testületi ellenőrzése is. Vagyis így szabadulnánk meg a tudatlan és a kuruzsló doktoroktól. De az efféle pör még csak nem is palliativum.

LXXXIV.

Kivégzés.

Huszonöt év előtt sok kivégzést láttam ebben az országban. A számát sem tudom bizonyosan. Tizenöt körül járhat. De egy sem volt iszonyúbb a mainál Emlékszem elitéltekre, akik a vesztőhelyen már csak undok, élettelen, fakó automaták voltak. Emlékszem a hetykére, aki, mikor a mester a nyakára tette a hurkot, azt mondta: „Csak aztán jól szorítsa rá!“ A fülemben van annak a hangja, aki a zsámolyon elkiáltotta magát: „Az Isten verje meg a bíráimat!“ S mintha csak tegnap volna: most is előttem a szörnyű jelenet, mikor a vingai bolgár asszony — elsőnek az urát akasztották föl — leütötte a bakó fejéről a kalapot, birokra kelt a hóhérokkal s percekbe telt, míg a három markos ember lefoghatta és megkötözhette őt . . . De a legborzasztóbb mégis csak a mai kivégzés volt. Ennek a haramiának az utolsó nap és éjszaka olyan

redőket szántott a homlokára, aminőket a százesztendős emberek arcán sem látni. És a zordon zsiványból síró kis gyermek lett. Mihelyt kezet vetettek rá a hóhérok, hangos rívásra fakadt, s csak a kötél némította el. Egy pillanatig azt hittük, hogy a boldogtalan énekel a halálos félelem deliriumában; mert el sem tudtuk képzelni, milyen lehet az, mikor erős férfi rí, mint a kisded. Csak aztán éreztük, hogy az a rettentő hang rívás, melyből ki-ki hallatszik egy-egy tagolt szó . . . Kisérteties volt ez, mint minden, ami a természet ellen való.

Hát maga a hóhér-munka, a vérlázítóan lassú és ügyetlen! A bitófa magasabb, a zsámoly alacsonyabb volt kelleténél; s mikor azt az embert végre-valahára nagy rosszul megkötözték, a nyakára vetett hurok rövidnek bizonyult: a két legénynek nagy nehezen, erőlködve, föl kellett emelnie az elernyedt, súlyos testet a levegőbe, hogy a mester a kötél végét beleakaszthassa a kampóba . . . Szörnyűség volt ez.

. . . S én nem kérek önöktől bocsánatot, amiért mindezt leírtam, saját írói ízlésem ellenére is. Mer szükségem van e részletekre, hogy bizonyíthassak eg tételt.

Ez iszonyú kivégzés alatt a nézők között nem volt *egyetlen egy sápadt arc sem.*

A mult század nyolcvanas éveiben még a „minden

incidens nélkül lefolyt végrehajtásokon" is csupa borzalomtól beteg ember volt jelen. A bírósági személyektől a kiváncsi *amateur*ökig. Viaszszá vált minden ábrázat. A halálos ítéletet felolvasó bírónak reszketett a hangja és a keze. A tisztelt közönségben minduntalan mozgolódás támadt: valakit az ájulás környékez és menekül az iszonyat helyéről. Egyszer olyasmit láttam, amit a legtapasztaltabb orvosok közül se adatott soknak látnia: egy ujságírót a procedura alatt stante pede elöntött az epe. Mintha zöldes-sárga festékkel löttyentették volna végig az arcát. S ez egy pillanat műve volt. Azt az embert úgy kellett kicipelni az udvarról.

De ma, mondom, piros volt minden ábrázat. A bíró, noha még nem fungált ilyen esetben, igen nyugodtan, sőt a nyugalomnak kelleténél lassúbb tempójában olvasta fel a hosszú itéleteket, s a tárgyalás legszárazabb hangján adta elő, hogy a sorrend szerint most mi következik. Budapesten most tizenkét éve volt az utolsó kivégzés. Ama régi, buzgó *habituék* közül talán csak kettőt-hármat vettem észre a nézőség között. Csupa novicius volt itt. S mégis mind nyugodt, mind borzalom nélkül való. Holott ez a mai volt egy századnegyed legszörnyűbb kivégzése.

Hogy mi ennek az oka? Megmondom, bár tartok tőle, hogy csak a Bodnár Zsigmond tanítványai érte-

nek. A mult évtizedekben még realisták voltunk; a humanizmus emberei, akik irtóztak a halálbüntetésnek még az eszméjétől is, őszinte emberi természetük pedig a physiologia szerint is iszonyodott a hóhér munkájától, noha sokszor a kiváncsiság izgatta, hogy lássa. Ma idealista világ kezdődik. E kor fiai a halálbüntetést szükségesnek, helyesnek és a törvény ereje legfőbb kifejezőjének tekintik. Magában, az aktusban eltünik az ember és minden ő részvétreméltó nyomorúsága; s eltünik a hóhérlás undoksága is. Marad az eszmény, az elv: ez a büntető igazságszolgáltatás, így van jól és semmi ok sincsen rá, hogy az ember belesápadjon.

Az én orcám sem sápadt el; mert én is elmondhatom magamról, amit az öreg Schiller, Silvio Pellico börtönőre mondott magáról: *ho già veduto molte sventure e mie ed altrui.* De szívem, az a régi az a javíthatatlan liberális, az elhalványodott odabent.

LXXXV.

Vámbéry.

Ma délután kisütött a nap; s ez idén először nyitottuk ki az erkély ajtaját, legalább itthon, északon. Egy percig az forgott a fejemben, hogy kimegyek a Duna partjára, minden jót kivánni egy fiatal embernek, aki ma lett hetven esztendős: Vámbéry Árminnak. Az én szegény édesapám régi jó barátjának, s annak a jó úrnak, kinek szemében mindig a szeretet csillogását látom, mikor velem beszél. Hej, ritka csillogás az nékem! . . .

De aztán csak mégsem mentem ki. Hátha beborul az ég; vagy hogy őszinte legyek: hátha alkalmatlan a szürke vendég ezen az ünnepnapon? Hát csak legyen az én gratulálásom inkább hírlapi cikk. Vámbéry ezt úgyis jobb szereti. Hiszen ő hiú ember.

Hiú és dicsekvő. Dicsekvéséről legendás anekdotákat beszélnek. Hogyan tanácskozott vele az angol királynő,

meg a török szultán; micsoda hatása van neki a britek egész keleti politikájára; mennyit nyom az ő szava a latban az egész Nyugaton. És a többi. Valahányszor pedig velem találkozik, nem feledi el azt mondani:

— Béla, maga különben talán nem is tudja, hogy én gazdag ember vagyok?

Azért említem külön ezt az egy dicsekvését, mert talán ez a legkevésbbé jogosult. Vámbéry sokkal kevesebbet keresett a tollával, mint azok a külföldi tudósok, akiket ővele nem is lehet egy napon említeni. De mégis csörgeti zsebében az aranyat, mert azt hiszi: hátha legalább ez a hang hat a fülünkbe; s hátha ezen a nyelven értjük meg azt, amit az ő egész élete hirdet:

— Magyar emberek, európai emberek legyetek!

Ugyanezért meséli el — bár nem is egészen mese — hogyan kérdezte tőle az angol királyné: cukorral issza-e a teát? Azt hiszi: még az ilyen is hat reánk (vagy talán épp ez hat!) hogy ösztökéljen bennünket az európaiság felé.

Ezt a ő hiúságát, ezt az ő dicsekvését becsülöm, tisztelem én a legjobban. A nagy külföldi, főképen angol irodalmat, mely róla szól, vagy amelyet ő írt össze — csak a bibliografiájából tellenék ki egy jókora füzet — soha sem emlegeti nekünk a nagy hiú; s arról, hogy Kőrösi Csoma óta ő az egyetlen magyar, akinek a világ tudományában fényes helye van

szintén nem beszél nekünk a nagy dicsekvő. Mert azt hiszi, hogy az ilyesmit nem igen érjük fel észszel. Vámbéryt itthon egészen népszerűen kell ismertetni. Csagataj tanulmányait kevésbbé tudja méltatni a magyar, mint azt a fölöttébb kitüntető dolgot, hogy a szultán saját termesztésű szamócával kínálta meg őt; s ez a szamóca primeur — arabul: *rasahat* — volt.

Hátha ez indít némelyeket az európaiság felé; vagy hogy kalapokat nevezzenek el róluk, mint egykor Vámbéryről Londonban! A dicsőséggel csalogatja Nyugatra a magyart ez a nagy keleti vándor, aki különben itthon maradt, noha bizonyisten máshol is volt számára hely e nagy világon; épp csak ő érezte azt, hogy nincsen.

S vajon jó dolga volt-e itthon? Azt mondom, hogy nem igen volt. Ha belepillantok az Akadémia Almanachjába, azt látom, hogy a hetvenéves Vámbéry e nagytekintetű intézetnek igazgatósági és tiszteleti tagja; továbbá a Lipót-rend vitéze. Hát ez nem éppen mellőzés. De ne feledjük, hogy Vámbéry Árminnak a M. T. Akadémia keserves üldözéseit kellett évtizedeken át szenvednie. *Hádign*, boldogemlékű Budenzék és Hunfalviék diadalmasan kiálthatták ki róla, hogy csak még nem is nyelvész, hanem felületes zsurnaliszta, sőt *szellemi betyár*. — Édes magyarjaim,

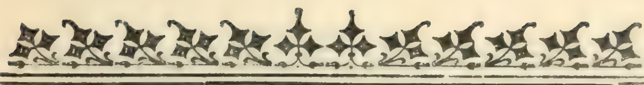
most mondok nektek valamit. Hogy ez a mi fajunk és nyelvünk honnan lett, azt mink alkalmasint soha sem fogjuk tudományos bizonysággal megtudni. De az máris bizonyos, hogy a jó, becsületes Budenz elméletén napról-napra több rés esik, s ma a dolog körülbelül úgy áll, hogy szófejtéseinek kilenc tized része a délibábok honába sorozódott. Tévedett bizony Vámbéry is eleget; de összehasonlító nyelvészete nem omlott úgy össze, mint az a másik. Megfogyva bár, de törve nem, él az ő igazságaiban. Fog-e valamikor teljesen győzni? Ki tudhatja! A győzelem is, a vereség is valamely tökéletes bizonyosság kiderülése lenne. Ez pedig alig következhetik el valaha, mert csak ős eredetünk homályának sűrűsége a fizikai bizonyosság. A súlytalan beszédű ember bátorságával mondom: ez a homály eloszlani nem fog soha. De a Vámbéry mécsesei égnek benne; annyi más fény meg rég kialudt.

Vámbéry Ármin nem juthatott szóhoz nálunk a politikában sem. E kor egyik legnagyobb orientalista politikusa, abban az országban, melyet minden a Kelethez fűz. Tudása és tanácsa nem kellett a magyarnak. Az csak az angolnak kellett és kell. No de sebaj. Amit vesztettünk a réven, megnyertük a vámon — noha *Gedanken sind zollfrei* —: van még legalább egy emberünk a világon, aki a tudományban európai

és magyar. Híre a mi hírünk. Utódja nem igen lesz. Nem azért, mintha tehetséges emberek nem születhetnének többé a mi vérünkből; de azért, mert annyira elhatalmasodott rajtunk a németség, hogy a Germánián túl lévő világgal — pedig az is világ, vagy mi az ördög; sőt az csak az igazi világ! — érintkezni sem tudunk, nyelvismeret híján. Nem tudunk se franciául, se angolul. Németek vagyunk, nem európaiak. Tudományos dicsőségünk és nyomunk az, ha a *Vergleichende Zeitschrift für Schnalzlaute* kegyesen excerpálja valamely értekezésünket. A szerző rosszul nyomtatott neve mellé azt bigyesztvén: *Ofenpest, Österreich.*

Isten éltesse a sánta ál-dervist, aki nekünk magyaroknak több dicsőséget és tisztességet gyalogolt ki, mint bárki, aki ma nálunk a tudományban él! Vajha követné nyomdokát a magyar ifjuság.

LXXXVI.

Dr. Duka Tivadar.

Duka Tivadar, kit a budapesti tudományegyetem *doctor honoris causa* méltóságával tüntetett ki, két nyelvű, sőt két nemzetű ember. Magyar és angol.

Nálunk nem ritkák a tudós amfibiumok. Sőt ők vannak igen nagy többségben. Nem is tudom, hogyan mondjam: úgy-e, hogy németül *is* írnak, vagy hogy magyarul *is* írnak. Ez különben nem fontos, mert tulajdonkép mindig németül írnak, még akkor is, mikor a magyar nyelvet nyomorgatják; mivelhogy az eszök járása állandóan német. Példátlan a nemzetek műveltséghistóriájában, ami nálunk történt. Ez már nem is egybeolvadás. Hiszen ha tigris a medvét lebirja, vagyis ha két érc egybeolvad, *más* oktalan vad áll elő. A mi oktalan vadunk azonban német, semmi egyéb, csak német. Más elem nincsen benne. És az a furcsa, hogy ez a mégis magyarnak csúfolt tudomány német

chauvinismus dolgában túltesz magán a németségen is. A németség ugyanis észre veszi, sőt igen jól látja, hogy kívüle más nemzetek is vannak a világon, s hogy e nemzetek is dolgoznak a tudomány szőlejében. Megbecsüli e munkát, hasznát veszi, nyomán jár. Nálunk meg nem is tudomány, ami nem német. Ha a németség nem reprodukálná a világ tudományos termésének javát, mi talán azt se tudnánk, hogy a latin népek és a britek is értenek a villamos csengettyű csinálásához.

Nagy Kollonich, eminenciás uram, álmodtál-e te valaha ilyen dicső álmot? Tanítványod, II. Rákóczy Ferenc vala az első magyar ember ezen a földön, aki németül tudott. Most meg az utolsó magyar emberek élnek, akik még magyarul gondolkoznak. Kevesen vannak ugyan, de vannak; ma-holnap azonban már ők sem lesznek. *Eminentissime ac reverendissime domine,* nagy ész valál te; kitaláltad, hogyan kell ezzel a nyakas szittya nemzettel elbánni. Tudtad, micsoda méreggel kell megétetni.

. . . Dr. Duka Tivadar tiszteletreméltó és kedves alakja felé fordítván szemünket, elringatódzunk abban a képtelen, bohó ábrándban: mily irányba terelődik a magyar művelődés, ha a német kultura helyett az angol nyomán haladhatott volna! Kőrösi Csoma Sándor életének és alkotásainak tudós nyomozója

olyan tiszta magyar és olyan igaz angol elme, amilyen csak két rokon észjárású nemzet ölelkezéséből terem-het. Csodálatos a nagy nyugati nép és a kis keleti nép e lelki atyafisága! Találkoznak az alkotmány tör-ténetében, noha minden csak elválasztja őket. A magna charta és az arany bulla szinte egy időben keletkezik, egymástól függetlenül; mert a két nép jogérzéke és józan gondolkozása azonegy. S ez a lelki hasonlóság századokon által változatlan. Az angol úgy ír, hogy fordítása magyar eredetinek látszik; mert egyszerű, világos, egyenes. Viszont az angolt Kossuth beszédei-ben mindenekfölött a britekével azonos észjárás ereje bűvöli el. Dr. Duka Tivadarban is nagy és tökéletes a két nemzetlélek egyensúlya és egyenjogú volna. Ebben a magyar emberben semmit sem hibbantott meg az angolság; de angolságán sem ejtett csorbát az, hogy magyar.

Óh, ha százával volnának nálunk az ilyen tudósok! Ha egy dicső kultura az ő hatalmából és fényéből adott volna nekünk, nem véve el semmit tőlünk! A rokon lélek nem amalgamizálja a rokon lelket soha. A szolgai másolás lehetetlen, mert nincsen idegenség, melyet be kell olvasztani.

... Ostoba álmodozás! Az angoltól nem kérünk mi egyebet, csak a jockeyt.

LXXXVII.

Itthon.

Az elektromosság hideg, éles fényével teli terem egyik vége a végtelenség volt: Palesztina ege, a sugárzó és érzéktelen kékség, melynek alatta az Ember Fia áll Pontius Pilatus előtt, és a sokaság azt üvölti: „Feszítsd meg őt!“

Egyike a világ ama nagy képeinek, melyeket az ember valamely nemes ösztönénél fogva *némán* szemlél. És mikor aztán — percek vagy órák mulva? ki tudná megmondani! — feltámadnak benne a győzedelmes hatások sugallta közlékenység, akkor se meri hangosan mondani a mellette állónak: mit érez. Suttog. Mint a fenséges színjátékok nézője, ki attól fél, hogy hangosabb szava zavarná a drámát vagy a közönséget.

Az este a Krisztus-kép előtt U formájú nagy asztal állott, s az asztal körül vagy kétszáz farsangi figura

ült; álarcosok álarc nélkül, az úgynevezett művész-mulatságok banális maskarái: spanyol lovagok, pásztorleányok, betyárok, khinaiak, XIV. Lajos korabelijei, lengyel izraeliták, kardinálisok, hóhérok és minden, ami műtermek és színházak ruhatárából kikerül.

Munkácsy Mihály középütt ült Rembrandtnak öltözve. Igaz és művészi alak a sok hazugság és ízléstelenség közepett. És méltóságos; amilyen az ő testvére, az a régi nagy mestere lehetett még mulatságaiban is. De engemet bántott, hogy kalapjának fekete strucc-tolla olyan élesen íródik a Krisztus fehér köntösére; s ezen a köntösön még valami más is mozgott szüntelenül: a cigányprimás vonója.

Húzta az öreg Rácz Pali gyöngyen. Mint mikor igazi úrnak húzza. Mi pedig lelkesedtünk, éljeneztünk, áldomásoztunk és ettük a fogast, tartár mártással. Lakoma végén, megeredvén a nem hivatalos pezsgő, Munkácsy mester fütyülni kezdett, itt-ott pedig cigaretta-füst kanyargott . . . A Krisztus meg csak állt Pilátus előtt, isteni és emberi fenségében . . . Így ünnepeltük meg mink a mestert és legnagyobb alkotását. Sőt másnap meg is írtuk az ujságba, hogy az ünnep fényesen sikerült.

Soha sem feledem el azt az estét.

A tragikómikumnak semmi nagy, keserű művésze nem tudhatott volna gyászosabb és nevetségesebb

symbolumot kigondolni, hogy összefoglalja: mint bánik Munkácsy Mihálylyal a magyar.

Legdicsőbb művét, mely azért volt itt, hogy itthon maradjon, megdikciózta, megéljenezte, megmuzsikálta és megcigarettezte, szóval megtett mindent, amit csak tehetett (talán csak az egy tartár mártással való bekenést hagyta el), aztán engedte, hogy tovább vándoroljon, Amerikába vagy hova. De hogy ne hazudjak, mást is tett, igazi magyar dolgot: gyűjtést rendezett a képre; és lelkes vidéki hazafiak, érzelmes postás kisasszonyok el is küldötték az ötven krajcárjaikat. Mások azonban nem igen nyúltak a bugyillárisba. Nem a milliomos főpapok, kiknek a kezén közpénz volna, vagy mi az ördög; és nem az ország művészetügy kormányzata, mely az időben csak azon munkálkodott, hogy Budapestet elárassza a világ legotrombább szobraival, különben pedig azt mondta, hogy nincsen pénze . . . Mert bizony nincsen pénz ebben az országban. De ha egy hájfejű fővárosi mérnök két öllel kijebb építtet egy palotát, arra mégis megvan a millió, hogy másodszor beljebb építsék.

Ki hányhatja szemére Munkácsy Mihálynak, hogy nem jött haza!

Alig tizenöt év mulva fejlődtek már nálunk az agyvelők annyira, hogy a hanyatló mesterrel megfestettük a Honfoglalás képét, őt magát pedig haza akartuk

hozni. Késő, késő! Késő volt minden. Pedig hát mi az a tizenöt év? Mintha csak tegnap volna! És mégis pótolhatatlan, amit veszítettünk. És Munkácsy Mihály e szegény országban csak egy szomorú emlékezet. Nagysága, dicsősége kint maradt az idegenben; ő maga pedig diadal és fény közepett is bujdosott, mert magyar vala és vonta őt ide ez a föld. Most kap belőle vagy tíz köbméternyit. És pedig nagy pompával. Mert temetni igen szépen tudunk mi magyarok, ha egyebet nem is.

LXXXVIII.

Étlap.

Vajda Jánost embergyűlölőnek tartották. Én azt hiszem, az is volt theoriában; de a praxissal már nem tudott megbirkózni. Ha sok vétkem közt az is megvan, hogy e nagy költő hozzám való, meg nem érdemlett vonzódását ridegen visszautasítottam: örömtelen ifjúságom kevélysége az oka. Valami pokoli örömem tellett benne, hogy ridegebb tudok lenni nálánál is. Gyönyörűségem volt látni: mint döbben meg, mikor az utcán elkerülöm. És kéj volt sejtenem: mint néz most utánam, tünődve magában: „Miért? . . .“ Végre nem ismertük meg egymást többé. És megtörtént, hogy este a vendéglőben két szomszéd asztal mellett ültünk. Két idegen. Ilyenkor gyakran láttam valamit, amitől összefacsarodott a szívem: a mogorva embergyűlölő nem bírt emberek nélkül ellenni.

Magához intette Ignácot, a morva pincért, és reá bökött mutató ujjával az étlapra:

— *Retteg vajal!* Óh maguk szerencsétlenek! Ennek a szónak az etymonja nem a *rettegni* ige . . .

— *Ja wohl, krémláson!* . . .

— . . . hanem a német *Rettig*, mely azonban a századok folyamán . . .

— *Zu dienen, gnä' Herr!* . . .

— . . . *retek* alakot öltött, egy tével és kával. Ami pedig a *vajal*-t illeti, maguknak . . .

— *Ja wohl, krémláson!* . . .

— . . . tudniok kellene, hogy a rag hasonúlt betűjét is . . .

— *Zu dienen, gnä' Herr!*

— . . . ki kell írni. Most pedig hozzon nekem hónapos retket vajjal!

Loppal egy pillantást vetettem az öreg „beretvált tigris" arcára. Igazi tragikum sötétlett rajta. Mert nagy nyelvész-*smok* vala szegény az Úr előtt; és felebarátot, embert, vagy legalább is Ignácot kellett fognia, akivel közölje a lelkében tolongó igazságokat. A hibásan írott étlap elrontotta ebédjét, vacsoráját. Ezért volt holtáig gyomorbajos.

Nekünk, hálaistennek, jobb testi-lelki gyomrunk van. Én Magyarországon mindmostanig nem láttam hibátlan írású étlapot, noha ép harminckét esztendeje, hogy korcsmába járok. Vagy mit hibátlan írás! . . . Gyalázatos még a nyomtatás is. Óh, nem beszélek én olyan

bolondot, hogy az a spájzcédula tökéletesség legyen a magyar nyelv dolgában; hogy a vendéglősök döntsék el az orthologia és neologia harcát; s hogy az ő prózájok vetekedjék a legjobbal, ami ma van: az Eötvös Károlyéval. Csak azt kérném alázattal, hogy a maguk szótárának cikkeit nyomtatnák, írnák ki becsületesen a könyvből. De hát ezt sem cselekszik. A legúribb fogadóban is csak úgy bűzlik az étlapról az idegen tudatlanság.

Az ember igazán elszégyelli magát. Hát csakugyan olyan gyöngék vagyunk mi magyarok, hogy a vendéglős is csak mint „benszülöttekkel“ bánik el velünk! Ád ugyan a mi nyelvünkön nyomtatott, írott étlapot, hogy vakuljunk, vagy inkább: hogy ne kiabáljunk; de a nyomtatás, az írás olyan, hogy a szerecsen se fogadná el a maga idiomájának. Igazi szerencse, hogy az étlap idegen nyelvű része is ép ilyen komisz. Legalább nem kell egyenesen azt hinnünk, hogy az ignorancia és ignorálás csak nekünk magyaroknak szól. Megbotránkozhatik hát a külföldi vendég is a bődületes tudatlanságon. Magyarországon eddig nem akadtam vendéglőre, melyben a *roastbeef* és *beefsteak* szavakat helyesen tudnák írni. Egyszer 500, azaz ötszáz változatát állítottam össze e két szó orthographiai hibáinak, s e táblázatom meg is jelent egy ujságban. És még sem akadt a vendéglősök között egy lélek, aki elröstelje

magát. Az étlap minden valamirevaló francia, angol, német, olasz korcsmában értelmes emberek műve; nálunk az előkelő vendéglőben is pocsék firka.

Ennek az az első oka, hogy a vendéglős urak nem igen készíttetik étlapjaikat tisztességes nyomdákban, melyeknek írástudó korrektorai vannak, hanem zugműhelyekben, mert ott olcsóbb. Nem kérnek meg művelt embert e rájok nézve annyira fontos nyomtatvány átnézésére; mert minek? Elvégre érthető a *retteg vajal* is. Amit pedig kézzel kell beleírni az étlapba, mindenképen jól van. A vendéglő nem akadémia. A hektograf meg nem robbanik fel, amért a pincér szamárságokat nyomtat vele. S a vendég megeszi az ételt, ha éhes, megissza az italt, ha szomjas és meg is fizet érte, noha mind ostobául volt az étlapra írva. Mert neki így is jó.

Ez az „így is jó“ a másik ok. Ez pedig a közönség iránt való olyan tiszteletlenség, amilyennek a művelt világrészekben példája nincs.

LXXXIX.

A tótoknak.

Kedves tót atyánkfiai!

Mi magyarok a ti népeteket most ezer esztendeje meghódítottuk. Legalább így mondják mostanában. Pedig hát nem is egészen igaz. Huj, édes galambocskáim, csúnya szó az a *hóditovaty*! Ti föl sem tudjátok észszel érni, hogy milyen csúnya. A hódító nép maga alá gyömöri a meghódított népet, mint a medve az üszőt és — ham! — bekapja. Ennek utána a medvében elkezdődik egy processzus, melynek emésztés a neve. Üsző nincsen többé, csak medve van. És a medve súlya gyarapszik az üsző súlyával. Hízik tőle. De üsző, mondom, nincsen többé. Ilyen és ez a hódítás, atyámfiai!

Azok a mérges, nagy bajuszú magyarok, akik ezelőtt ezer esztendővel ide bejöttek, jó bácsik voltak. Dehogy jutott eszökbe, hogy benneteket felfaljanak.

Nem akartak a zsírotokon hízni. Azt mondták nektek: „Van itt elég föld, atyafiak, elférünk rajta mindnyájan békességgel, egymás mellett, mink is, tik is." És úgy lőn. És előállott az a tünemény, melyhez foghatót alig ismer a világtörténet. Egy ezer év óta idegent uraló nép, a tót, Európának legislegváltozatlanabb népe. Árpád tulajdon azt a bocskorszíjat látta a lábatokon, amelyet most is viseltek. Még a hajatokat se nyírjátok másképen, mint a IX. században nyírtátok. Erkölcsötök, nyelvetek, mind az ősi, mert mi jó magyar bácsik sohasem gondoltunk rá, hogy megmásítsuk; pedig tehettük volna. Ellenben párduckacagányos szittya családok megtanultak a ti kedvetekért tótul; sőt máig türelmesen viselik a tót neveket, amelyekre ti kereszteltétek őket. Motesiczky, Rudnyánszky est de genere Divék, Jeszenszky autem de genere Temérdek. S a régi deák-tót vers mégis ilyenformán végződik:

Motesiczky, Rudnyánszky,
Klobusiczky, Jeszenszky
Tito vseci dobre
Vedga po slovensky.

No már ennél jobb atyafiság nincsen ezen a bolond világon sehol. És ti most hatvan-hetven esztendeje mégis meghallgattátok a Kollár hazug beszédeit, s elhittétek, hogy a magyar nektek ellenségtek. Hogy elnyom benneteket; hogy nyelvetek ellen tör. Most

pedig még jobban hiszitek. És követeltek magatoknak tót főispánt, tót vicispánt, sőt talán még tót úristent is. És ha gyülöltök bennünket, annál jobban szeretitek a muszkát.

Mert nem tudtok muszkául. Kolomposaitok azt hirdetitek, hogy ti a nagy szláv család tagjai vagytok; hullámok a szláv óceánban, mely Vladivosztoktól Antivariig terjed. És még se értitek a muszka nyelvét. Valamint nem érti a rác és a bolgár sem. Én akárhányszor voltam tolmács oroszok és bolgárok között, a török nyelvhez folyamodván, mert ezek a testvérek nem tudtak egymástól egy rőf posztót vagy egy ital bort sem kérni. Ha tudnátok muszkául és olvasnátok azt a pétervári nagy ujságot, a *Novoje Vrémja*-t, majd kinyílna a szemetek. Az az ujság épp most hirdeti, hogy a szlávságnak általános nyelve csak egy lehet és az az orosz.

Hát mostan muszkául kell tanulnotok, édes atyámfiai, mert hiszen ti panszlávok vagytok. Nehezen fogjátok megtanulni; de mégis könnyebben, mint például a francia vagy a magyart, mert a szláv nyelveknek van sok rokon eleme. De épp ez a könnyűség a ti kedves tót idiomátok halála. A magyar ezer esztendőn át nem fosztott meg benneteket egyetlen egy szótól sem. A muszka meg huszonöt év alatt el tudja venni egész nyelveteket. Volt, nincs! Azután meg reá kerül a sor a vallástokra, a szokásaitokra. És bizony eltű-

nik a bocskorotok szíja is, hiába olyan tartós Árpád apánk óta.

Ez kell nektek, atyámfiai? Ugyan fogjátok a csépet, asszonyaitok meg a piszkafát, és kergessétek pokolba azokat a panye fiskálokat és papokat, akik benneteket, ilyen cudarul bolondítanak! És ne feledjétek, hogy vannak ám olyan rossz napok is, mikor a tót megfordítja a pipa szárát, aztán úgy szívja.

XC.

Noha.

Csemegiről világéletében valóságos szálló íge képen emlegették, hogy kellemetlen ember. Igaz pedig csak az volt, hogy *sokaknak* kellemetlen. Dehát *semper aliquid haeret*, sőt nemcsak *aliquid*, hanem igen sok. Elhittük róla, hogy egyáltalán nagyon kellemetlen ember. Vagy hogyan is alkossuk alakká a magunk számára a közélet nagyjait mi magányos kicsinyek, ha nem az ócsárlás és a dícséret elemeiből? Ez elemek halmazállapota és atomsúlya fölöttébb különböző. A jó többnyire hydrogenium; a rossz mindig platina.

Fiatal koromban bosszúsan szoktam nézni Csemegi ő méltóságát, mikor az ő szokott udvarával a kioszk felé ballagott. Ni, a nagyravágyó! Excellenciás úr akar lenni. Sőt miniszter vagy országbíró. Fényes rendjeleket akar. Már pedig hiába akarja, mert kis mise nagy mise, nem lesz abból semmi se. Mivelhogy az ő neve

valamikor Nasch vagy ép Nascher, hogy ne mondjam Naschitz volt. *Sunt certi denique fines.* Magyarország liberális ország, de születniök mégis óvatosan kell az embereknek, s a nem kellőképen óvatosakra nézve megvan a bizonyos határ.

Most, egy negyed századdal később, okosabban, tehát becsületesebben forgatom elmémben ezt a kérdést. Hát csakugyan nagyravágyó volt ez az ember? És azt mondom: az volt. De ez a nagyravágyás az ő lelkének igazi nagysága.

Pályája parallel haladt Magyarország liberálisságának fejlődésével. Azok közé tartozott ő, akik nyomról nyomra foglalták el a lassankint szélesedő jogokat. Egyike volt azoknak a nem-nemeseknek, akik nálunk legelőször jutottak ügyvédi oklevélhez, sőt megyei tisztséghez. Noha . . . Birói pályája is ezen a töretlen úton haladt. Nagy méltóságokra emelkedett, noha . . .

Ez a noha volt az ő életének keserű, kevély tragikuma. Kivánta a Szent-István-rend középkeresztjét, bár aligha tellett gyönyörűsége e kitüntetésben; de kívánta, mert egy nagy eszme diadala volt megkapnia, noha . . . Valóságos belső titkos tanácsos is akart lenni; nem azért, hogy kegyelmes úr legyen, hanem azért, mert van annak jelentősége, mikor az ember excellenciás úr, noha . . .

Vágyott még többre is, megmutatni, hogy több is

lehet valaki, noha . . . És mikor azt látta, hogy hiába, van határ, hogy régi mohos kövek gátjába ütközik: akkor visszavonult, sértődve, bosszúsan, és a lapok nyilt terében közzé tett egy hirdetést, hogy Csemegi Károly valóságos belső titkos tanácsos jogtanácsos és délután 3-tól 5-ig fogadja a feleket.

Megérttették ő excelenciájával, hogy ezt az udvari szokások nem tűrik. Tehát az a nyilttéri hirdetés nem jelent meg többé. És a kellemetlen ember máig élt qeteg szívében az ő tragikumával, melynek neve *noha.*

XCI.

Az ember.

Néhai Scheuthauer professzorról csak bizalmasai tudták, hogy a pathologiai anatomián kívül olyan egy tudománynyal is foglalkozott, amelynek neve talán pathologiai irodalomtörténet lehetne. Nagy költők élete, orvosi szemmel nézve; az ember, a nyomorúlt ember a művészben; az égi alkotások és a földi valóság; az igazság és a hazugság — ez vala az ő kedves és szomorú vizsgálódásának tárgya.

Akik csak egyetemi előadásairól ismerték Scheuthauert, nem is sejtették, mily nagy beszélő mester ez a Kraxelhuber-nyelvű öreg úr. Ami estéinken persze németül szólott. De milyen ékesen, milyen hyrtli művészettel! Ez a kollégiuma — mert tulajdonkép előadások sorozata voltak ez a vacsorai csevegések — mint mondtam, a költők pathologiáját, a művészek nyomorúságát tárta elénk. A tudásnak és az adatoknak oly iszonyú

halmaza volt a fejében, hogy csak a részletek részleteiből hullatott el egyetmást; de még így is azt mondom, hogy Heine és Leopardi az ő kegyelméből él bennem, mint eleven ember. Tudása borzalmasan nagy és aprólékos volt. Igazi anatomus-, vagy ha jobban tetszik: detektiv-tudomány.

Pillantása, mint a bontó-kés, behatott mindenhová: a legmélyebb rejtekekbe, a soha napfényt nem látott zugokba, — élesen, finoman és kegyetlenül. Haj, micsoda bámulatos tudással gyűjtött és megrostált anekdoták, furcsaságok és pletykák váltakoznak itt a nagy, megdöbbentő, lesujtó tényekkel!

Az öreg nem igen szeretett általános ítéleteket mondani. De mikor egy-egy bús titok feltárása után ajkához emelte a poharat, mert hallgatni akart: fényes szemében sötéten csillant meg a tragikum érzése.

Az az agyvelő-szerkezet, melyet tehetségnek nevezünk, ritka ez világon. Milliók vagy ép milliók százai között akad egy-egy. És természetéből tulajdonkép csak ezt az egy hitvány adatot ismerjük bizonyosan. A többi titok. Hogyan lesz, mi szüli, milyen erők hatásának foganatja? Nem tudjuk és alkalmasint nem is fogjuk meg tudni sohasem. Ami elméletet az öröklékenységről csináltunk, épp a tehetség tüneményén dől meg. A tehetség egyedülvaló vérei között és egyedülvaló az emberek között. Az ember a természet rendje szerint

nem tehetséges. Az a csodálatos erő, a géniusz, mint idegen vendég, mint valami másik, különböző én lakozik benne. Ez a két lélek teljesen megegyezni nem tud soha. A tehetség legtöbbször, szinte mindig, elkülönzi magát az embertől, mint a tökéletes a tökéletlentől. Nagy gondolkodók, politikusok, hadvezérek, művészek kicsinyek mint emberek. Életök ellene mond alkotásaiknak. Akkor hazudják a legnagyobbat, mikor legnagyobb műveiket teremtik. Haj, milyen igaz és egész ember a senki, aki névtelenül élte le napjait; és milyen hamis és töredékes ember a halhatatlan, ki mennyei magasságban repült sáros szárnynyal! Óh, a szépség, az igazság a szabadság, az erő, a bölcseség választottjai, akik rútak, ármányszövők, talpnyalók, gyöngék, gyermekesek! Óh, a szentek, akik pénzeiket busásan kamatoztatják; óh, a nagyok, akik szarvokon viselik a babért! Óh, a sok óriás, aki törpe!

... És ha végignézünk a nagy szellemek világtörténetén, egy van, egyetlenegy tünemény, egy legendás alak, ki mint ember nagyobb vala művészeténél is, — ő, a mi édes szerelmünk, a mi dicsőséges vérünk: Petőfi Sándor.

Huszonhatéves fiú. Az én koromban már fiúnak mondjuk a huszonhatéves embert. És mégis ő az örökkévaló tanítómestere az életnek. Ő az igaz. A becsületes. A nemes. A szabad. A jó fiú. A jó szerető. A jó férj. A jó

barát. A jó magyar. A jó katona. Ő a tökéletesség. Az erő. A szeplőtelenség. A tisztaság. Az egész. Az ember. A legnagyobb ember.

Köszönjük néked, sujtó és irgalmas Isten, hogy elvevéd tőlünk őt, ismeretlen dicsőségben, ágyútűz között vagy sárba tiporva. Mert ha azt rendeled, hogy közöttünk éljen tovább is, mi emberek öljük vala őt meg, nem tűrhetvén magunk között fajunknak ilyen tökéletességét. Buknia, halnia kellett volna néki. Ellene mondott volna ez az egész hamis világ, melynek ő ellene mondott. Ha idegen hóhér teszi a kezét szent testére, még szerencse, és vértanuink fénykoszorúja ragyogóbb egy nappal; de ha mi magunk öltük volna őt meg! . . . Pedig megöltük volna.

Mert az emberi nagyság tökéletessége a legfelsőbb tragikum.

. . . Ha fiam volna, a legszentebb szent, a legnagyobb ember nevére, Petőfi Sándornak kereszteltetném.

XCII.

A rabasszony gyermeke.

Valóban furcsa ember lehet az, akinek gondolatai ez eseményekkel teljes nap estéjén épp csak a körül az igen kis eset körül járnak, hogy az éjjel a pestvidéki törvényszék fogházában hirtelen meghalt egy rabasszony csecsemő gyermeke.

E furcsa ember furcsa eszejárásának azonban megvan a psycho-mechanikai magyarázata. A pestvidéki törvényszék fogháza a vármegyeházán van; és ő még látta ezt a fogházat teljes patriarchális rettentőségében, most harmincegynéhány esztendeje. Pörökbe merült, pusztuló család informálni járt a törvényszéki tanácsos urakhoz a második emeletre, s magával vitte kis fiát is; mert hát hol hagyhatta volna ebben a nagy városban? A második emelet tornácáról le lehetett látni a börtön udvarára. Ott, a toronyforma kerek épületszárny alatt, a megláncolt rabok söprögettek és síkáltak. Asszonyok is.

Mind sárga, mint a halottas viaszgyertya. Olyan sárga, hogy az ember bőrének természetes színéhez szokott szem valami rettenetes csodát lát benne; hát még a nyolc-kilenc esztendős falusi fiú szeme! És volt ott egy síkáló rabasszony; a hátán rongyos batyu; és a batyuból kilógott egy kis meztelen gyermek feje, keze, lába. Haj, az volt ám csak a sárga! És sovány és ráncos. Amilyen gyermeket idekint a világban nem látni soha, soha. Mert szörnyeteg a nyomorúságtól.

S az én bölcs kis elmém azt kérdezte: „Hát az a gyermek mit vétett, hogy ide zárták?" S az én ostoba nagy elmém most is azt kérdezi: „Minek van a rabasszony ártatlan gyermeke börtönben?"

Szentül hiszem, hogy a pestvidéki törvényszék fogháza ma Európa egyik legemberségesebb és a ygiene minden vívmányával fölszerelt fogháza. Magah a bruchsali börtön is középkori tömlöc hozzá képest; noha nem igen tudjuk, hogy harmincegynéhány év óta változott volna annak az épületnek csak egy téglája is. És az is bizonyos, hogy az a sárga szín eltűnt, teljesen eltűnt. De mégis minek van oda csukva a csecsemő gyermek?

Most épp azt kutatják: mi ölte meg az éjtszaka azt a nyomorult kis penészt. Vagy ki? Mert azt is gyanítják, hogy maga az édesanyja.

Jótékony és nagytekintetű urak és hölgyek tavaszi

vasárnapokon díszes közgyűléseket tartanak, érdemjelesen, selyem ruhában; s bölcs és megható beszédekben értekeznek a gyermekvédelemről, a fehér keresztről, a kitettek házáról. Beszédeiknél még szívhez szólóbb a statisztika, mely arról ad számot, hány kis árvát mentettek meg a pusztulástól. De ezek a jóságos urak és hölgyek nem gondolnak a börtönökben senyvedő kisdedekre; minek is gondolnának, mikor az a királyi ügyész úr dolga.

Ez az éjjeli nagyváros ragyog az elektrom fényében, palotákkal szegett útain sürög a vidám élet. De a börtönben sötét van, és nem mozdul benne más, csak az anyja bűnéért raboskodó gyermek, mikor végsőt vonaglik. És ki gondol rá, ki törődik vele? Mikor mindenkinek más a dolga. S mikor ezen a nagy világon úgyis minden percben születik és hal egy ember.

XCIII.

A geologiai intézet.

A geologiai intézet új palotája a lóversenytér szélén van. E véletlen szomszédságot észre se venné az ember, ha ezen a két különböző mivoltú helyen nem találkoznék azonegy elemmel: a magyar úrral.

A magyar úr cselekszik itt is, ott is.

A lóversenytéren azt cselekszi, hogy százezreket nyer vagy veszít aszerint, amint egy-egy paripa gyorsabban vagy lassabban futott.

A geologiai intézetben meg azt cselekszi, hogy százezreket ad a magyar tudományosságnak.

Lóversenytéri magyar úr sok van; a nevöket minden nap olvassuk az ujságban.

Geologiai intézetbeli magyar úr csak egy van; a nevét nem olvassuk minden nap. Ide írom: Semsey Andor.

Ő vetette meg e nagyszerű magyar palota alapját

százezer koronával; miután már elébb egy egész vagyont költött az intézeti gyűjtemények és laboratóriumok fejlesztésére.

Furcsa embernek mondják; gyöngédebben: rendkívülinek. Pedig sem ez, sem az. Semsey Andor olyan ember, amilyen a művelt világon százával van. És se az angol, se az észak-amerikai, se a francia, se a német nem álmélkodik, hogy akadnak milliomosok, akik pénzöket a tudományosságnak adják. Sőt nem csoda-állat még az a Lick nevű asztalosmester sem, aki Kaliforniában megalkotta a kerek föld legnagyszerűbb csillagvizsgáló intézetét, nem kérve magának egyebet, mint hogy a világhírű óriás refraktor talpköve alá temessék.

Mindez csak nálunk rendkívüli; mert nálunk ma még az a rendes, hogy a gazdag ember ne igen geologizáljon, de annál többet futtasson. Se baj. Elkövetkezik majd az agyvelők általános nemesedésével az az idő is, mikor azok a gazdag emberek lesznek rendkívüliek és furcsák, akik nem vesznek részt a közművelődés munkájában.

Az új geologiai intézethez fogható kevés van Európában. Nemcsak magyaros építésű palotája nagyszerű, hanem könyvtára, gyűjteményei, és laboratóriuma is kiválik. Szerencse, hogy mindez nem szorong többé egy minisztérium hivatalszobáiban. Igazi rejtett kin-

csek tárulnak fel itt. A fényes új hajlék kétségkívül kedvező hatással lesz az intézet munkásságára is. Ez a munkásság, melyről a nagy közönség alig tud, igen becsülésre méltó. Hazánk geologiai térképén ma-holnap már nincsen fehér folt; s ez a harmincegy év erős, komoly munkájának foganatja.

Azt mondják, arra már nem futotta a pénzből, hogy a palotát olyan drága színes cserépzsindelylyel födjék be, amilyennel Lechner Ödön akarta; s ezért csorbult az épület magyarossága. Ezen a művész búsulhat; de az a palota nekünk — hála istennek — eléggé magyar kívül is, belül is. Lehetnek, sőt vannak is külföldi tudósok, akik ellenséges érzéssel fognak e házba lépni; mert hát mije van a magyarnak és mit tud a magyar? De ezek az emberek mint barátaink fognak távozni a palotából; mert a tudománynak megvan az ereje, hogy munkájával tiszteletet és szeretetet sugall a szívekbe. Ha a nagy világon van egynéhány száz idegen ember, aki becsül bennünket magyarokat: valamennyi a tudományos munkásságunkkal ismerős tudós. Dolgozzunk, hogy megismerjen bennünket az egész világ. A népeket a tudományos munka fogja testvérekké tenni, nem a lófuttatás.

XCIV.

Tisztaság.

A *smok* szó eredetét, megvallom, nem ismerem. De alkalmasint azok sem sokkal tudósabbak nálam, akik azt vélik, hogy Gustav Freytag *Die Journalisten* vígjátékának egyik alakja, dr. Schmock a forrás. Ez körülbelül olyan beszéd, mintha valaki azt mondaná, hogy Mátyás király atyját a keserű vízről nevezték Hunyady Jánosnak. Óh, a *smok* régi fogalom, régi szó. A szó etymonját talán az arameus nyelvek valamely rejtekében kell keresni; a fogalom alkotóját meg a bölcs, a mély, az emberismerő zsidó humorban. Reméljük különben, hogy Kriminalrath Hitzig hátrahagyott iratai között majd megtalálják a *smok* tudományos históriáját is. Ha ez a jeles tudós kisütötte: honnan ered a *slemil*, bizonnyal nem feledkezett meg a *slemil* édes öccséről, a *smok*ról sem.

De én ma tulajdonkép csak arról akarok beszélni,

hogy léha korunk gyakran visszaél a *smok* szóval. Mostanság például sűrűn száll ez az ige: *becsületsmok.* Értsd: aki kelleténél becsületesebb. Furcsa biz az. Épp olyan furcsa, mint az előkelőbb. Ma meg azt hallottam, hogy Budapest főorvosa *„tisztasági smok.“* És pedig azért az, mert nem akar a borbélyműhelyekben piszkot tűrni.

Ezt a szálló igét aligha azok a magyarok csinálták, akik minden reggel hidegvizes kádba ugranak és minden reggel tiszta inget vesznek. Hiszen ők is *smok*ok. Mert az ilyesmi, most, a XVI. század elején, még csak *smokság* Magyarországban. A külföldön, hol már a XX. század körül járnak, a mindennapi fürdés, meg a mindennapi fehérnemű az úri ember joga. Nálunk beéri a nagyságos titulussal. Az uraság és a víz, a jó nevelés és a tiszta ing között nem lát szorosabb összefüggést. S azt hiszi, bölcs és tiszteletreméltó dolgot mível, mikor havonkint öt forintot takarít meg azon a réven, hogy keveset fürdik és keveset mosat. Hideg vér és tiszta gallér. Az a fő. Nem a hideg víz és tiszta ing.

Esti leveleimet, tudtommal, eddig nem fordítják angol nyelvre. Ezért bátran beszélek. Mert megvallom: erősen röstelném, ha odaát megtudnák, hogy Európa térképének kellő közepén van egy folt, ahol a fürdőkád és a fehérneműs szekrény áldásait még magasz-

talni kell. S ahol jó vicceket csinálnak a főkapitányra, ki azt mondja: ne köpdöss, meg a főorvosra, ki a borbély- és parókacsináló-műhelyekben tisztaságot követel.

Mindez pedig nem is a jóízlés dolga, hanem az elemi hygienéé. A beteg tüdőváladéka fertőzet. A törülköző, az olló, a beretva, a fésű, a kefe, mely közös jószága az emberek ezreinek, sok betegség terjesztője lehet. Schermann dr. azonban „*tisztasági smok*“, mikor ezeket a bajokat meg akarja előzni és üldözőbe veszi a szennyet. Furcsa, hogy a többség nem az ő pártján van, hanem az üldözött pártján. Nem akarják, hogy számkiűzötten járjon az árva piszok. És aligha jut eszükbe, hogy a *smok* szónak igen sok összetétele van. Például *piszok-smok.* Első pillantásra szokatlan fogalom; de úgy látszik, nem valami ritka Hunniában.

XCV.

Ha . . .

Ha Szent István királyunk azt mondta volna az angyalnak, ki a koronát és II. Szilveszter pápa (Levakovics Ráfael XVII. századbeli horvát püspöktől koholt) bulláját hozta neki:

— *Gratias ago* . . . Hanem ezután csak beszéljünk magyarul, boldogságos uram. Te nagyságodnak mindegy, mert az angyalok egyszeri hallomásra minden nyelvet tudnak. Hát még a teljes Szentháromságnak! Annak mindegy ám csak igazán! Különben mindegy a római pápának is. Mert ő szentsége van olyan okos ember, hogy ne hagyjon schizmába vagy ép pogányságba rőkönyödni jámbor nemzeteket, amiért nem tudnak deákul és a maguk nyelvét akarják hallani. Ha a pápa nem bánja, hogy a görögök *parce nobis Domine* helyett azt mondják: *kyrie eleison*, akkor azt se fogja bánni, ha a magyarok azt mondják: *Uram irgalmazz!*

— *Sed veniam praecor, domine rex!* . . .

— Ne szakítson félbe te boldogságod, angyal úr!... Kopány nem a keresztyénség ellen támadt fel, hanem az idegenség ellen. S a még most is titkon forrongó ország nem az evangyéliomot gyűlöli, hanem terjesztőit: a cseheket, a németeket, a velencéseket. Mert nem tudnak magyarul és hazájokbeli szokások szerint élnek. Ez minden baj kútfeje. Csakis ez. Mert az én népem vallás dolgában türelmes. Hogy itt, új hazájában, Európa hitvallására kell térnie, azért még nem lázadoz és nem fog fegyvert. Józan elméjével átlátja, hogy ezt kivánja a politikai bölcseség. Ez az egyetlen módja, hogy ne legyünk itt idegenek és megalkothassuk Európa kellő közepén a hatalmas, nagy magyar birodalmat. Nemzetünk ősi hite sem igen különbözik a keresztyénségtől. A pogány magyar is egy istent hisz és erkölcsei sem rosszabbak a keresztyénekénél. Megkeresztelkedése nem változtat régi életén. Nincsenek bálványai, amelyeket le kellene dönteni; nem él förtelmes soknejűségben, családi élete ragyogó tiszta, hát érzékein sem kell jobban uralkodnia, mint eddig. A keresztyénség nálunk csak azért gyűlöletes, mert nyelve is, szokása is idegen. Ezért, szent nagyságos uram, mondd meg a római pápának, akivel még ma este beszélsz, hogy én magyar egyházat akarok az országomban. Magyar misét, magyar szertartást, magyar könyörgést, magyar szokást.

— *Ne obliviscere, domine rex: unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est!*

— Rosszul beszélsz, angyal úr! Országokat a nemzetegység alkot nagyokká és erősekké. A nemzet pedig a nyelv és a szokás. Mi adta az erőt a mi kis népünknek, hogy fölkerekedvén, ide jött Ázsiából, meghódította ezt a dicső, szép földet és azt mondta a megfélemlített Európának: ezután pedig itt fogok élni, halni! Vitézsége? Bizony, mondom, a vitézsége is csak abból lett, hogy magyar volt. Magyar, semmi egyéb. Vérében, nyelvében, hitében, erkölcsében. Ezért, boldogságos uram, kérlek, repülj most mindjárt Rómába és mondd meg a pápának, aki igen okos, finom elméjű francia mathematikus és politikus, hogy én, István, magyar nemzeti egyházat akarok. Magyar nemzeti egyházat, értsd meg jól! S értse meg Róma is! Mert különben . . .

. . . Hej, ha így beszéltél volna, mi szent királyunk! Kire ma mi kis szegény nép fölemeljük szemünket, „gyászos öltözetben teelőtted sírván.“

XCVI.

Genfből.

Járok a quai du Mont-Blanc fehér porában és kere-sek egy nyomtalan nyomot. Keresem vágyó fájdalom-mal; s mégis azt szeretném, hogy közelébe se vigyen a véletlenség. Magyar ember lába ne tapodja azt a helyet, ha meg nem hajolhat a térde ott.

... Ki tudja, hol volt? Valahol, a braunschweigi herceg nagy, cifra síremléke, a pincér-monumentális-ságú Beaurivage-fogadó és a Villeneuve felé induló gőzösök hídja között. De a pöriratokból talán meg lehetne határozni, hiszen kimérték pontosan, méter-rel. És mi, magyarok, engedelmet kérhetnénk, hogy egy arasznyi fekete követ tétethessünk oda a fehér porba. Csak egy arasznyi fekete követ; minden felirat nélkül. Minek is volna a felirat? Akár világnyelven szólna, akár a mi ismeretlen nyelvünkön, nem értené meg más nemzet, csak a magyar. Nekünk magunknak

lenne az a kis kő. Hogy ha valamelyikünk erre jár, lába ne tapodja azt a helyet; de meghajthassa a térdét, titokban, loppal, mintha egy leejtett frankot keresne... Minek lássák mások, az idegen, a rideg világ, mely fecsegve és dohányozva sétál erre. Elég egy tanu, az örök tanu, az emberiség minden keservének látója, a hegyek nagyapja, a Mont-Blanc, ki a nyájas kék tavon át ide néz le a felhők közül, s bár jég a feje, nem zordonabb, nem hidegebb ennél a vidám, tarka, ifjú sokaságnál. Ő pillantson havas szemöldöke alól a magyarokra, akik ott, a pompás, zajos sétatéren fájdalmasan dobogó szívvel emlékeznek arra az általdöfött *szívre*, a minket szerető anyai szívre . . . Tegyük oda azt a kis fekete követ, magyar bánya fekete márványát!

. . . A kocsisnak azt mondtam, vigyen ama börtön tájékára, ahol . . . Magam sem tudom, miért mondtam. Miért kivántam a közelséget, mely a falakon át is rettenetes? Azt hittem, hogy az épület kint van, valahol a környéken, és afféle világos téglahalmaz, mint ma minden közintézet, akár kórház, akár iskola, akár tömlöc. Tévedtem. A börtön a legrégibb Genf kellő közepén van, a vén házak útvesztőjében, a bástyás halmon, a kálvinizmus ősi fészke, a komor Szent-Péter-kathedrális mellett. Fekete kő. Egy meredek sikátorból, régi várfal fölött, két sor alacsony, széles

ablaka sötétlik. A nagy-templom mögött van a homlokzata. Ha a harmadik emelet ablakai nem volnának eldeszkázva, nem sejtené az ember, hogy ez az ó ház börtön. A kapuja tárva-nyitva — este kilenc órakor. Őrségnek semmi nyoma. A küszöbtől kókuszháncsszőnyeges lépcső visz az előcsarnokba, mely villamos lámpásoktól fényes. Hátrább nagy vasrostély s mögötte csigalépcső. Ember sehol. Egy földszinti ablak csipkekárpitjára legyezőpálma veti árnyékát, tányér csörög, aztán erős cuppanás hallatszik: dugót húztak ki a palackból. Az igazgatóék ebédelnek. Egyszerre kiszalad egy fehérfőkötős kis bonne, egy pillantást vet rám, ólálkodóra, és hirtelen becsapja a kaput.

Fönt, a vén, zömök toronyban megcsendül az esti harangjáték. Valami friss svájci nótát csilingel a carillon. Végül belebúg az öreg százmázsás. Nyári permeteg eső szitál a kivilágított, régi patriciusi házra, a pálma bólingat . . . Sietve fordulok be egy sötét sikátorba; kerget az iszonyat, a lázas álmok iszonyata, mikor az ember ismeretlen, sötét, régi városban vakon fut, rohan, menekül szörnyetegek elől.

XCVII.

Nekik is.

Július 14-én, a franciák nemzeti ünnepén, Lyonban voltam. S ezt igazán ostobául cselekedtem, mert a Midi felé utazó okos embernek a Bastille-rontás napján Nîmesben kell lennie. Nîmesben akkor tudniillik bikaviadal van. A legszebb, a legépebb római aréna fövenyén.

Ille ego, qui a kaján sors akaratából, mindenüvé későn jutok, épp huszonnégy óra mulva ültem ama fenséges — a római Colosseumnál is csodálatosabb — amphitheatrum egyik szenátori lépcsőfokán. Haj, csak egy csepürágó-társaság kínlódott odalent. S mégis mily kép vala ez! Izzó kék ég alatt, a csorba, sárga köveket ellepve a kacagó, az ujjongó, a nyers, a római vérű népek sokasága, mely tombolni akar, mikor mulat; a forrongó kráter, az emberláva. S mikor kibiceg az utolsó nyomorult pojáca is, ezer torok

ordítja a Languedoc hatalmas zagyva nyelvén: „*Bouffalooo!*" ... Lássuk a bikát! Pedig mind tudja, hogy nincs azoknak a szegény kóklereknek semmi bikája, még csak egy árva üsző borja sem.

Bika tegnap volt. Tegnap, a nemzeti ünnepen És pedig nyolc *novillo* és két igazi *toro*. Igazi spanyol matadorokon kívül a nîmesi műkedvelő urak szállottak velök szembe. Ölniök, sajnos, nem szabad, mert tiltja a francia törvény; de meghalniok, hálistennek, szabad, mert azt már nem tiltja a francia törvény. S meg is cselekszik néha; például ugyancsak a nemzeti ünnep napján Toulouseban, ahol egy délután két derék vitéz belét taposta ki a bika. Tehát nem illik zúgolódni. Főképp azért, mert mindez a gyönyörűség ingyen van.

Franciaország július 14-én azt szokta mondani: „Ne, neked is valami, nép!" Aztán osztja az ingyen mulatságot olyan nagyúri módon, ahogy csak olyan nagyúr oszthatja, aki ország. Hogy mi van olyankor Párizsban, mindenki tudja; azaz, hogy senki sem tudja, mert annyiszor elkántált dolog, hogy nem olvassa többé semmi okos ember. De hogy mi az a nap egy francia vidéki városban, például Lyonban, arról már ritkábban szól az ének. Ha nem láttam volna, el se tudnám képzelni. Azaz, hogy most se igen tudom elképzelni, mert minden emlék, ami a fejemben ma-

radt, csak a rettenetes, a kedves zűrzavar. Fél millió ember elkiáltja magát: „Ma rontották le a Bastillet, hát bomoljunk, mert Franciaország is azt mondja: mulassatok, fiaim!“ És ugrál és rikoltoz és apró petárdákat vagdos a földhöz egy nagyszerű, ragyogó világváros minden boulevardján és minden sikátorában a nép, a franciaság. Ez a farsangok farsangja. És bolond és boldog mindenki. Hogy tulajdonképen hol kellene mulatni? Az üres plakátokon hírül adja a maire, száz sorban. De ki juthat el mindenüvé, vagy csak két helyre is? Három léghajó száll fel. Hatfelé van népünnep. Karómászás és zsákban futtatás. Tíz piacon muzsika. Csónakverseny. Lófuttatás. Paprika Jancsi és Racine meg Molière. És mind ingyen; mert ma még a jegyszedők is mulatnak. Este a kivilágítás nem a közönségre rótt gyertyaadó, hanem afféle illumináció, mikor egy művészlelkű ország azt mondja: „Ha ilyesmi is kell, hát majd én gyújtok meg egynéhány lámpást.“ És hegyen-völgyön tündöklenek az elektromos napok, a középületek körvonalait milliom gázfény írja a nyári éjszakába; a világ legszebb kútján pedig Bartholdy négy bronzlova, a tenger felé rohanó nagy folyókat képező fönséges szörnyetegek, vízpor felhői közt, zöld fény tüzében fujják orruk lyukain a forró párát (prózaibban mondva: egy kazán gőzét)! És ez a város tombol, éljenez, mulat és boldog.

Ilyen a franciák nemzeti ünnepe a vidéki városokban is.

Nálunk meg Szent-István napján van egy mise, meg egy gotterhaltés processzió, mely immár nem fényesebb egy elsőosztályú temetésnél. Mert ez elég „nekik"; s nem is kerül semmibe. Csoda-e, ha Budapest százezer munkása között egyre több az olyan ember, aki azt mondja: „Hol az ország? Ugyan hol van? Mert nekünk nem mutatják meg soha."

Bizony nehéz is meglátnia a szegény embernek az országot, a hazát, ha mindig csak hatóság, rendőrség és végrehajtó képében jelenik meg. Pedig egy anyai mosolygása, egy bájos, vidám pillantása több szíve hódít meg, mint minden dicső hivatalos cselekedete. Óh, milyen édes az, mikor ő, a koronás, komoly, szent asszony azt mondja: „Jer, mulass te is, népem! Ökröt sütök, szelek az ország cipójából neked és csapra ütetek egynéhány hordó Engel-féle bort!"

De nem mondja; még csak ezt se mondja.

XCVIII.

Blind és niksz blind.

A halotti beszéd egy pergamen lapon 32 sor, összesen 274 szó. Ennyi összefüggő írás maradt reánk a XIII. század harmadik évtizedének magyarságából. A *Pesti Hírlap* egy-egy száma mintegy 9000 sor, és sorát 7 szóval számítva, 63.000 szó.

Bohóskodjunk egy kicsit. Tegyük fel, hogy a XIX. századbeli magyarságnak a XXV. századra nem maradna egyéb emléke, mint a *Pesti Hírlap* egy száma. Például a mai. (Noha nincsen pergamenre nyomtatva.)

Hát akkor nálunk sokkal szerencsésebb emberek lennének a 2400 körül élő magyar nyelvtudósok, művelődés-történetírók, de még a természetvizsgálók is. Mert az ilyen nagy újságszámban tulajdonképen benne van a nemzet egész élete. Haj, ha mi ennyit tudhatnánk néhai felséges királyunk, jeruzsálemi András korának magyarságáról! Ez a nyelvkincs! (Bár az aranya nem csupa 13 próbás.) A jelen uralkodó eszméi! Erkölcseink és erkölcstelenségeink! A tapasz-

talati tudományok nagy művei, a vasúttól a telefonig! Benne van minden.

Minden! Az mégis nagy szó egy kicsit. Például eszembe jut valami, ami nincs benne a *Pesti Hírlap* legkövérebb számában sem. Thyű, ezt valóban meg kell őrizni a XXV. század számára! Fontos nyelv- és művelődéstörténeti adat! Dédunokám tudós dédunokája, ki ezt hatszáz év múlva majd régi szótárak segedelmével olvasod, feszítsd meg figyelmetességedet.

A XIX. században, sőt még a XX. elején is minden délutánt és estét (ha nem éjszakát) azzal töltött fél millió művelt magyar ember, hogy 32 kemény papiros cédulát forgatott asztalok mellé telepedve. E cédulákra mindenféle bolondos, tarka képek voltak nyomtatva. Természetrajz, demokrata, monarchikus elemekkel elegy. Tök, makk, disznó és király; de a király kisebb úr a disznónál. A kemény papirosokat összekeverték és adtak belőle az asztal körül ülők mindenikének kettőt; aztán megint kettőt. E műveletnek *ferbli* volt a neve; és arra szolgált, hogy az emberek munka nélkül pénzt szerezhessenek. Tudniillik a cédulák véletlen rendezkedése szerint egy-egy úr zsebre tette a többi úr pénzét. És senki se merte volna mondani, hogy ez nem tisztességes és nem bölcs dolog.

Cédulanézegetés közben hangok is hallatszottak:

— *Fórpasz blind!*

— *Blind!*

— *Niksz blind!*

A magyar nyelvtörténet szempontjából ez, azt hiszem, nem valami fontos adat. De a XIX. század végén, a nagy nemzeti föllendülés idejében, már így is szólott némely cédulás ember:

— A vakok számára!

— A vakoknak!

— Semmit se a vakoknak!

Tisztelt ős-unokám azt hiszi, hogy ez a beszéd a közjótékonyság ügyén való vitatkozás. Két jószívű ember juttatni akar valamicskét az asztalon heverő sok pénzből a szegény világtalanoknak; de a harmadik azt mondja: „A vakokról gondoskodni nem a m dolgunk, hanem az országé!" S ennek a hideg embernek van igaza. Mi közönség csak alamizsnát adhatunk; a vakot az állam részéről illeti meg az ő erős joga.

Úgyde 1899-ben *huszonkétezer* vak élt Magyarország áldott földén, ha ugyan élet a nyomorúság, a koldulás! Az állam a boldogtalanoknak csak egy parányi részével szemben róhatta le kötelességét; mert az állam szegény, ha csordul is, csöppen is néha a *Rotschild-Mouton.*

„A vakoknak!" Sajog a szívem, mikor olvasom ezt a két kis szegényes nyomtatású könyörgő levelet

a *Vakokat Gyámolító Országos Egyesület* két koronát kér tőlem tagsági díj fejében, továbbá azért is esedezik, hogy ócska nádszékeimet javítani a vakok műhelyébe (VIII., Szilágyi-u. 2.) küldjem ! Hány ezer ilyen levélkét röpítettek szét az országban ! De hány ember van, vajon hány, aki nem mondja rá : *„Niksz blind !“*

A komoly emberek kacagni fognak azon, amit most mondandó vagyok.

Eegyen minden kártyaasztalon valami rossz kis persely ; és ebbe a perselybe dobjanak a nemzeti színjátékot játszó magyarok az asztalon heverő sok pénzből egy kétfillérest, valahányszor kiejtik ezt a műszavat : *blind* vagy *vak.*

Még egyszer mondom, tudom, hogy a komoly emberek kacagnak ezen a bohó ötleten ; de mégis kérem őket : ne sajnáljanak egy kis, nem egészen tréfás kísérletet tenni ebben a dologban.

. . . Miután ezt elolvasták, hunyják be a szemöket tizenöt percre, egyik negyedóra-ütéstől a másikig ; és képzeljék el : milyen volna az élet így sötétben, huszonnégy óráig, huszonnégy napig, huszonnégy hónapig, huszonnégy esztendeig és koporsó zártáig ! . . !

Akkor talán majd nem kacagnak és mikor a kis perselyről meg arról a rézkrajcárról van szó, nem mondják : *„Niksz blind !“*

XCLX.

A nagydob.

Volt idő, mikor a világkiállításokat még az okos emberek is komoly dolognak vélték. Emlegettek holmi iparfejlesztést, összehasonlító tanulmányokat s ők tudják jobban, mi mindent még. Ezek a szép jelszavak azonban már rég megbuktak; s épp az okos emberek hirdetik legnyiltabban, hogy minden világkiállítás csak az „idegenforgalom emelésére“ való barnumos cécó. Pénzt kétségkívül juttat igen sok zsebbe; idegent is, hazait is, mert a deficitet a haza fizeti. De hogy a rengeteg csődületnek lenne valami erkölcsi haszna is, azt többé nem állítja semmi bölcs és jóravaló ember.

Immár mindenki tudja, hogy a világkiállítások ama bizonyos nagy tanulságai egyenlők a semmivel; mert az ipar, a művészet, a termelés mérkőzésének igazi tere nem az ilyen milliom üres bámészkodót összecsődítő mulatság; és szomorú volna, ha a szakemberek csak ezen a réven tudnák meg, amit tudniok kell.

A világkiállítások igaz mivoltának megismerésére az összefoglaló gondolkodás ellentéte vitte az embereket. Ha sommáznak, talán kisütik, hogy az ilyen óriás boltkirakat mégis érdekes, sőt hasznos; mert lehet tanulni is egyet-mást. De a végső hatás mégis csak az volt, hogy micsoda óriási nagy dolgokat láttak.

Az óriás nagy dolog épp most harminc esztendeje, a krachos bécsi világtárlaton a csodálatos, a fenséges méretű rotunda, ez a mai szemünkkel nézve szerény iparcsarnok volt; s benne a felséges császárnak Milly-gyertyából öntött harminc mázsás mellszobra, továbbá a savanyúvizes üvegekből rakott tíz öl magas gúlák. Teringette, a gyertya is elfér az asztalomon, meg a savanyúvizes üveg is. Hát micsoda roppant vívmánya az az emberi elmének, mikor nekiszilajodik a gyertya és mázsákban kezd beszélni a képzőművészet terén; a savanyúvíz pedig kapja magát és hadat üzen az az egyiptomi piramisoknak! Csakhogy az ember hamar betellett a stearin és a palack e dicsőségével. Párizsban már Eiffel tornya kellett; s erről a rút és technika dolgában bármely modern tengeri hajónál csekélyebb vasszövevényről beszélt a világ igen sokáig. Hanem azért mégis a világító szökőkút győzött; mert annak a színei legalább változnak s nem unja meg az ember egy nap alatt halálosan. A legutóbbi párizsi

kiállítás *clou*-ja pedig bizony a mozgó utca volt; azok a körben forgatott deszkák.

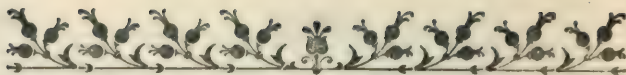
A saint-louisi világtárlat már előre hirdeti: mivel fogja tönkrehatni a világot. Lesz ott akkora madár-kalitka, amekkorát még nem látott semmiféle griff; továbbá a földkerekség legnagyobb órája is ott lesz, valamint a legszörnyetegebb nagy ágyú is. Jertek, halandók, át az Oceánon, mert ezt látni kell! Ennek a látása nélkül tökéletlenek maradtok! Én ugyan azt hiszem, sokkal érdekesebb lenne amaz óriás kalitka helyett csak egy ötmillió hektoliteres madáritató vályút alkotni; továbbá az óra se kellene épp személyesen, elég lenne nyolcezer tonnát nyomó kulcsa is, végül pedig az ágyú elsütéséhez való bazilikányi pattantyúval is beérhetné a szenvedő emberiség. De ne beszéljünk erről. Mert ha beszélnénk róla, én azt mondanám, hogy a legdicsőbb *clou* mégis csak a harminc kilométer hosszú és legvastagabb részén egy kilométer kerületű fogpiszkáló lehetne. Bölcseség vagy szamárság dolgában egyaránt különb ama nagy alkotásoknál.

Megjegyzendő, hogy a földkerekség legnagyobb csillagvizsgáló csövéről szóló hír még hazug is; mert immár a középiskola alsóbb osztályaiba járó gyerekek is tudják, hogy olyan astronomiai eszközt kiállítás területén felállítani és használni, sőt közkiváncsiság

tárgyává tenni nem lehet. De mit, messzelátó! A közönséget sokkal jobban érdekli egy ugyanakkora, mondjuk húsz tonnás szalámi-rúd. Hátha még azt terveznék, hogy ezer elefánt bőréből varrnak nagy dobot és egy templom tornyával ütik!

A saint-louisi világkiállítás ez előre hirdetett nagyszerűségeinek, azt hiszem, örül minden okos ember. Mert semmi sem bizonyíthatja jobban e cécóknak rég nyilvánvalóvá lett hiábavalóságát, mint a segítségül hívott ostobaság. Fontos dolog ez nekünk magyaroknak is. Azt hiszem, minden tudományos beszédnél jobban oktat meg bennünket arra az igazságra, hogy ne jusson egyhamar eszünkbe megint országos bukást, akarom mondani országos kiállítást rendezni. Vagy megint kiállítanánk a világ legnagyobb pipáját és a világ legkevesebb dohányát?

C.

A tizenegyedik szobor.

Kolozsvári Miklós mester képíró volt Nagy Lajos korában. Fiai: Márton és György, képfaragók. Az apa művei közül egyet sem ismerünk. A fiúknak két alkotásáról tudunk. Az egyikről csak híréből. Ez a nagyváradi monumentum. Szent István, szent Imre és szent László vitézi köntösbe öltöztetett, sarkantyús álló szobra, melyet Dömötör váradi püspök készíttetett a művészekkel 1340-ben. E szobrok lemásolt fölíratából ered mindaz, amit Mártonról és Györgyről tudunk: hogy *magister Nicolaus pictor de Colosvar* fiai voltak. János nagyváradi püspök évek múlva megcsináltatta a két fiatal mesterrel Szent László nagyszerű aranyozott érc lovasszobrát is s emellé csoportosították a három meglévőt. A monumentum, melyről minden szemlélő csodálattal emlékszik meg, a XVII. század második felében török kézen pusztult el; alkalmasint

ágyúkat öntöttek belőle. A Kolozsvári testvérek másik műve a prágai Szent-György szobor, a ma is meglévő.

Eddig csak hiányos képekről ismertem. Megvallom, nem láttam azt a gipszöntvényét sem, amelyet királyunk ő felsége tavaly a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott. Most, hogy észak felé kalandozva, Prágában is jártam, megnéztem a régi magyar monumentális képfaragó művészet ez egyetlen reánk maradt emlékét.

Mikor fölmentem a Hradzsin hegyére, csak az ereklyéhez járuló zarándok kegyelete élt bennem. Félénken és szomorún. Rettegtem magamban a mai embertől, aki talán nem leli meg a magyar haza legdicsőbb korszakának ez egy művészi maradványában a művészetet, s csak bucsújáró, egyéb semmi. Lejövet, kacagtam hívő hitetlenségemen és fölvidultam a művészi gyönyörűségtől. Óh nem kell ide semmi irgalmas kegyelet, se a nagy múltba visszasóvárgó magyar érzés! A középkori szobrászat nagy remeke ez a kis, fél életnagyságú lovasszobor, a szép ifjú Szent György, aki zászlós kópjájával torkon döfi a sárkánykígyót.

Miért titkolnám? Könnybe lábbadt a szemem e gyönyörű magyar szobor láttára. Mert magyar az a szobor, minden porcikájában. Hogy miért az? Elmém szerint nem tudnám okát adni. Amit a tudós Nagy

Géza mond, hogy ez a szobor az Anjou-kor vége felé divatos magyar fegyverkező módnak elsőrangú emléke, nekem csak írás. Nincsen ahhoz való tudományom, hogy látni bírhassam, hogy a Kolozsvári testvérek épp úgy a maguk korabeli vitézi köntösbe öltöztették az ő Szent Györgyüket, ahogy Donner Rafael a XVIII. században magyar huszárnak ábrázolta az ő kedves Szent Mártonát. De véremben — *Blut ist ein ganz besonderer Saft*, mondja a nagy életszemlélő — vannak ősi sejtek, melyek agyam velejébe hömpölyögve gondolatokat sugallanak. Magyar, régi magyar vagyok. Hiszek magyar lelkünknek halhatatlanságában s áldom az Örökkévalót, ki látni engedi fajom soha el nem múló erejét a középkor művészetében is.

Nevettem örömömben, mint a gyermek, mikor azt a prágai szobrot láttam. S ez a legnagyobb, a legtöbb, amit mondhatok. Mert a gyermeki nevetés a boldogság, a kevélység és minden diadal. Az a hradzsini kis Szent György bájos, poétai; s a mesterség szerint is igen tökéletes. Azt hiszem, hogy a renaissance kezdetének egyik legbecsesebb emléke, ami van. Még az az együgyű, kedves emberlátás uralkodik benne, amely a középkor alakjait alkotta. Mintha csak a Bécsi Képes Krónika valamely iniciáléjából lépett volna ki ez a gyönyörű kis szobor; de már az ujjászületés

reális zománcában csillogva. Stilizált és mégis igaz. Óh, nagy művészek voltak azok a Kolozsvári testvérek! És nagy magyar művészek. Szívünk dobbanása mondja, hogy azok.

Álljon itt, a magyar fővárosban is régi monumentális művészetünk ez egyetlen, de dicsőséges és gyönyörű ereklyéje. Ezt mondtam magamban, én, a gyűlölt senki, lejövén a Hradzsin várából. S hogy ezt én mondom, az hála Istennek, mellékes. A kötelesség a döntő. Hogy a magyar képfaragó-művészet ez egyetlen maradványát látni és csodálni joga a mi lelkünknek, az mindnyájunk gondolata, nem az enyim.

FOGLALAT.

Oldal

Oldal

Oldal

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.